

**NÄR
MÄN**

KRÖCKIVAR

ett handläggningsstöd
för socialtjänsten om
hedersrelaterat våld
och generationskonflikter
kring traditioner,
seder och bruk

Länsstyrelsen i Uppsala län
och Uppsala kommun

STÄRKT
MÄKTIGT

KRÖCKIVAR

ett handläggningsstöd
för socialtjänsten om
hedersrelaterat våld
och generationskonflikter
kring traditioner,
seder och bruk

ISBN 987- 91-976769-1-5

Layout: underhuset.com

Tryck: XXXX

Innehåll

Förord	7
Inledning	9
Läsanvisning	9
Presentation av FAMNEN	9
Del 1. Förutsättningar för arbetet med hedersrelaterat våld	
1. Begreppet hedersrelaterat våld	12
1.1 Vad är hedersrelaterat våld?	13
1.2 Var i världen	16
1.3 Utgångspunkter för arbetet mot hedersrelaterat våld	18
Del 2. Teoretisk bakgrund	
2. Teoretiska utgångspunkter	22
3. Sambandet mellan förtryck och våld	24
4. Våldsprocesser	27
5. Hur kan vi förstå och förklara hedersrelaterat förtryck och våld?	29
5.1 Vad är en könsmaktsordning?	30
5.2 Män och våld	32
5.3 Heder och könsmakt	32
5.4 Individens och kollektivets	34
5.5 Arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap	36
5.6 Heder, sexualitet och rykten	38
5.7 Oskulden och "mödomshinnan"	39
5.8 Migration och etnisk diskriminering	41
6. Religionens betydelse	46
7. Det unika mötet	47

8. Samverkan	48
8.1 Erfarenheter av samverkan på området våld mot kvinnor	48
8.2 Förutsättningar	49
8.3 Hinder	51
8.4 Samverkan i kommunala handlingsplaner	52
8.5 Samrådsgrupper	53
8.6 Samverkan/samarbete på området hedersrelaterat våld	53

Del 3. Ungdomar i förändringsprocess

9. Konflikter och maktkamp	57
10. Familjer i olika kontexter	59
11. Ungdomars val av motståndsstrategier	61
11.1 Verbalisering av känslor	63
11.2 Socialtjänstens behov av ett självreflexivt förhållningssätt	63
12. Juridiska, etiska och moraliska dilemman	64
12.1 Begreppsförvirring eller att prata med berörda på det språk som de känner igen sig i	65
12.2 Tolkningar av religiösa och kulturella föreställningar	67
12.3 Rättigheter enligt lagar och konventionerna	67
12.4 Välja själv eller välja rätt	68
12.5 Äktenskap eller inte?	68
12.6 Minderåriga som vill gifta sig	69
12.7 Utagerande ungdomar	69

Del 4. Arbetet med utsatta ungdomar och deras familjer

13. Inledning	71
14. Viktiga utmaningar i samtalen	72
15. Mötet med ungdomar	73
16. Kartläggning av familjestrukturen och riskbedömning av hot och våld	77
16.1 Nätverkskarta som verktyg	77

16.2	<i>Kartläggning av familjestrukturen samt relationer i och utanför familjen och släkten</i>	78
16.3	<i>Moderna kärnfamiljer och traditionella externfamiljer</i>	79
16.4	<i>Släktkonflikter</i>	81
16.5	<i>Nätverket</i>	82
16.6	<i>Riskbedömning av hot och våld</i>	83
16.7	<i>Varningssignaler för ökat våld</i>	93
17.	<i>Handläggningsmässiga förutsättningar</i>	95
18.	<i>Placering i familjehem och hem för vård eller boende</i>	103
18.1	<i>Olika typer av skyddat boende aktuella för målgruppen</i>	104
18.2	<i>Stöd till familjehem eller hem för vård eller boende</i>	108
19.	<i>Skapa förutsättningar för lösningar</i>	110
19.1	<i>Enskilda jagstärkande samtal med ungdomar</i>	110
19.2	<i>Varför behövs familjearbete?</i>	117
19.3	<i>Metoder att använda i konflikter om traditioner</i>	119
19.4	<i>Boendet under processen</i>	133
19.5	<i>Medling</i>	134
19.6	<i>Ungdomar som bryter med sin familj</i>	136
19.7	<i>Ungdomar som kommer att behöva skydd under en längre period</i>	137
20.	<i>Arrangerade äktenskap</i>	139
21.	<i>Ungdomars oro för arrangerade äktenskap/bortlovning under hemlandsvistelse</i>	141
21.1	<i>Strategier inför hemresan</i>	141
22.	<i>Resonemang om oskuldens betydelse</i>	144
22.1	<i>Oskuld vid övergrepp</i>	145
23.	<i>Könsstympning</i>	146
23.1	<i>Riskbedömning</i>	147
23.2	<i>Samtal med flickan</i>	148
23.3	<i>Samtal med föräldrarna</i>	148
24.	<i>Korrigeringsresor</i>	149

25. Homo- och bisexuella samt transpersoner	151
26. Tolkar	153
27. Nätverk av nyckelpersoner	154
28. Samverkan inom och utom organisationen	157
29. Vid akuta lägen	159
Referenser	162
Litteraturtips och information	168

Förord

Efter mordet på Fadime Sahindal i Uppsala, januari 2002, har regeringen avsatt medel för att förebygga hedersrelaterat våld. Länsstyrelserna har fördelat statsbidrag till kommuner och frivilligorganisationer för att arbeta förebyggande inom området. I Uppsala län har ett flertal aktörer engagerat sig i detta viktiga arbete och Länsstyrelsen har haft en projektledare anställd för att stimulera och ge stöd.

Socialtjänsten har en viktig roll att upptäcka och stödja ungdomar som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld. Det är ett grannliga arbete som kräver kunskaper både om de teorier som finns inom området och konkret hur ett framgångsrikt arbete kan bedrivas.

I Uppsala kommun finns resursteamet FAMNEN som sedan 2004 arbetar med ungdomar som riskerar att utsättas för hot och våld inom familjen.

Ett samarbete inleddes tidigt mellan FAMNEN och Länsstyrelsen i Uppsala län och FAMNEN har kunnat utveckla sin verksamhet till en del med statliga medel från Länsstyrelsen. Inom ramen för samarbetet föddes idén att sprida FAMNENS arbetsmetoder och erfarenheter i bokform. Målet var en bok där teori möter praktik, ett stöd för handläggare som möter ungdomar som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld.

Arbetet med boken har möjliggjorts genom de statsbidrag som Länsstyrelsen i Uppsala län förfogat över samt de medel till länsövergripande insatser mot hedersrelaterat våld som Länsstyrelsen i Östergötland fördelat.

Bokens författare är FAMNENS medarbetare Sureya Calli och Inger Olsson samt Länsstyrelsens projektledare för arbetet, Frida Nilsson. Till arbetet har en arbetsgrupp och en referensgrupp varit knutna. Arbetsgruppen har bestått av socialsekreterarna Sandra Andersson, Monica Brattberg och Maria Schantz, Uppsala kommun. Referensgruppens medlemmar har varit Hanna Cinthio, redaktör Länsstyrelsen i Skåne län, Torbjörn Dahlgren, socialkonsulent Länsstyrelsen Uppsala län, Mehrdad Darvishpour fil.dr. i sociologi Stockholms Universitet, Mona Eliasson, professor Högskolan i Gävle, Per-Arne Håkansson, utredare Socialstyrelsen, Bo Lagerqvist,

inspektör Polismyndigheten Södermanland, Maria Pilar Reyes, projektledare Länsstyrelsen Stockholms län och David Sandberg, utbildare Nationellt centrum för kvinnofrid.

I redigeringen av boken har Elisabet Reimer, Ulrica Fornstedt och Birgit Rengren Borgersen, Länsstyrelsen Uppsala län deltagit. Ett stort tack till er alla för det arbete och engagemang ni lagt ner för tillkomsten av denna bok.

Det är Länsstyrelsens förhoppning att denna bok ska bidra till att ungdomar som riskerar att utsättas för hedersvåld ska få ett bra bemötande och gott omhändertagande av socialtjänstens medarbetare och en framtid fri från hot och våld.

Anders Björck
Landshövding

Inledning

Läsanvisning

Av titeln framgår att boken riktar sig till personal inom socialtjänsten. Boken är tänkt att vara ett konkret arbetsredskap i mötet med ungdomar som kommit i konflikt med sina familjer om traditioner, seder och bruk, i vilka s.k. hedersproblematik kan ingå. Självfallet kan även andra verksamheter och yrkesgrupper ha nytta av innehållet.

Boken är indelad i tre delar, vilka kan läsas var för sig. Del 1 ger en allmänt inriktad teoretisk bakgrund och kunskapsöversikt och är författad av Frida Nilsson, Länsstyrelsen Uppsala län. I del 2 och 3 återfinns de erfarenheter som resursteamet FAMNEN gjort och de arbetsmetoder som vuxit fram ur dessa erfarenheter. Författare till del 2 och 3 är FAMNENS medarbetare Sureya Calli och Inger Olsson. Även övriga medarbetare inom FAMNEN har deltagit i framställandet av texten.

Innehållet i FAMNENS metoddel är av grundläggande karaktär. Syftet är att läsaren ska kunna ta till sig innehållet oavsett egna erfarenheter av olika ”verktyg” och förhållningssätt.

I de fall ordet ”vi” står i texten avses socialarbetarkåren generellt, såvida inget annat framgår av sammanhanget. Ibland förekommer text i citatform i del 2 och 3. Det är oftast citat från minnesanteckningar som gjorts från möten med ungdomar inom FAMNENS verksamhet.

Presentation av FAMNEN

FAMNEN är ett resursteam inom Uppsala kommuns individ- och familjeomsorg, råd och stöd (eller service som Socialstyrelsen brukar använda som begrepp). FAMNENS verksamhet riktar sig till ungdomar som har kommit i konflikt med sina familjer kring traditioner, seder och bruk. Målgruppen är ungdomar mellan 13 och 20 år som riskerar att utsättas för hot

och våld inom familjen. Råd och stöd till ungdomar, samtal med föräldrar, konsultation till kolleger inom socialtjänsten och andra, såsom skolpersonal, samt att genom nätverk samverka med privatpersoner och föreningar är FAMNENS huvudsakliga arbetsuppgifter. Myndighetsutövning ingår inte i arbetet, men man har ofta ett tätt samarbete med de enheter inom socialtjänsten som ägnar sig åt handläggning.

Teamet består av två tillsvidareanställda medarbetare, en projektanställd medarbetare samt chefen för verksamheten, som har FAMNEN som en del av sitt ansvarsområde. Samtliga medarbetare är socionomer eller har likvärdig utbildning.

Del 1.

Förutsättningar för arbetet mot hedersrelaterat våld

1. Begreppet hedersrelaterat våld

Del 1 och 2 av boken är skrivna av Frida Nilsson, som vid tiden för skrivandet var projektanställd av Länsstyrelsen i Uppsala län. Frida Nilsson är fil.dr. i sociologi med inriktning på genusvetenskap.

Innebörden av hedersrelaterat våld i denna bok sammanfattas som ett våld som ”uppmuntras av kollektivet som ett led i ett strukturellt och institutionaliserat förtryck och utgör ett medel för att utöva kontroll av individer, primärt kvinnor och flickor, i samhällen där heder får innebörden av kontroll av kvinnors sexualitet”¹

Det finns inga vedertagna och allmänt accepterade definitioner av begreppen hedersrelaterat förtryck, hedersrelaterat våld och hedersmord – varken nationellt eller internationellt. Före mordet på Pela Atroshi 1999 fanns inte begreppet hedersmord i det allmänna svenska vardagsspråket. Efter mordet på Fadime Sahindal 2002 startade en intensiv debatt i media där starka polariseringar skapades kring både hur man ska se på begreppets innehåll och om det ska användas överhuvudtaget.

Fast begreppen inte har några allmänt vedertagna definitioner så är det nu etablerade begrepp i det svenska språket och används också av flera forskare. En fördel med gemensamma begrepp är att de kan hjälpa oss ringa in en problematik och att de på så sätt underlättar kommunikationen i analys och utvecklandet av metod och strategier för att motverka och förebygga våld. Men det finns en risk att begreppen stereotypiserar problematiken. Det kan i sin tur leda till att professionellt verksamma som kommer i kontakt med de utsatta inte ser de instrument man har till sitt förfogande och som man har skyldighet att använda.

Definitioner och modeller av hedersrelaterat våld kan användas som bilder för att ringa in och förstå ett komplicerat fenomen – definitioner kan inte slå fast problematikens innehåll som gällande under alla förhållanden *eftersom sociala och kulturella mönster aldrig är statiska utan snarare ses som processer under ständig förändring*. Hedersbegreppet är dessutom

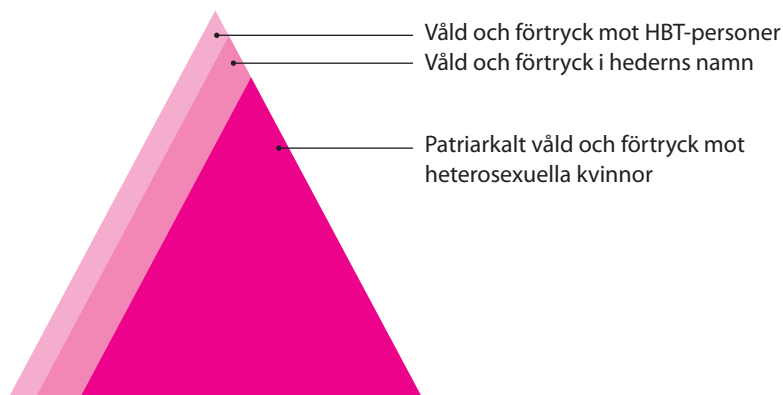
1 Denna definition har gjorts av FN:s tidigare specialrapportör om mäns våld mot kvinnor, Radhika Coomoraswamy (Johnsson-Latham 2005). Se vidare *Vad är hedersrelaterat våld?*

beroende av de omgivande sociala förhållandena och tolkas olika av olika grupper och i skilda kontexter.

1.1 Vad är hedersrelaterat våld?

Hedersrelaterat våld beskrivs, av FN:s tidigare specialrapportör om våld mot kvinnor Radhika Coomoraswamy, som en del av det omfattande patriarkala våld som återfinns över hela världen. I FN:s deklaration mot våld mot kvinnor definieras våld mot kvinnor som ”Varje könsrelaterad våldshandling som resulterar i fysisk, sexuell eller psykisk skada eller lidande för kvinnor, samt hot om sådana handlingar, tvång eller godtyckligt frihetsberövande, vare sig det sker i det offentliga eller det privata livet”. Patriarkalt våld har sin grund i ojämlika maktstrukturer som premierar män före kvinnor – manliga könsmaktsordningar. Att se det patriarkala våldet som en del av könsmaktsordningar innebär att man *inte* ser det som orsakat av individuella eller kulturella ”avvikelser”. Att förstå våldet som en yttersta pol av ett kontinuum av förtryck behöver emellertid inte utesluta andra kompletterande förklaringar. Andra socioekonomiska och individuella faktorer kan också spela en avgörande roll för att vi ska kunna förstå och förklara våldet. Gerd Johnsson-Latham (2005) använder bilden av en pyramid för att uttrycka patriarkalt våld – särskilt i hederns namn mot kvinnor och homo och bisexuella och transpersoner (HBT-personer)

Pyramiden illustrerar att heterosexuella kvinnor utgör den stora majo-

riteten av offer på alla tre nivåerna extremt våld, övrigt hot och våld och hot. En mindre del av de utsatta är offer för våld och förtryck i hederns namn och en del hänförs till våld och förtryck av HBT-personer. Av dessa överlappar en mindre del gruppen som utsätts för våld i hederns namn.

Hedersrelaterat våld ses här som en form av våld som har delvis gemensamma drag med andra former av patriarkalt våld men som också utgör en specifik form. I vissa länder sanktioneras våldet i lagar och praxis genom att förövaren kan gå straffri eller få strafflindring om brottet anses hedersrelaterat och i flera länder där hedersrelaterat våld förekommer är homosexualitet behäftat med dödsstraff.

De fysiska uttrycken för det hedersrelaterade våldet är till stora delar desamma som annat patriarkalt våld men det finns också specifika drag:

Kollektivets betydelse

Det hedersrelaterade våldet uppmuntras av kollektivet. Den person som behöver lämna sin familj för att undkomma våldet måste därför också ibland bryta med sitt sociala sammanhang. Det ställer extra stora krav på att socialtjänst och andra kan ställa upp med hjälp och stöd och utvecklar metoder anpassade efter dessa ungdomars specifika situation.

Hotbild

Många flickor som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld, lever ”dubbelliv” – ett tillsynes anpassat liv hemma och ett annat liv utom familjens synhåll. En *hotbild kan snabbt förändras* om en flicka t.ex. upptäcks med en pojkvän eller om en graviditet avslöjas. Då kan hennes situation bli mycket farlig eftersom hon begått ett allvarligt normbrott. Den kollektiva dimensionen av hedersrelaterat våld innebär dessutom att hotet kan komma från flera olika potentiella förövare.

Män som våldsoffer

Det hedersrelaterade våldet kan även drabba pojkar och män men detta tar sig andra uttryck eftersom mäns liv inte kontrolleras och begränsas på samma sätt som kvinnors. Pojkar kan drabbas om de bryter mot normer

genom t.ex. kriminalitet och missbruk eller om de är homo- eller bisexuella eller transpersoner. Pojkar och män utsätts även för tvångsäktenskap.

Pojkar kan bli offer för hedersrelaterat våld genom att de tilldelas rollen som väktare av systrar och kvinnliga kusiner och att de i extrema fall tvingas utföra avrättningar då de på grund av sin låga ålder, i motsats till äldre släktingar, går straffria. Det är dock de unga flickorna som är de primära offren för hedersrelaterat våld.

Våldsutövande kvinnor

I kulturer där familjens heder kopplas till flickors kyskheter har männen i familjen det yttersta ansvaret för döttrarnas beteende, men uppgiften att uppfostra sina döttrar till ”fina” flickor delegeras till modern. Mödrar kan därmed spela en starkt pådrivande roll genom att de, till exempel, begränsar döttrarnas liv för att bevara deras oskuld eller genom att planera tvångsäktenskap. I vissa fall utövar kvinnor de grövsta formerna av våld, såsom mord. Ett skäl till att även kvinnor deltar i våldsutövandet är hederstänkandets kollektiva dimension. En flickas beteende eller förmodade beteende kan dra skam över en hel släkt. Det drabbar alla flickor och kvinnor i släkten.

Det är bra att hålla i minnet att dessa beskrivningar av hedersrelaterat förtryck och våld utgör ett slags förenklade *idealbilder*. De är ett hjälpmedel att utgå ifrån i arbetet mot förtryck och våld. I verkligheten är bilden mer komplicerad. Lynn Welchman och Sara Hossain (2006) påpekar till exempel att det är viktigt att komma ihåg att enskilda män kan använda ”heder” som motiv för att legitimera våld mot enskilda kvinnor även när motivet för våldet främst går att finna i andra förklaringar som en broders konflikt med sin syster över arv eller en mans önskan att bli av med sin fru. Att använda ”heder” som motiv kan i vissa länder minska straffsatsen och det kan också ge vinster i form av ett visst stöd från omgivningen jämfört om ett annat motiv angetts.

Det hedersrelaterade förtrycket och våldet kan ta sig andra uttryck i en västerländsk kontext än i ursprungsländerna. Ibland har till exempel unga pojkar som är uppväxta i Sverige gjort egna tolkningar av hedersbegrep-

pet. Det uppstår en krock mellan den förenklade, romantiserade bilden av heder och den, som man uppfattar det, destruktiva och lössläppta västerländska livsstilen. Pojkar och unga män kan då ge sig själva i uppdrag att bevaka och skydda systrar och kusiner från det ”västerländska fördärvet” när de tycker att föräldrarna är för toleranta.²

1.2 Var i världen

Hedersrelaterat våld är ett samhällsproblem i Sverige liksom i många andra länder. Fenomenet är dock vanligare i vissa delar av världen och här väljer

Länsstyrelsen i Stockholms läns definition av hedersrelaterat våld med komplettering¹:

- Våldet ses och uttalas av kollektivet som en legitim, oundviklig handling för att straffa kvinnors olydnad, bevara familjens heder och värna om släktens sociala överlevnad.
- Hederstänkandet spelar en avgörande roll.
- Ett rykte kan vara tillräckligt skäl för bestraffning.
- Det yttersta våldet – som har för avsikt att rentvå familjens heder och avlägsna ”skammen” är alltid planerat.
- Våldet är kollektivt sanktionerat och beslutat, i vissa fall även kollektivt utövat.
- Våldet drabbar individer av kvinnokön från det att de blir könsmogna, det vill säga från cirka 12-13 års ålder och under resten av livet.
- Våldet kan även drabba pojkar och unga män om de:
 - allierar sig med, eller på något annat sätt stödjer eller beskyddar en flicka som inte fogar sig
 - inleder en relation med en flicka eller kvinna som har lovats eller anses tillhöra en annan man
 - inleder en relation med en flicka eller kvinna mot hennes familjs vilja
 - bryter mot familjens normer genom t.ex. kriminalitet eller missbruk.

1 Vi har kompletterat Länsstyrelsen i Stockholms län med följande uttryck för våld: Pojkar kan utsättas för våld om de *bryter mot familjens normer t.ex. genom kriminalitet eller missbruk; utfrysning; bannlysning samt ”själv mord”*

vi att följa den uppräknings som görs i det kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården om hedersrelaterat våld och förtryck som Länsstyrelsen i Skåne län (2007) har tagit fram: Den arabiska kultursfären (Mellanöstern inklusive Nordafrika), Iran, Afghanistan, Turkiet, Indien, Pakistan, Bangladesh, vissa afrikanska länder (framförallt de där könsstympning förekommer), Balkan och Sydeuropa, samt bland grupper som kan ha olika nationstillhörighet, t.ex. romer och kurder. Ibland nämns också Latinamerika som ett av de områden där hedersrelaterat våld förekommer.

- Våldet är framförallt
 - *Psykiskt*: kränkning, skuld- och skambeläggning, förödmjukelser, nedvärdering, undandragen kärlek och omsorg, förföljelser, hot
 - *Socialt*: utfrysning, isolering, förbud att delta i normala aktiviteter i samhället, tvång till avvikande klädsel, avvikande beteende, ekonomisk nöd, ofrivilligt bortförande, bannlysning
 - *Sexuellt*: I förlängningen är våldet även sexuellt som exempelvis tvång till oönskat sex med okänd eller oönskad person genom äktenskap
 - *Fysiskt*: Från örfil till mord samt "själv mord".

Ett rykte kan vara tillräckligt skäl för bestraffning. Hedersrelaterat våld kan också utövas mot individer av bägge kön på grund av sexuell läggning som av kollektivet utdöms som avvikande (homo-, bisexuella och transpersoner). Samt mot kvinnor som inte är fruktsamma.

Förklaringar:

Utfrysning utgör en form av psykiskt och socialt våld som innebär att den utsatta, till exempel, inte får äta med resten av familjen.

Bannlysning utgör en form av socialt våld där den utsatte utesluts från familjen/släkten. De utsatta kan uppmanas och drivas till "själv mord" när de anses ha dragit skam över familjen.

1.3 Utgångspunkter för arbetet mot hedersrelaterat våld

Det hedersrelaterade våldet är ett samhällsproblem – individer som bor i Sverige drabbas av våldet och måste garanteras samma rättigheter som alla andra. Utgångspunkten för arbetet mot hedersrelaterat våld är att det utgör ett brott mot framförallt kvinnor och barn, enligt svensk lagstiftning och ett antal internationella deklarationer och konventioner.

I Föräldrabalken, FB 6:1, står att ”barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran” och att ”barn ska behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling”. I FB 6 kap 2 § uppges att det är vårdnadshavaren som har ansvaret för att barnets grundläggande behov tillgodoses och i 6 kap 11 § anges också att det är vårdnadshavaren som bestämmer över barnet och att barnet i takt med stigande ålder och utveckling ska få allt mer att säga till om. Det är också olagligt att ingå äktenskap före 18 - års ålder, Äktenskapsbalken 2:1.

Misshandling, olaga frihetsberövande, hot och andra brott som kan vara hedersrelaterade regleras i brottsbalken.

Socialtjänsten har ett särskilt ansvar när vårdnadshavare allvarligt brister i omvårdnaden av sina barn. Socialtjänsten är ålagd att utreda/ingripa till skydd för barn enligt bestämmelser i socialtjänstlagen, SoL, och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU. Socialtjänstlagen lägger också ett ansvar på socialnämnden att samverka med andra när barn far illa eller riskerar att fara illa: ”Socialnämnden skall i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa samverka med andra samhällsorgan, organisationer och andra som berörs.” (5 kap. 1 a § SoL). Nämnden ska också aktivt verka för att samverkan kommer till stånd.

Socialtjänsten åläggs också att hjälpa våldsutsatta kvinnor och deras barn och här har socialtjänstlagen skärpts under 2006 genom att ordet ”bör” bytts ut mot ”skall”: ”Socialnämnden *skall* särskilt beakta att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av närstående kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation” (5 kap. 11 § SoL). I samma paragraf tas också barnens behov upp: ”Socialnämnden

skall också särskilt beakta att barn som bevittnat våld eller andra övergrepp mot närstående vuxna är offer för brott och kan vara i behov av stöd och hjälp.” I Socialstyrelsens meddelandeblad nr 2002:6 framgår också att det är socialtjänstens ansvar att arbeta med flickor som lever i familjer med starkt patriarkala värderingar.

Även internationella konventioner kan användas som stöd och utgångspunkt för arbetet mot hedersrelaterat våld. Hedersrelaterat våld utgör kränkningar av främst kvinnors och barns rättigheter såsom de uttrycks i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna (1948), i Kvinnodeklarationen (1979) och i Barnkonventionen (1989).

FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna innebär i korthet att alla har rätt att få leva ett liv i jämlikhet, utan diskriminering och med samma skydd i lagen. Den allmänna deklarationen omfattar även kvinnors och barns rättigheter men eftersom dessa grupper ofta diskrimineras så har särskilda konventioner utarbetats för dem. Kvinnokonventionen röstades igenom 1979 och den innebär att regeringar ska utrota diskriminering av kvinnor både i det offentliga och det privata livet. Det hedersrelaterade våldet ses som ett globalt problem som tillhör den privata sfären och det definieras oftast som en del av det patriarkala våldet. 2001 antog FN:s generalförsamling en resolution (55/56) om avskaffandet av brott mot kvinnor i hederns namn. Där slog FN fast att dessa brott berör kvinnors mänskliga rättigheter och att det är medlemsstaternas ansvar att förhindra och utreda sådana brott samt ställa förövarna inför rätta. FN fastslog också att staten är skyldig att ge offren skydd och att en underlåtenhet att skydda offren i sig utgör en kränkning av de mänskliga rättigheterna.

1989 fick barnen en egen konvention. I barnkonventionen ges en universell definition av vilka rättigheter som bör gälla för alla barn i hela världen. Av konventionens 41 artiklar brukar fyra kallas för huvudprinciper och är vägledande för hur helheten ska tolkas (Björktomt 2006):

- Artikel 2 slår fast att alla barn har samma rättigheter och samma värde.
- Artikel 3 anger att det är barnets bästa som ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barnet.

- Artikel 6 säger att varje barn har rätt att överleva, leva och utvecklas vilket omfattar inte bara barnets fysiska hälsa, utan även den andliga, moraliska, psykiska och sociala utvecklingen.
- Artikel 12 handlar om barnets rätt att uttrycka sina åsikter och få dem beaktade i alla frågor som berör honom eller henne. När åsikterna beaktas ska hänsyn tas till barnets ålder och mognad.

FN:s kvinnokonvention och barnkonvention har ratificerats av alla medlemsstater utom Somalia och USA.

Delar av barnkonventionen har inkorporerats i svensk lagstiftning. Artikel 3 i barnkonventionen motsvaras av socialtjänstlagen 1 kap 2 § där det fastslås att när åtgärder rör barn skall det särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver. Med barn avses varje människa under 18 år.

Homo- och bisexuella samt transpersoners, HBT-personers, rättigheter är fortfarande ett ganska okänt begrepp i FN-sammanhang. Brasilien har under flera år försökt att få igenom en resolution i FN:s kommission för mänskliga rättigheter mot diskriminering av HBT-personer men inte lyckats. Det finns ett starkt motstånd från flera håll mot att ens nämna frågorna (Johnsson-Latham 2005).

Arbetet med att nå en samsyn kring det hedersrelaterade förtrycket och våldet behöver utvecklas på nationell nivå för att arbetet på läns- och kommunnivå skall följa likartade riktlinjer. I Länsstyrelsen i Stockholms läns rapport till regeringen, *Rätten till sitt eget liv*, 2002, påpekas t.ex. vikten av institutionella förändringar, tydliga mål och riktlinjer för att säkerställa effektiviteten när det gäller att värna flickors och unga kvinnors rättigheter.

Del 2.

**Teoretisk
bakgrund**

2. Teoretiska utgångspunkter

Individer och familjer är alltid unika, men det finns också generella maktförhållanden och värderingsmönster inom och utanför familjen som vi måste förhålla oss till och förstå för att kunna hjälpa. Det räcker dock inte med kunskaper om en problematik för att vi ska kunna göra något åt den – vi behöver systematisera kunskaperna i teorier eller förklaringsmodeller. Olika teorier och de begrepp som tillhör teorin kan liknas vid olika glasögon vi sätter på oss för att bättre kunna förstå och förklara olika samhällsfenomen. Ingen teori kan förklara ett socialt sammanhang på ett heltäckande sätt men de kan vara mer eller mindre bra hjälp för oss när vi ska förstå den komplicerade verklighet vi lever i.

Kunskap om en problematik kan inte beskrivas på ett neutralt sätt så det är viktigt att vara medveten om vilka utgångspunkter, eller glasögon, som valts. Metodutveckling bygger också på uttalade eller outtalade föreställningar om vad problematiken består i. Det är därför bra om metodutveckling förankras i medvetna val av teoretiska perspektiv/utgångspunkter.

Efter mordet på Fadime Sahindahl uppstod en polariserad debatt om hur hedersrelaterat våld ska förstås och förklaras. En vattendelare i debatten blev synen på vilken plats ”kultur” har i förklaringar av våldet. Vissa forskare framhöll kulturspecifika drag som orsak till våldet medan vissa feministiska forskare framhöll gemensamma patriarkala strukturer som orsak till mäns våld mot kvinnor världen över. I dessa feministiska forskares könsmaktsperspektiv är det inte det specifika innehållet i kulturen som står i centrum för analysen utan den kulturella och strukturella ordning som kopplar kön till makt. De pekade på att när ”svenska” män slår uppfattas det ofta som att de måste ha individuella psykiska problem, barndomsproblem, alkoholproblem och så vidare, men om det är en man med utländskt bakgrund som slår så är det genast hans ”kultur” som får förklara våldet.

Andra debattörer menade att ett missvisande framhållande av ”kultur” som orsak till våld skapar ett ”vi- och domtänkande” som på ett felaktigt sätt pekar ut ”dom andra” som kvinnoförtryckare till skillnad mot ”oss” jämställda svenskar och som på så sätt ytterligare marginaliserar redan

marginaliserade grupper i samhället. I debatten fanns också de som kände att deras etnicitet och kultur pekades ut och stigmatiserades.

I den här boken ser vi det hedersrelaterade våldet som en del av det världsomspännande patriarkala våldet mot kvinnor. Det är den definition av hedersrelaterat våld som bland annat FN:s tidigare specialrapportör om våld mot kvinnor, R. Coomoraswamy, står bakom. Ett sådant perspektiv innebär att det hedersrelaterade våldet inte ses som väsensskilt från annat patriarkalt våld men att det kan ta specifika former. Yakin Erturk, FN:s specialrapportör om våld mot kvinnor sedan 2003, poängterar också att ”våldet mot kvinnor är universellt, mångfacetterat och kopplat till intersektionalitet och multipel diskriminering, med dimensioner som klass, etnicitet, funktionshinder och sexuell läggning” (Johnsson-Latham 2005).

Vi förordar ett intersektionellt perspektiv på hedersrelaterat våld eftersom våldet, flickornas, familjernas eller pojkarnas situation inte kan förstås och förklaras utifrån bara en maktordning.³ Med ett intersektionellt perspektiv är etnicitet en av de maktaxlar som stratifierar samhället vid sidan om t.ex. kön, sexuell läggning och klass. I en intersektionell analys tas hänsyn till att flera olika maktordningar samverkar och formar varandra för att förstå den specifika utsatthet individer lever i. Flickor som är utsatta för hedersrelaterat våld lever i en mångdimensionell utsatthet; de kan tillhöra samhällets underklass och vara utsatta för patriarkal diskriminering, etnisk diskriminering och åldersdiskriminering samtidigt.⁴

Vi håller med de forskare som kritiserar ”kultur” som förklaringsmodell då denna typ av teorier lätt skapar ett ”vi- och domtänkande”. Vi vill dock hävda att kunskaper om specifika kulturella normer kan ha stor betydelse i det förebyggande arbetet mot hedersrelaterat våld om dessa kulturkunskaper används på ett adekvat sätt och förstås i förhållande till komplicerade sociokulturella sammanhang där maktordningar baserade på exempelvis kön, sexualitet och ”ras”/etnicitet ingår – d.v.s. att ”kultur” ses i ett intersektionellt perspektiv. I ett sådant perspektiv kan ”kultur” analyseras ur

3 För en beskrivning av det intersektionella perspektivet se t.ex. de los Reyes och Mulinari (2005)

4 Se bl.a. Darvishpour 2006.

flera synvinklar: t.ex. som specifika värderingsmönster och normer, som en ”markör” för att förstå sig själv och andra och som en diskrimineringsmarkör.

Det intersektionella perspektivet kan ta flickors (och ibland pojkars) våldsverklighet på allvar och samtidigt undvika att marginalisera och stereotypisera vissa grupper med utländsk bakgrund med ett ”vi och dom-tänkande” som stämplar ”dem” som till exempel kvinnoförtryckande och våldsbenägna. Ett intersektionellt perspektiv har också fördelen att det ger oss verktyg att analysera de olika maktrelationer som förhindrar att heterosexuella kvinnors (och ibland mäns), barns och HBT-personers mänskliga rättigheter kan förverkligas. Slutligen är det ett perspektiv som har potential att överbrygga de olika poler som har uppstått i forskning och debatt.

3. Sambandet mellan förtryck och våld

Både i Sverige och internationellt så är det de extrema fallen av fysiskt våld och mord som stått i centrum för uppmärksamheten. Det är naturligtvis mycket viktigt att förebygga fysiskt våld och mord och skydda våldsutsatta ungdomar, men debatten har skymt sikten för att det finns många flickor som lever med ett starkt begränsat livsutrymme och under psykiskt och socialt våld. Dessa flickor, och ibland pojkar, måste ha någonstans att vända sig för att få hjälp att få ett större livsutrymme – innan de blir utsatta för de allra grövsta formerna av våld.

I forskning om mäns våld mot kvinnor använder man ofta bilden av ett kontinuum för att beskriva sambandet mellan förtryck och våld. Patriarkalt våld utgör då den yttersta delen av ett av kontinuum av könsrelaterat förtryck. Bilden av ett kontinuum är också användbar för att beskriva sambandet mellan hedersrelaterat förtryck och våld. Siv-Britt Björktomta har utvecklat en sådan modell som kan användas för att ge en översiktlig bild av vad hedersrelaterat förtryck och våld är och för att visa hur svårdefinierat begreppet är (se modifierad figur nedan). Modellen fungerar också för att visa våldets koppling till strukturer av förtryck och att det i praktiken kan vara svårt att se gränserna mellan förtryck och våld.

Siv-Britt Björktomta ger som exempel en afghansk familj i Högsby som beskrevs som välfungerande av både skola och socialtjänst bara dagarna innan den 20-årige Abbas Rezai mördades i familjens lägenhet, vintern 2005 (Hjertén 2005). Björktomta menar att varken socialtjänst eller skola såg de strukturer av hedersrelaterat förtryck som fanns i den till synes välfungerande familjen. Hon menar att hedersrelaterat förtryck inte bara är föreställningarna om att flickan eller kvinnan är underordnad mannen, att bevarandet av flickors oskuld är viktigt för hela familjen och männens ansvar, utan också de små fysiska, psykiska och sociala kränkningarna, och den kontroll flickan eller kvinnan utsätts för. Var för sig är de inte olagliga men ”tillsammans i detta specifika sammanhang” blir de något mer för den utsatta flickan eller kvinnan (Björktomta 2006). Flickor kan leva starkt begränsade liv som innebär psykisk misshandel utan att de utsätts för fysiskt våld. De kanske måste gå direkt hem från skolan, får inte umgås med kompisar, får inte delta i all skolundervisning och får inte följa med på utflykter och skolresor, får inte uttrycka sina åsikter fritt, de kan tvingas ta orimligt stort ansvar för hushållsarbete och barnpassning, de får sina saker genomsökta och sms lästa av föräldrarna, de vet att deras föräldrar kommer att välja deras partner och de kan bli kallade nedsättande ord som ”hora”, ”smuts” och ”en skam för familjen”. Många av ungdomarna vågar inte heller protestera för att de vet att straffet kan bli hårt (Cinthio 2007).

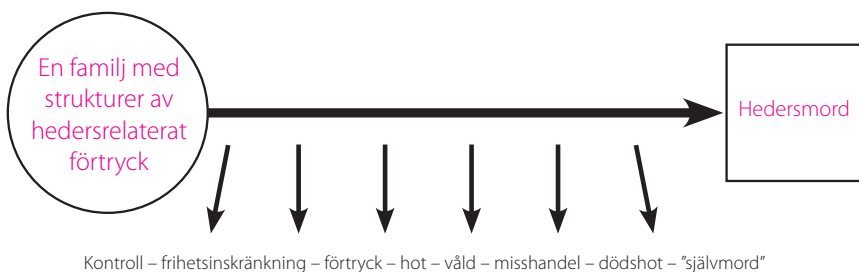

Bild (modifierad)⁵: Björktomta 2006

- 5 Björktomtas bildtext i cirkeln lyder "en välfungerande familj" vilket vi har modifierat till "en familj med strukturer av hedersrelaterat förtryck" då begreppet "välfungerande familj" för tankarna till ett teoretiskt familjebegrepp som inte tar hänsyn till maktrelationer inom familjen.

Det hedersrelaterade våldet karakteriseras, i likhet med andra former av patriarkalt våld i familjen, av att det är *upprepat och systematiskt*. Detta är en viktig aspekt att ta hänsyn till vid riskbedömningar.

Flickornas livsutrymme kan också begränsas genom att de blir *bevakade* av manliga släktingar såsom bröder och kusiner. Bevakning leder inte per automatik till våld men är en signal till flickorna att de ska ”rätta in sig i ledet”. Bevakarens uppgift är i huvudsak att rapportera till den som har gett uppdraget. Uppdraget behöver inte vara ett regelrätt uppdrag att bevaka, det räcker med att en förälder säger ”kan du hålla ett vakande öga på min dotter” så vaknar ett inlärt beteendet att vaka över och rapportera till föräldern i fråga. I vissa fall kan ”bevakare” ge sig själva i uppdrag att uppfostra utan att föräldrarna är inblandade.⁶

De grövsta formerna av hedersrelaterat våld såsom *hedersmord* framstår ibland i beskrivningar av hedersrelaterat våld som en logisk och oundviklig bestraffning om inte andra former för bestraffning får den utsatta att anpassa sig. Men situationen ser olika ut för olika familjer och alla använder inte mord och grova former av våld som ett sätt att rentvå och skydda sin heder (Bremer, Brendler-Lindqvist & Wrangsjö 2006).

”*Själv mord*” och bannlysning tillhör också de grövsta formerna av hedersrelaterat våld. Risken för själv mord är mycket större än att någon annan mördar den utsatta flickan eller pojken. Flickor och pojkar tvingas till själv mord som ett sätt att rentvå familjens heder. På så sätt riskerar inte heller ”förövarna” att straffas på samma sätt som om någon eller några hade utfört mordet. Eftersom skilsmässa ofta är förbjudet då det anses kränka familjens heder tror man att flera själv mord bland heterosexuella kvinnor och HBT-personer i arrangerade äktenskap eller tvångsäktenskap är en följd av att de inte kan ta sig ur misslyckade äktenskap (Johnsson-Latham 2005).

Bannlysning innebär uteslutning från gruppen. Familjen och släkten drar in sin kärlek och sitt skydd. Vem som helst kan behandla den bannlyste illa utan att familjen agerar. Denna typ av social uteslutning kan ibland uppfattas som den värsta formen av bestraffning. Hotet om att bli bannlyst

6 Avsnittet bygger på erfarenheter från Famnens arbete.

eller förskjuten av familjen är ofta ett meddelande till flickan att hon ska skärpa sig. Många ungdomar, framförallt flickor, vill inte bli bannlysta då det är ett straff som är sammankopplat med att man har gjort något mycket skamligt. Unga flickor som bannlyses av sina familjer kan råka illa ut när de tvingas klara sig på egen hand. Det är extra svårt för dessa flickor som inte har fostrats till självständighet. Det finns bannlysta flickor som har hamnat i prostitution eller kriminalitet utan att familjen har agerat. Hot om bannlysning kan därför också utgöra ett mycket effektivt påtrycknings- och maktmedel.⁷

4. Våldsprocesser

I regeringens uppdrag (2007-07-19) till länsstyrelserna om insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck, anges att arbetet med mäns våld mot kvinnor, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck bör samordnas och att det krävs kunskap både generellt om mäns våld mot kvinnor och särskilda insatser och kunskaper om hedersrelaterat våld för att de utsatta ska få rätt stöd.

Det finns ännu väldigt lite forskning om våldsprocesser i familjer där flickor/pojkar är utsatta för hedersrelaterat våld men man kan anta att våldsprocesserna har både likheter med, och skiljer sig från de våldsprocesser som våldsutsatta kvinnor i parrelationer går igenom. Att våldet i båda fallen är systematiskt och syftar till att kontrollera den utsatte och att uttrycken för hedersrelaterat våld till stor del är gemensamma med annat våld mot kvinnor i nära relationer ⁸ talar för att det finns likheter i våldsprocesserna. Det är också en erfarenhet man gjort i ett projekt på Kvinnokliniken vid Universitetssjukhuset MAS i Malmö där man menar att berättelser från flickor och kvinnor utsatta för hedersrelaterat våld stämmer väl överens med berättelser av flickor och kvinnor som utsätts för ”vanligt kvinnovåld” (Essén 2006).

7 Avsnittet bygger på erfarenheter från Famnens arbete.

8 Exempel på våldsuttryck: hot, verbala kränkningar, integritetskränkningar, isolering, slag och sparkar.

Men förutsättningarna för våldsprocesser ser också olika ut, till exempel genom att ungdomar och barn som utsätts för våld står i beroendeställning till sina föräldrar samt att barn socialiseras in i familjens maktordning redan från tidig ålder. En vuxen, kanske jämställd, kvinna som hamnar i en misshandelsrelation, har inte från födseln vuxit upp i en beroendeställning till den man hon ingått en parrelation med. Flickor som är utsatta för hedersrelaterat våld i sina familjer kan också vara utsatta för våld av en pojkvän vilket ytterligare förstärker deras utsatthet som våldsoffer.

Mäns våld mot kvinnor beskrivs av många forskare som en stegvis process där mannens våld mot kvinnan växer fram gradvis tills det blir en del av vardagen – våldet normaliseras. Mona Eliasson (2006) uttrycker det som att ”Det fysiska våldet exploderar inte plötsligt en dag. Våldet utvecklas stegvis i en långsam process.” Det kan också vara svårt för den utsatta kvinnan att se skillnaden mellan extra omsorg och regelrätt kontroll – skillnaden ses oftast först i efterhand. Kontrollen kan börja med isolering och fortsätta med psykiskt våld såsom kränkningar för att sedan trappas upp till kränkningar i kombination med hot. Hot kan i många fall vara mer ångestväckande än öppet våld och få en mycket stark effekt eftersom den utsatta inte vet vad som faktiskt kan inträffa. ”Det tycks som om mannen nöjer sig med hot och verbala attacker så länge det har önskad effekt, det vill säga att kvinnan böjer sig för hans vilja och gradvis begränsar sitt handlingsutrymme” (ibid). Även det hedersrelaterade våldet och förtrycket verkar kunna eskalera om inte de utsatta flickorna anpassar sig till sin tilldelade roll. Hon kanske ifrågasätter tider, vill umgås med kompisar som hon inte får etc. och föräldrarna kanske motsätter sig detta genom olika typer av kränkande behandling och bestraffning som trappas upp om hon inte anpassar sig. Men i vissa familjer kan också flickans ifrågasättande av de begränsningar hon (och föräldrarna) tidigare sett som normala leda till att föräldrarna omvärderar sin syn på uppfostran och ger flickan större handlingsfrihet.⁹

Det emotionella eller psykiska våldet är inte lika lätt att känna igen som

9 Se metoddelen om de olika processer som startas i familjer där ungdomar ifrågasätter sitt begränsade liv.

fysisk misshandel, inte ens för den som blivit utsatt för det. Det psykiska våldet kan beskrivas som nyckeln till kontroll i det patriarkala våldet mot kvinnor. Eliasson uttrycker det som att ”För den som hör kränkande tillmälen utvalda för att såra och skada självkänslan i en situation där hot och/eller fysiskt våld också förekommer sammansmälter allt detta till en enhetlig upplevelse” (ibid).

Kunskaper om forskning om mäns våld mot kvinnor används av Åsa Eldén och Jenny Westerstrand (2004) när de drar slutsatsen att vi, för att se varningssignaler på det grova hedersrelaterade våldet, måste lära oss att se det ”lilla våldet”, det vill säga de underliggande strukturer av förtryck som kan finnas i en familj. Paulina de los Reyes (2003) uttrycker det som att man behöver uppmärksamma den vardagliga kontrollen och de upprepade kränkningarna i det hedersrelaterade våldet mot flickor och unga kvinnor och se dem som del av en lång process som socialiserar in flickor i en maktordning som bygger på våld. Kärlek och tillgivenhet i familjen kan samsas med latenta dödshot där pappans makt över dottern aldrig ifrågasätts. Hot behöver inte vara uttalade för att verka.

Forskning om mäns våld mot kvinnor visar att det kan vara mycket svårt att ta sig ur ett misshandelsförhållande. Den kunskapen kan ge oss en av nycklarna till att förstå den långa och smärtsamma process flickor som utsätts för hedersrelaterat våld ska ta sig igenom för att frigöra sig från förtryckande och våldsamma familjeförhållanden.

5. Hur kan vi förstå och förklara hedersrelaterat förtryck och våld?

Det världsomspännande patriarkala våldet kan förstås som grundat i mäns strukturella överordning gentemot kvinnor. Våldet utgör en del i upprätthållandet av könsmaktsordningar samtidigt som det springer ur samma maktordningar. Könsmaktsordningar har olika sociala, ekonomiska och kulturella former samt olika styrka. Man brukar framhålla att graden av våld är beroende av kvinnors ställning generellt i samhällen, mätt i utbild-

ning, politisk representation, yrkesverksamhet etc. Våldet förekommer i alla länder, inom alla religioner och samhällsklasser (Johnsson-Latham 2005).

Kontroll av kvinnors sexualitet är central i patriarkala maktordningar. I de könsmaktsordningar där hedersrelaterat våld förekommer är det en grundpelare. Flickor ska vara oskuld när de gifter sig och inga andra former av sexualitet är tillåtna än inom det heterosexuella äktenskapets ram. Andra uttryck för sexualitet än heterosexualitet är extremt skambelagda och homo- och bisexuella samt transpersoner av båda könen är mycket utsatta.

Grunden för patriarkalt våld är mäns överordning gentemot kvinnor men graden och omfattningen av förtryck och våld påverkas också av andra faktorer i samhället. Shahrzad Mojab (2004) beskriver t.ex. hur kurdernas sociala, ekonomiska och kulturella organisering slagits sönder av upprepade krig och våld mot den kurdiska befolkningen, vilket i sin tur utlöst vågor av patriarkalt våld mot kvinnor. Hon menar också att en anledning till att det begås fler hedersrelaterade mord bland kurder i Irak och Turkiet än bland kurder i Iran till en del kan förklaras av att de senares erfarenheter av krig inte varit lika förödande.

Sverige är i hög grad ett etniskt segregerat samhälle där etniska minoriteter diskrimineras vilket på olika sätt förstärker flickor/ungdomar och kvinnor från etniska minoriteter utsatthet. I ett långsiktigt perspektiv innebär det att det förebyggande arbetet mot hedersrelaterat våld dels måste inrikta sig på ett jämställdhets- och jämlikhetsarbete som behandlar könsmaktsrelationer och diskriminering av HBT-personer, men också på ett integrationsarbete som motverkar att etniska minoriteter diskrimineras och marginaliseras.

5.1 Vad är en könsmaktsordning?

De flesta samhällsordningar vilar på en patriarkal grund där män som grupp överordnas kvinnor som grupp. Könsmaktsordningar upprätthålls av både kvinnor och män som en naturlig del av vardagen. Både kvinnor och män kan också straffas om de bryter mot de mer eller mindre uppen-

bara normer för god manlighet, god kvinnlighet och normer för sexuell preferens/sexuellt beteende. Könsmaktsordningar upprätthålls också genom ekonomisk organisation där kvinnor ofta tilldelats en ekonomisk beroendeställning till män.

Det är ofta lättare att få syn på de normer och värderingar som förknippas med andra kulturer än att få syn på de egna. De normer vi har för hur män och kvinnor får agera och vad som är manlighet och kvinnlighet är inte alltid så uppenbara för oss men blir tydligare när vi bryter mot dem. Den man som klär sig i kjol eller den kvinna som lämnar hela vårdnaden om barnen till pappan vid en separation är tydliga normbrytare. I uppdelningen av manligt och kvinnligt finns också en maktordning – det som förknippas med män och manlighet är i allmänhet högre värderat än det som förknippas med kvinnor och kvinnlighet. Denna maktordning speglas på så skilda områden som olika löner för kvinnor och män till att det i svenska språket finns många skällsord för ilska kvinnor men få om ilska män (Eliasson 2006).

En del forskare framhåller två grundläggande principer i könsmaktsordningar – att kvinnor och män är olika och att mannen är norm, det vill säga att det män gör är det normala och det kvinnor gör är avvikande och därmed mindre värt. Kvinnor och män tilldelas olika roller och olikheterna förstärks genom kulturella föreställningar och samhällets organisation och lagar, till exempel i fråga om kyskhet, ägande, arv, utbildning och yrkesval (Johnsson-Latham 2005).

Könsolikheterna upprätthålls också genom heteronormativitet, det vill säga ett normsystem som utgår från att heterosexualitet är det enda ”normala” uttrycket för sexualitet. För att ses som en ”riktig” man måste en man framstå som en heterosexuell man. I länder med starka patriarkala strukturer kan homosexualitet till och med vara behäftat med dödsstraff. Det är inte alltid ett brott att vara homo- eller bisexuell eller transperson. Däremot kan det vara ett brott att utföra homosexuella handlingar. I Sverige har HBT-personers rättigheter stärkts men normsystemet att heterosexualitet är det normala finns kvar vilket syns bland annat i att antalet anmälningar mot brott med homofobisk grund ökat (ibid).

Kontroll över kvinnors sexualitet handlar inte bara om i vilken grad män har rätt att direkt kontrollera kvinnors kroppar. Det kommer också till uttryck genom olika föreställningar om kvinnlig och manlig sexualitet. I Sverige har den dominerande kristna traditionens syn på horan och madonnan starkt kringgärdat kvinnors sexualitet och än idag lever dessa föreställningar kvar under ytan och påverkar kvinnors liv – men med andra gränsdragningar för beteende än förr (Svalastog 1998). Kanske märks det tydligast i tonåren då unga kvinnor vittnar om den balansgång de tvingas gå mellan att inte vara alltför sexuellt passiva, ”torrisar”, men samtidigt inte alltför sexuellt aktiva då de riskerar att bli stämplade som horor (Berg 1999, 2002). Även kvinnor som varit utsatta för våldtäkt kan ifrågasättas och stigmatiseras utifrån traditionella patriarkala värderingar, till exempel om de har alltför utmanande klädsel eller är alltför sexuellt aktiva (Wennstam 2002).

5.2 Män och våld

I rapporter från bland annat UNICEF påpekas att heroiserandet av män som frihetskämpar med vapen i hand i krig samt media och spel är en bidragande orsak till mäns våld mot såväl män, kvinnor och barn världen över. Man har också i flera FN-rapporter uppmärksammat hur våldet ökar under väpnade konflikter, bland annat ökar förnedringen av kvinnor som en del av kränkningen av hela folket (Johnsson-Latham 2005).

Patriarkalt våld kan också legitimeras genom manliga grupper. Den kanadensiske sociologen Walter DeKesedery har studerat hur manligt kamratstöd i vissa grupper kan befrämja en negativ attityd till kvinnor och till och med kränkningar (Eliasson 2006).

Mäns tolkningsföreträdare i egenskap av normgivare, normdefinierare och överordnade är en orsak till att kvinnor världen över har svårigheter att bli trodda när de berättar om våld, hot och sexuella övergrepp (Johnsson-Latham 2005).

5.3 Heder och könsmakt

I grupper och samhällen där hedersrelaterat våld förekommer är den patriarkala könsmaktens ordningen ofta förhållandevis tydlig och stark (Johnsson-

Latham 2005).¹⁰ Att en könsmaktsordning är stark innebär inte på något vis att alla kvinnor är passiva offer och alla män förtryckare och förövare. Det finns starka kvinnor och flickor, och män och pojkar som bryter mot könsförtryck, i alla samhällen med patriarkala strukturer. I samhällen där hedersrelaterat våld förekommer finns en lång historia av kvinnors motstånd mot patriarkalt förtryck och även ett nutida organiserat motstånd där man till exempel hjälper våldsoffer och arbetar mot lagar som legitimerar våld i hederns namn (Mojab 2004).

Graden av och formerna för manlig maktutövning och betydelsen av hedersetiken kan variera mycket mellan religiösa och icke-religiösa grupper, mellan traditionella och moderna familjer, mellan den äldre och den yngre generationen, mellan grupper med olika socioekonomiska bakgrunder och mellan de som bor på landet och de som bor i storstäder (*Ett eget liv* 2002).

Kvinnor och män förväntas dock, generellt sett, utföra olika uppgifter. Kvinnorna tar hand om hushållsarbetet, hem och barn. Männerna anses vara familjens huvudförsörjare och övriga familjemedlemmar får, mot att de underordnas, försörjning och skydd (Mojab 2004).

Hedersnormer är kopplade till föreskrivna könsnormer. Den som bryter mot könsnormer kan bestraffas: en flicka kanske bestraffas om hon inte utför hushållssysslor och en pojke med drag som anses ”feminina” kan i vissa fall kränkas genom att han tvingas utföra ”kvinnoysslor”. Homosexualitet bland både kvinnor och män straffas hårt, liksom flickor som har sex före äktenskapet.

En dotter står först under sin fars och sina bröders beskydd och detta ”ansvar” lämnas över till hennes man när hon gifter sig. Samtidigt är det modern som har huvudansvar att uppfostra sina flickor till ”fina” flickor och hon fungerar också många gånger som en buffert mellan sin man och barnen. Ett liv som ogift eller frånskild kvinna ses många gånger som i det

10 De länder med starka patriarkala strukturer och våld och förtryck av kvinnor, bland annat i hederns namn, har genomgående låga värden enligt FN:s Gender Development Index som försöker klassificera länders jämställdhetsnivå till exempel genom nivån på kvinnors utbildning och politiska representation. (Johnsson-Latham 2005).

närmaste otänkbart. För en flicka som lever ett starkt begränsat hedersrelaterat liv kan äktenskapet framstå som en möjlig väg till ökad frihet då hon ibland som gift kvinna kan få en något friare position än som dotter i sin ursprungsfamilj.

5.4 Individen och kollektivet

I tidigare släktbaserade samhällen har familjen och släkten utgjort samhällsorganisationens bas och varit individens sociala och ekonomiska trygghet. När släktens betydelse och sammanhållning betonas socialt och kulturellt spelar den också en avgörande roll för den enskilde individens identitet. Sammanhållningen kan ge individen trygghet och ett självklart sammanhang men släktbaserade samhällen har också ofta varit tydligt hierarkiskt uppbyggda och individen har skyldigheter att inrätta sig i gruppens normsystem. Individen definieras i första hand utifrån sin position i familjen och släkten och inte utifrån ”sig själv”. En kvinna är, till exempel, i första hand en mans dotter eller en mans hustru och ibland kan hennes värde och position främst förknippas med att hon är mor. Äktenskapet var ofta centralt för hela den sociala organisationen och därför ses äktenskap som det ”normala” och enda möjliga valet.

För inte så länge sedan var Sverige på många sätt ett kollektivistiskt samhälle med husbondevælde. Längre var också en hederskultur rådande som till en början var kopplad till en kollektivistisk religionsutövning. De svenska hederstraditionerna har en del gemensamma drag med de som finns i nutida samhällen där hedersrelaterat våld förekommer. Man kunde till exempel uteslutas ur den kollektiva gemenskapen och straffas om man bröt mot hedersnormer och fick status av ärelös. Den heder som förknippades med kvinnor var också kopplad till kontroll av kvinnors sexualitet och värnandet om inomäktenskaplig sexualitet. Ända fram till 1930-talet upprätthöll staten en kontroll som baserade sig på gamla värden av heder och skam och ända fram till våra dagar har en kvinnas skam oftast haft med hennes ”felaktiga sexualitet” att göra (Österberg 2005). Historikern Marie Lindstedt Cronberg (2005) menar att den svenska mer gemensamma hederskulturen upplöstes och fragmentiserades av ”sekularisering,

individualisering, urbanisering, anonymisering och slutligen jämställdhet som ideologi och en generell tolerans för skilda livsstilar och sexualiteter. I ett samhälle utan gemensamma och tvingande föreställningar kring sexualmoral, religion, och könsdikotomt tänkande undanrycks väsentligen grunden för hedern – det vill säga för den heder som går utöver individens självuppfattning” (ibid).

I Sverige och i många andra länder har staten haft ett starkt inflytande och individen har på många sätt fått en stärkt ställning gentemot familjen. Samhället har också tagit över delar av den roll som familjen och släkten tidigare spelade. Individens rättigheter har stärkts i lagar vilket också gör att handlingsutrymmet för förtryckta grupper har ökat på många sätt jämfört med tidigare. Hand i hand med individens stärkta rättigheter har också en individualistisk ideologi växt fram med betoning på exempelvis individens självförverkligande, fria vilja och personliga utveckling. Samtidigt som individen har fått större valmöjligheter måste hon ta ett stort ansvar och kan leva under en annan typ av press än när hon hade en mer given roll i en kollektiv gemenskap (Cinthio 2007).

I samhällen där det inte har funnits starka stater och statliga sociala trygghetssystem har familjen och släkten ofta fortfarande en avgörande funktion för den enskilde individens försörjning och trygghet. Många stater är dessutom icke-demokratiska och utövar och stöder förtryck av vissa grupper i samhället. I dessa förtryckta grupper kan familjen och släkten få än större betydelse. Idag finns inte några ”rent” släktbaserade samhällen eftersom krig, kolonialism, kapitalism med mera har påverkat alla tidigare släktbaserade samhällen på olika sätt. Familjens och släktens traditionella rätt och funktion att upprätthålla lag och ordning, rättsskipning, utbildning, sjukvård, vård av gamla ifrågasätts också och övertas i moderna samhällen av starka staters centralmakt (Mojab 2004).

Trots de stora förändringar släktbaserade samhällen gått igenom så kvarstår familjen i en del samhällen som den grundläggande enhet där släktband och den utökade kärnfamiljen utgör individens sociala och ekonomiska skydd och där familjens bästa och familjeloyalitet ofta går före individens önskemål. Hur stor betydelse den utökade kärnfamiljen har och

hur starkt internaliserade och efterlevda de patriarkala familjestrukturerna är kan variera mycket, till exempel mellan stad och landsbygd. Men även i städerna bland medelklassen så kan släktbandens, och den utökade kärnfamiljens, makt vara starka krafter.¹¹

Traditionella utökade kärnfamiljer präglas ofta av starka köns- och åldershierarkier och det är framförallt barns, ungdomars och kvinnors rättigheter som får stå tillbaka för vad som anses vara familjens eller släktens bästa. Den yngre generationen förväntas visa stor respekt för den äldre. Flickor och kvinnor förväntas underordna sig pojkar och män. Ibland kan mammor ha en underordnad position gentemot en äldre son. Den enskilda kärnfamiljen kan också vara underordnad andra familjer i slakten. Det betyder att även om fadern är familjens överhuvud så är han underordnad andra män i slakten. Det kan också vara så att släktens överhuvud finns i ett annat land och har bestämmanderätt eller stort inflytande över släktingar i Sverige.

5.5 Arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap

Äktenskapet har historiskt sett ofta reglerats av (patriarkala) politiska, sociala och ekonomiska intressen snarare än av personliga önskemål baserade på känslor. Äktenskapet har också använts som en ”lösning”. Ett exempel, som en gång i tiden praktiserades i Sverige, är att om en ogift kvinna blivit våldtagen och våldtäktsmannen var villig att gifta sig med sitt offer kunde han undgå straff. I många etniska och sociala grupper råder outtalade normer som gör att man gifter sig inom den egna gruppen. Även om gränserna vidgats i det svenska samhället är det inte säkert att föräldrar i en familj med svenskt etniskt ursprung helhjärtat skulle stödja en dotter som vill gifta sig med en romsk eller muslimsk man.¹²

Arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap förekommer fortfarande i stora delar av världen. I grupper med starka hedersnormer ses äktenskapet

11 Se till exempel Shalhoub–Kevorkian (2006) om släktrationer i Palestina och Sirman (2004) om släktrationer i Turkiet.

12 Jfr Socialstyrelsens rapport Frihet och ansvar. En undersökning om gymnasieungdomars upplevda frihet att själva bestämma över sina liv (2007).

ofta som hela familjens och släktens angelägenhet och arrangerade äktenskap, det vill säga att pojken och flickan inte själva väljer varandra utan att det är föräldrar eller släkt som utser äktenskapspartner, är vanliga. Hemgift, brudgåvor och brudpris förekommer också i varierande grad vilket är en faktor som kan påverka kvinnors utsatthet i äktenskapet (Cinthio 2007). Även en vuxen kvinna som är gift och har barn kan vara utsatt för stark kontroll av sin familj och det sociala trycket kan göra att hon stannar kvar i ett dåligt äktenskap.

Det finns en form av arrangerat äktenskap som innebär att två familjer eller släkter ”byter kvinnor” med varandra. Om en manlig medlem i familjen vill gifta sig och familjen inte har råd att betala brudpris och smycken kan dottern i familjen giftas bort med en man från den andra släkten – och ingen betalar brudpris och smycken.¹³

Om ett äktenskap genomförs mot den ena eller båda parternas vilja så är det ett tvångsäktenskap. Det kan i praktiken vara svårt att dra någon klar skiljelinje mellan arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap då parterna i ett arrangerat äktenskap kan vara utsatta för starka påtryckningar och förväntningar vilket gör det svårt att urskilja och följa den egna viljan.

Äktenskap kan i vissa fall användas som ett medel att skapa ”fred” mellan två släkter som befinner sig i konflikt med varandra. I dagens Sverige kan också arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap utgöra ett medel för att få hit släktingar som kanske lever under svåra förhållanden i hemlandet. Även om äktenskap numera är förbjudet för individer under 18 år så kan detta kringgå genom att flickor bortlovas i tidig ålder för att sedan gifta sig när de nått myndig ålder. Andra anledningar till tvångsäktenskap kan vara när en ung kvinna blir gravid eller upptäcks ha en pojkvän. Familjen eller släkten kan också utöva stark press på flickan att gifta sig med den hon har en relation med eller med någon annan man. Ibland kan också flickor som utsatts för sexuella övergrepp giftas bort för att familjen ska undgå skammen. Även pojkar och män kan drabbas av arrangerade äktenskap eller tvångsäktenskap.

13 Avsnittet bygger på erfarenhet från Famnens arbete.

Många organisationer vittnar om att utländska kvinnor som har gift sig med en svensk man och sökt uppehållstillstånd i Sverige inte vågar lämna sin man, även om de lever i misshandelsförhållanden, då lagstiftningen kräver att de måste leva ihop i två år för att inte skickas tillbaka till hemlandet (Cinthio 2007). Dessa kvinnor känner inte alltid till att lagen gör ett undantag ”om våld utövats mot kvinnan eller hennes barn, eller om hon varit utsatt för andra allvarliga inskränkningar av sin frihet och integritet eller om det finns andra vägande skäl, kan detta beaktas. Om kvinnan i sitt hemland riskerar förföljelse p.g.a. kön, till exempel om hon som frångick hotas till livet av sin eller mannens släkt, kan detta också räknas till hennes fördel” (Eliasson 2006).

5.6 Heder, sexualitet och rykten

I de könsmaktsordningar där starka hedersnormer råder kring sexualitet är betydelsen av en flickas oskuld före äktenskapet central. Oskulden måste bevaras för att släktens heder ska behållas intakt. Det är det främsta skälet till att flickornas liv kontrolleras och begränsas, även om det, i praktiken kan vara lika viktigt att flickans goda rykte upprätthålls. Ryktet behöver inte alltid ha en direkt koppling till ”oskuldens vara eller icke vara” utan kan också kopplas till beteenden som leder till att flickan blir *betraktad* och stämplad som en ”hora” (Eldén 2004). Gränsen mellan en ”fin kysk flicka” och en ”hora” kan vara knivskarp. Gränserna för överträdelser och straffen ser olika ut; i några familjer kanske en pojkvän tolereras medan det i många är helt otänkbart. I vissa familjer kan det räcka med att en flicka pratar med en pojke, som inte är hennes bror, för att hennes rykte ska befläckas. Otrohet eller misstanke om otrohet kan ligga till grund för anklagelser om att en kvinna skadat mannens eller familjens heder (Cinthio 2007). Även en kvinna som har utsatts för sexuella övergrepp eller har våldtagits kan anses ha dragit skam över familjen.

Om en flicka får dåligt rykte drabbar det inte bara henne själv utan alla flickor i familjen och släkten. Släktens flickors värde på äktenskapsmarknaden kan devalveras, de kan få svårt att gifta sig. En flickas eller kvinnas beteende fungerar på så sätt som en indikator på hur andra flickor och

kvinnor i familjen kan komma att bete sig (Cinthio 2007). Men en flickas ryktes direkta koppling till heder kan verka på olika sätt. En flicka kan få ett dåligt rykte utan att egentligen ha haft någon sexuell förbindelse och därmed dra skam över familjen. Det inträffar också att om en flicka faktiskt har gjort något som inte skulle accepteras av släkten eller gruppen, men detta inte är känt för fler än den egna kärnfamiljen, så kan hon undgå strängare bestraffning.

En man kan inte besitta den heder som förknippas med flickors ”sexuella uppförande” i mer eller mindre grad – antingen har han hedern eller så har han förlorat den (Wikan 2003). Heder förknippas starkt med anseende, det vill säga hur man betraktas i andras ögon. En flickas rykte kan därmed vara direkt förknippat med närstående mäns känsla av heder. När en flicka förlorat oskulden kan man ibland försöka dölja det för att på så sätt ”lösa situationen”. Men om hon anses ha dragit skam över familjen kan hedern återupprättas genom att hon straffas eller gifts bort. Straffen har också funktionen av att statuera exempel för andra flickor.

5.7 Oskulden och ”mödomshinnan”

De problem som flickor och unga kvinnor söker hjälp för har ofta sitt upphov i krav på kyskhet och oskuld före äktenskap. Flickor som inte är oskuld längre kan vara livrädda inför bröllopet då det ibland finns krav på att blodiga lakan ska visas upp som bevis på att hon är oskuld; flickor som har pojkvän och blir upptäckta kan söka hjälp för att få ”oskuldssintyg” eller för att ”sys ihop” (minska öppningen i vagina). Rädslan bottnar ofta i okunskap om sexualitet och den egna kroppen då detta är ett mycket tabubelagt ämne. En flicka som haft samlag kan också vara tyngd av skuld känslor då oskuldens bevarande är så betydelsefull. Hon kanske ser på sig själv med familjens ögon och uppfattar sig som en ”dålig flicka”, något som kan leda till självmordstankar och ett självdestruktivt beteende.¹⁴

Det är ofta personalen på ungdomsmottagningarna som möter räds-
lor och frågor kring oskulden. I en undersökning av Stockholms läns
ungdomsmottagningars arbete mot hedersrelaterat våld framgick att en

¹⁴ *Ungdomsmottagningarnas arbete mot hedersrelaterat våld* (2006).

mycket viktig del av arbetet är att hjälpa flickorna koppla ”jaget till kroppen” då flickor i allmänhet, och i synnerhet flickor från familjer med ett hederstänkande, ofta identifierar sig med överdelen av kroppen. För en del flickor är kroppen så objektifierad att kopplingen mellan jag och kropp suddats ut. Barnmorskorna i undersökningen ser det som viktigt att flickorna får kunskaper om den egna kroppen och kvinnors sexualitet. Barnmorskorna menar att det är viktigt för flickors självkänsla och identitet. I denna kunskap ingår att visa hur hymen ser ut och varför det inte går att se om en kvinna har haft samlag eller inte. De går igenom vad som blöder, om det blöder vid första samlaget (i svenska undersökningar blöder 30 % vid första samlaget).¹⁵

I hälso- och sjukvårdens omhändertagande av kvinnor med oskuldsproblematik har det kommit fram olika vanföreställningar om bland annat ”mödomshinnan” som är viktiga att bemöta. ”Mödomshinnan” är inte en hinna över slidmyningen som spricker vid första samlaget utan ”ett smalt parti, en förträngning, ett slemhinneveck runt slidmyningens kanter, ungefär som tumvecket, bestående av eftergivlig vävnad. Den varierar också i form och har ingen biologisk funktion”.¹⁶ Barnmorskorna i ovanstående undersökning ansåg att det är oprofessionellt att skriva ”oskuldsintyg” då de inte ansåg att de kunde skriva intyg på något som faktiskt inte går att se. I några få fall, då barnmorskor bedömt intygets vara eller inte vara som en fråga om liv och död, så har dock detta emellertid gjorts.¹⁷

När det gäller rekonstruktiv kirurgi av hymen så råder delade meningar om detta ska användas som en ”lösning” när unga kvinnor inte längre är oskulder och vill ha hjälp. För en översikt av denna debatt, information om rekonstruktiv kirurgi och alternativa metoder samt annan bra information och råd kring bemötande av oskuldsproblematik hänvisar vi till *Hedersrelaterat våld och förtryck: ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården* (2007).

15 ibid.

16 Se *Hedersrelaterat våld och förtryck. Ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården* (2007:127).

17 *Ungdomsmottagningarnas arbete mot hedersrelaterat våld* (2006).

5.8 Migration och etnisk diskriminering

Sverige är ett etniskt segregerat samhälle där strukturell etnisk diskriminering förekommer. Diskrimineringen uttrycks både i institutioners funktionssätt och i individers föreställningar och handlingar. Att diskrimineringen är strukturell innebär att den inte enbart handlar om individers medvetna handlande utan också om omedvetna föreställningar och handlingar samt olika samhällsinstitutioners organisering. Exempel på diskriminering är att personer med utländska namn har svårare att bli kallade till arbetsintervjuer än de med svensk klingande namn, har svårare att få bostad o.s.v. Sverige har också kritiserats för myndigheters passiva hållning gentemot vardagsrasism och rasistiska organisationer.¹⁸ Föreställningar om invandrades olikhet utkristalliseras ”i en etnisk skala som placerar människor från Afrika, Asien och Latinamerika längst ner i den sociala rangordningen” (de los Reyes & Mulinari 2005). Forskare härleder rangordningen till hur västvärlden har rangordnat människor utifrån den position som deras ursprungsländer har spelat i den koloniala världsordningen. Den strukturella diskrimineringen upprätthålls, på ett liknande sätt som könsmaktsordningar, bland annat genom ett ständigt skapande av olikhet och att ”det svenska” sätts som norm och ”de andra” förfrämligas och exotiseras.

Det finns fortfarande väldigt lite forskning om hur den strukturella diskrimineringen inverkar på hedersproblematik och mer forskning på området behövs. Forskning från andra länder visar dock att för grupper som diskrimineras så kan familjestrukturerna utgöra en trygghet som de lutar sig mot i en fientlig eller ogästvänlig omgivning. Patriarkala ideologier kan också förstärkas när familjer, etniska eller religiösa grupper blir isolerade och marginaliserade (Abdo 2004). Isoleringen bidrar även till att familjer har ett mindre socialt kontaktnät än i ursprungsländerna och därmed blir mer beroende av en begränsad grupp människor.

Den strukturella diskrimineringen innebär därför att flickor och kvinnor blir än mer utsatta. Etnisk diskriminering är också till stora delar en

18 Se bl.a. SOU:41.

klassfråga där människor med utländsk bakgrund oftare är arbetslösa, har dåligt betalda arbeten, sämre hälsa och mindre möjlighet till utbildning. För föräldrar som är arbetslösa, har låg utbildning och bor i segregerade områden är sannolikheten stor att de blir beroende av sina barn för att klara vardagen (Darvishpour 2004a). Arbetslöshet kan också leda till att pappor förlorar status och kontrollen av döttrarna ökar för att kompensera statusförlusten.¹⁹ Bostadssegregeringen kan även bidra till ökad social kontroll inom gruppen, som ytterligare ökar utsattheten för de flickor och unga kvinnor som lever under hedersrelaterat förtryck.

5.8.1 Diskriminering genom ”kulturering”

Ekonomhistorikern Paulina de los Reyes (2003) beskriver hur den strukturella diskrimineringen, för flickor och unga kvinnor med invandrarbakgrund som kontrolleras genom hot och våld av sina familjer och släktingar, kan innebära att de befinner sig i ett institutionellt ingenmansland. Föräldrarnas kontroll genom våldsutövande neutraliseras av samhällets kulturerande förklaringar och ofta passiva hållning när det gäller övergrepp på kvinnor och barn. Hon menar också att man måste förstå att en viktig del av problembilden är att ”flickorna och deras föräldrar definieras som kulturellt, etniskt och religiöst avvikande i det svenska samhället” (ibid). Det innebär att när flickorna hanterar kontrollen och reagerar mot våldet så måste de både förhålla sig till den egna positionen i familjen och familjens position som underlägsna ”andra” i samhället. När våldsoffer och förövare med invandrarbakgrund placeras i en annan kategori än våldsoffer och förövare födda i Sverige genom att de förra ”kultureras”, så bidrar detta till stereotypisering av familjer med invandrarbakgrund som patriarkala och deras döttrar som givna offer. Detta i sin tur leder till ett schablonmässigt bemötande, feltolkningar och felaktiga åtgärder (ibid).²⁰ Det kan exempelvis finnas en risk för att det svenska rättsväsendet och socialtjänsten har en högre toleransnivå för att flickor och kvinnor med invandrar-

19 Se bl.a. Länsstyrelsen i Stockholms län. *Ungdomsmottagningarnas arbete mot hedersrelaterat våld 2006* och Darvishpour 2004b.

20 Se också Björktomta 2006.

bakgrund utsätts för våld, än att svenska flickor och kvinnor utsätts. Våldet ses som en del av "deras kultur".

En grundläggande förutsättning för att undvika detta är att utgå från flickornas situation som våldsoffer. Det behövs tydliga mål och riktlinjer till stöd för handläggning och för att värna barns och ungdomars rättigheter så att de inte utsätts för majoritetssamhällets fördomar genom kränkande särartslösningar (ibid).²¹

5.8.2 Flickors "dubbla" liv

Forskning visar att flickor med utländsk bakgrund kan uppleva att de slits mellan föräldrarnas krav och normer och samhällets krav och normer. Många av dessa flickor anpassar sig till familjens krav och normer hemma och lever ett annat liv när det lämnar hemmet. Flickorna tvingas leva dubbelliv när de försöker navigera mellan och kombinera de olika förväntningar och krav som samhälle och föräldrar ställer på dem.

Paulina de los Reyes (2003) påpekar att det finns risk för att man offerförklarar flickor med invandrarbakgrund genom att se det som att de lever i en "antingen-eller-situation" där de ska välja mellan antingen familjens eller samhällets krav och förväntningar. de los Reyes menar att flickorna snarare lever med "den dagliga utmaningen att vara både och. Att till exempel både bejaka sin religion och att vägra vara våldsoffer. Genom att kämpa för rätten att vara både kurd och svensk, både muslim och feminist eller både internationalist och lokalt förankrad försvarar dessa kvinnor rätten att skapa och bejaka en egen identitet" (ibid). I en undersökning av Stockholms läns ungdomsmottagningars arbete mot hedersrelaterat våld hävdas att ungdomarna ofta tänker i termer av antingen eller om sin situation och behöver hjälp med att inte vara så definitiva.²²

21 Se också Länsstyrelsen i Stockholms län. *Rätten till sitt eget liv* (2002).

22 Länsstyrelsen i Stockholms län. *Ungdomsmottagningarnas arbete mot hedersrelaterat våld* (2006).

5.8.3 Ungdomars mångdimensionella förtryck och utanförskap

Sociolog Mehrdad Darvishpour (2004a) beskriver situationen för många döttrar till invandrare som att de lever under ett fyrdubbelt förtryck; de tillhör underklassen, de utsätts för etnisk diskriminering, de är förtryckta av patriarkatet som finns i hela samhället samt ibland i en hårdare form i deras familjer och de är som barn drabbade av föräldrarnas auktoritet.

Även pojkar kan känna sig trängda mellan familjens och samhällets krav. Pojkar har ofta ett större handlingsutrymme än flickor men kan också drabbas av föräldrarnas auktoritet. De upplever dessutom den sociala diskrimineringen och exkluderingen och många saknar manliga förebilder (ibid).

Homo- och bisexuella ungdomar samt transpersoner kan ha en än mer utsatt position då de i familjer med en hederetik kan drabbas av mycket starkt förtryck eller våld och samtidigt drabbas de av det omgivande samhällets diskriminering av HBT-personer. Deras problematik är ofta osynlig för de vuxna de kommer i kontakt med och de flesta mår mycket dåligt (Knutagård, H. Nidsjö, E. 2004).

Det kan också uppstå lojalitetskonflikter som gör att ungdomarna tvingas välja mellan familj och samhälle och kanske väljer att ställa sig utanför både familjens och samhällets normer. De kan då uppleva ett intensifierat utanförskap när de inte känner gemenskap med varken sin familj eller med samhället (Darvishpour 2004a, Kamali 1999).

5.8.4 Generationskonflikter

Ungdomar är ofta de pådrivande när det gäller att förändra normer och värderingar i familjen. Generationskonflikter mellan ungdomar och föräldrar pågår i familjer oavsett etnisk bakgrund. En del av de generationskonflikter som råder i den invandrade familjen springer ur den frigörelseprocess från sina föräldrar som alla ungdomar går igenom.

Darvishpour (2004a) menar att invandrades ungdomar ofta både har en starkare vilja och bättre förutsättningar för att påskynda integrationsprocessen än sina föräldrar. Föräldrar kan också vara rädda för att deras barn ska "försvenskas". När föräldrar inte känner sig delaktiga i samhällslivet

kan de känna maktlöshet vilket kan intensifiera konflikter mellan föräldrar och ungdomar (ibid).

Även föräldrar kan känna sig trängda mellan samhällets krav och den egna gruppens kontroll och påtryckningar för att deras döttrar ska bestraffas (jfr de los Reyes 2003). Ibland har den äldre generationen förlorat mycket i samband med migrationen och upplever att barnen är det enda de har kvar. Det kan väcka rädslor för att de ska förlora sina barn vilket ytterligare kan stärka de normer och värderingar om kön och vuxenblivande som de har med sig. En rigid uppfostringsmetodik och en argumentation utifrån kultur och religion kan bli ett sätt att hantera rädslan och försöka skapa kontroll.²³

Hur maktrelationerna och konflikterna ser ut mellan invandrarungdomar och deras familjer kan bero på många olika faktorer såsom familjens socioekonomiska och kulturella bakgrund och uppväxtmiljö, föräldrarnas respektive ungdomarnas position i det svenska samhället, samt vistelsetiden (Darvishpour 2004a). Hur relationen till barnen utvecklas är beroende av vilken position och grad av integration föräldrarna har. Föräldrar med stora maktresurser som är väl integrerade i det svenska samhället har större förutsättningar att skapa en mer demokratisk miljö för sina barn än föräldrar med starkare patriarkala och traditionella värderingar och en låg socioekonomisk standard (ibid). Familjer med stora maktresurser kan också vara mer villiga att släppa traditionella krav på sina barn.

5.8.5 Förändringar av maktrelationerna i familjen

I starkt patriarkala familjer kan en maktförskjutning ske till kvinnors och flickors fördel i och med migrationen till Sverige. Det pågår också en maktförskjutning mellan föräldrar och barn vilket gör att föräldrarnas position försvagas. Barnen kanske också för in den nya kulturen i hemmet och ibland blir de också ”föräldrar till sina föräldrar” då de snabbare lär sig språket och samhällets givna normer och värderingar. För de föräldrar som är arbetslösa, bor i segregerade områden och har låg utbildning är

23 Avsnittet bygger på erfarenheter från Famnens arbete.

sannolikheten stor att de blir beroende av sina barn för att klara vardagen (Darvishpour 2004a).

När könskonflikter samverkar med generationskonflikter ökar risken för familjekonflikter ytterligare. Mehrdad Darvishpour menar att ”risken för konflikter mellan fäder och döttrar kan /.../ vara hög inom vissa invandrarfamiljer – framför allt där männen tenderar att leva i gårdagen, kvinnorna i nuet och barnen i framtiden. Samtidigt pågår å ena sidan en ständig makt- och kulturkonflikt, å andra sidan ett kompromissande i relationen mellan mannen, kvinnan och barnen”.

6. Religionens betydelse

Religion har ingen självklar koppling till vare sig kvinnoförtryck eller jämställdhet. Alla religioner är föremål för olika tolkningar och kan användas för olika syften. I Svenska kyrkans satsning ”Kyrkornas NEJ till våld mot kvinnor” (2002) konstaterar man att religionen ofta har ”använts som ett verktyg för kvinnoförtryck men att religionen kan spela en motsatt roll genom att visa att våldet skadar både offrens och förövarnas människovärde och genom att angripa både våldet, förtrycket och bakomliggande faktorer” (Johnsson-Latham 2005).

Religiösa ledares auktoritet i vissa religiösa sammanhang kan försvåra möjligheten till ett självständigt liv för kvinnor. De kan spela en avgörande roll för val av äktenskapspartner, möjlighet till skilsmässa o.s.v. Religiösa ledare och samfund kan också spela en viktig roll genom att offentligt ta avstånd från patriarkalt våld. Lutherska världsförbundet har haft en satsning på att uppmärksamma våld mot kvinnor, flera muslimska grupper i t.ex. Turkiet och även grupper inom den katolska kyrkan har efterlyst agerande mot patriarkalt våld, inklusive hedersrelaterat våld.

Hedersrelaterat våld och förtryck har inget direkt samband med religion utan förekommer bland människor som tillhör flera av de största religionerna. Men stark religiositet kan vara en indikator på ett starkt begränsat

livsutrymme för flickor och starka tabun mot HBT-personer (Cinthio 2007).

I vissa religiösa samfund räcker det inte att vara skild enligt svensk lag för att betraktas som skild utan man måste även ha skilt sig enligt religiös tradition för att skilsmässan ska ses som giltig.

Det kan också vara mycket svårt för en kvinna att ta ut skilsmässa vilket kan göra situationen extra svår att ta sig ur för en kvinna som är utsatt för våld.

7. Det unika mötet

I föregående teoretiska bakgrund har olika maktstrukturer och andra förhållanden behandlats som kan hjälpa oss att förstå och förklara hedersrelaterat våld. Kunskap om olika maktstrukturer behövs för att kunna förstå individers specifika utsatthet (de los Reyes 2003).

Beskrivningar av maktstrukturer och andra sociala förhållanden ska dock ses som generaliseringar där mycket av verklighetens komplexitet försvinner. Vi får inte glömma bort att varje persons och familjs historia är unik. Varje människa måste bemötas där hon befinner sig. Teorier och beskrivningar kan vara ett stöd och utgöra en bakgrundsförståelse, men de ska aldrig användas som färdiga mallar för individer eller grupper av människor.

8. Samverkan

Socialnämnden är enligt lagen skyldig att samverka med andra när barn far illa eller riskerar att fara illa och man ska dessutom aktivt verka för att samverkan kommer till stånd.²⁴

De senaste årens regeringsåtgärder på förebyggande arbete mot hedersrelaterat våld har resulterat i olika samverkansprojekt.²⁵ På flera håll i landet har samverkan på området hedersrelaterat våld infogats i andra samverkansgrupper, exempelvis samverkansgrupper för våldsutsatta kvinnor eller för våldsutsatta barn (t.ex. Barnahus). Staten har låtit utvärdera socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor och i utredningen har man också tittat på samverkan (SOU 2006:65). Några av utredningens slutsatser beträffande samverkan redovisas nedan då dessa också kan användas i arbetet mot hedersrelaterat våld. Därefter diskuteras de specifika behov av samverkan som behövs i arbetet med ungdomar som utsätts för hedersrelaterat våld.

För samverkan vid misstanke om brott mot barn hänvisas också till Socialstyrelsens handbok *Barn och unga i socialtjänsten. Utreda, planera och följa upp insatser* (2006). Socialstyrelsen har också, tillsammans med Rikspolisstyrelsen och Myndigheten för skolutveckling, på regeringens uppdrag tagit fram en strategi för samverkan när det gäller barn som riskerar att fara illa (Socialstyrelsens rapport 2007). Man framhåller att strategin kan ses som ett stöd i de fall där lokal samverkan behöver utvecklas, såväl inom kommunen som mellan kommuner och mellan kommuner, landsting och polismyndigheter.

8.1 Erfarenheter av samverkan på området våld mot kvinnor

Området mäns våld mot kvinnor kan beskrivas som ett *horisontellt problem* som ska hanteras i ett *vertikalt system* av flera aktörer (SOU 2006:65).

Även när man är överens om att samverkan är viktigt så kan det vara

24 Se avsnittet *Utgångspunkter för arbetet mot hedersrelaterat våld*.

25 Se *Regeringens insatser mot hedersrelaterat våld – en utvärdering av samverkansprojekt: delrapport 1* (2006).

svårt att hitta fungerande samverkansformer i praktiken. En stötesten kan vara att man har olika syn på vad samverkan innebär. Ett annat problem är att samverkan ofta står och faller med enskilda eldsjälares engagemang och att man inte har byggt upp en generell och hållbar strategi för samverkan.

Samverkan kan ske på många olika nivåer t.ex. nationell, regional eller lokal nivå, men samverkan kan också innebära intern eller extern samverkan o.s.v. Innebörden av begreppet kan också skifta mellan olika verksamheter och olika personer (ibid). Det finns dock en utbredd uppfattning att samverkan har positiva effekter. Några av de positiva effekter som nämns är ett *etiskt motiv* vilket innebär att individens lidande minskar genom samverkan – t.ex. genom att en våldsutsatt kvinna slipper slussas runt. *Verksamhetsmotiv* och *effektivitet* nämns också som samverkansvinster och innebär att då man är beroende av andra aktörer för att lösa en uppgift underlättas detta genom samverkan samt att man då blir mer *effektiv*. När det gäller mäns våld mot kvinnor brukar också samverkans betydelse för goda handläggningsrutiner, lättillgängligt kontaktnät och skyndsam handläggning särskilt lyftas fram (ibid).

Nedan redogör vi för olika förutsättningar för en välfungerande samverkan men också hinder för att en sådan ska komma till stånd (SOU 2006:65).

8.2 Förutsättningar

Lagar

Lagstadgad skyldighet för myndigheter att samverka kan utgöra en viktig förutsättning för att samverkan kommer till stånd. Bestämmelser om samverkan inom socialtjänstens område finns i 3 kap. 1, 4 och 5 §§ SoL. Socialnämnden ska samverka med andra samhällsorgan och frivilligorganisationer, exempelvis i den uppsökande verksamheten men vid behov även på individnivå. Socialtjänsten har vidare ett huvudansvar för att samverkan kommer till stånd i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa (5 kap. 1 a § SoL).

Personkemi

Personkemi lyfts ofta fram som en viktig förutsättning för att samverkan ska fungera. Det finns dock de som menar att personkemins avgörande betydelse för samverkan är en överdrift och en myt medan andra hävdar att personfrågor blir ett alltmer viktigt inslag i dagens samverkan (Danermark 2000, Socialstyrelsen 2004).

Uttalade mål och tydlighet

För att uppnå en god samverkan behövs tydligt uttalade mål för samverkan, avgränsade målgrupper och samverkansområden. Man brukar också nämna tydliga roller mellan samverkansparterna och tydliga gränser mellan kompetensområdena som viktiga faktorer för att samverkan ska bli möjlig (SOU 2006:65). Här kan kommunala handlingsplaner utgöra ett viktigt verktyg för att tydliggöra myndigheternas roller och vad som förväntas av respektive part (Socialstyrelsen 2004).

Upplevt behov

En förutsättning för god samverkan verkar också vara ett upplevt behov av samverkan. De samverkande aktörerna behöver veta varför man ska samarbeta och de behöver också få se konkreta resultat av sitt samverkansarbete.

Rutiner

Socialstyrelsens undersökning visar också att tydliga rutiner lyfts fram som en förutsättning för samverkan och att kommunala handlingsplaner kan fungera som ett stöd för att detta ska komma till stånd. Handlingsplanerna kan både fungera som stöd för att skapa rutiner i det interna arbetet inom socialtjänsten men också för extern samverkan med andra myndigheter och frivilligorganisationer.

Legitimitet

En ytterligare förutsättning för samverkan är att den är förankrad hos ledningen. Det kan vara hos den berörda myndigheten men det kan också

vara hos den politiska ledningen i kommunen. Frågor kan komma upp som bäst hanteras på ledningsnivå, t.ex. att fastställa mål för samverkan, avdela resurser, ge legitimitet åt samverkan och undanröja eventuella hinder. Genom beslut på ledningsnivå om t.ex. en handlingsplan för våld utsatta kvinnor (som bland annat ger underlag för samverkan) känner berörda myndigheter ett större ansvar.

8.3 Hinder

Även om man ofta är överens om att samverkan är viktig så kan det vara svårt att uppnå i praktiken. Om till exempel ovanstående förutsättningar inte är uppfyllda kan det bli svårt att samverka. Men det finns också andra hinder för att en god samverkan ska komma till stånd.

Olikheter

Det kan finnas olikheter vad gäller kunskap, t.ex. olika utbildningar och förklaringsmodeller, regelverk (ansvar, befogenheter etc.) och organisation vilket kan försvåra samverkan. I Socialstyrelsens utredning framhålls att olikheter kan orsaka spänningar och att de därför behöver uppmärksammas på ett tidigt stadium i en samverkansprocess. Processen att skapa en bra samverkan kan därför ses som en lärandeprocess där frågor om makt, inflytande och känslor kan spela en betydande roll (Danermark 2000, SOU 2006:65).

Brist på kontinuitet

Socialtjänsten är ofta en verksamhet med stor personalomsättning vilket kan försvåra kontinuiteten i samverkan. Orsaker till det kan vara den stora psykiska påfrestningen som mycket av socialtjänstens arbete innebär, arbetsområdets relativt låga status, täta omorganisationer etc. (SOU 2006:65).

En annan aspekt av bristande kontinuitet är att samverkan inte alltid är formaliserad utan existerar i projektform. En formaliserad samverkan kan ge den kontinuitet som är nödvändig för att en god samverkan ska åstadkommas.

Brist på resurser och kunskap

Om man inte har tillräckliga kunskaper om varandras verksamheter och regelverk och om man har brist på resurser är det svårt att nå en effektiv samverkan.

Sekretess

I Socialstyrelsens utredning nämner aktörerna ofta att sekretesskyddade uppgifter utgör ett hinder för samverkan. Men man menar att erfarenheter i motsats till dessa uppgifter visar att sekretesslagstiftningen sällan utgör det reella hindret för samverkan: ”Problem kring sekretess bör inte kunna uppstå när samverkan sker mer övergripande och diskussioner om den enskilda individen inte förekommer eller om den enskilde givit samtycke till samverkan. Sekretessproblematiken förefaller snarare utgöra en typ av ”legitima” hinder som används som argument för att slippa ta itu med de mer komplexa hindren för samverkan” (SOU 2006:65).

Vistelsebegreppet

Vistelsebegreppet kan orsaka problem vid samverkan mellan kommuner. Om kvinnan i ett akut skede snabbt behöver komma till en annan kommun för att få ett skyddat boende. Om kvinnan efter en tid behöver starta om på nytt någon annanstans än på sin vistelseort kan tvister uppstå mellan kommunerna om var man anser att kvinnan har sin stadigvarande hemvist vilket ibland präglas av mindre flexibla synsätt och ekonomiska aspekter.

8.4 Samverkan i kommunala handlingsplaner

Viktiga syften med kommunala handlingsplaner är både att underlätta det interna arbetet och samverkan med andra. Samverkan berörs på olika sätt i de handlingsplaner för kvinnofrid som kommunerna har tagit fram. Vissa handlingsplaner fungerar som ett slags ”checklistor” på att respektive myndighet gör sin del när en våldsutsatt kvinna aktualiseras. De kommuner som arbetar aktivt med våldsutsatta kvinnor framhåller också vikten av att

handlingsplanerna bör både utarbetas och uppdateras i samverkan. Detta för att alla aktörer måste vara delaktiga (SOU 2006:65).

8.5 Samrådsgrupper

I många kommuner finns samrådsgrupper vid misstänkt övergrepp mot barn vilka kan fungera som en bra modell för samverkan. ”Här finns tydliga riktlinjer för de olika yrkesrollerna, kontinuitet för att säkra kompetensen samt rådslag med kort varsel, där arbetsfördelning sker. Det finns som regel också ett regionalt organ för uppdatering av riktlinjer, utbildningsinsatser m. m (Socialstyrelsen 2004).

8.6 Samverkan/samarbete på området hedersrelaterat våld

Ungdomar som är utsatta för hedersrelaterat förtryck och våld har ofta problem som kräver samarbete mellan flera olika aktörer för att lösa. Ibland är ungdomarna kända hos olika myndigheter och frivilligorganisationer samtidigt, men andra gånger är de helt okända för myndigheter och andra instanser än skolan (Bremer, Brendler-Lindqvist & Wrangsjö 2006). Även om professionella stödjare känner till varandra så är det inte alltid lätt att veta hur man ska kunna samarbeta på bästa sätt. De vanligaste aktörerna som kan ingå i det professionella nätverket kring en ungdom är skolan, ungdomsmottagningen, tjej- och kvinnoorganisationen, BUP-mottagningen, socialtjänsten och polisen (ibid). Också frivilligorganisationer för kvinnor med utländsk härkomst, som arbetar för kvinnor, kan utgöra en resurs och samverkanspart i dessa sammanhang. I bokens sista del redogör vi för en specifik samverkansform som FAMNEN i Uppsala kommun har utvecklat med ett civilt nätverk av resurspersoner.

Handlingsplan socialtjänsten

De professionella som arbetar med dessa ärenden kan behöva mycket stöd. Det är exempelvis ett tungt ansvar att föreslå omhändertagande enligt LVU särskilt då socialsekreteraren vet att det kan innebära att ungdomen förlorar kontakten med sin familj och sin släkt (Björktomt 2006). Det finns ett behov av konkreta handlingsplaner för både utredning, omhändertagande

och placering. Siv-Britt Björktomta påpekar att detta också behövs ”beträffande den kanske viktigaste delen nämligen eftervården och uppföljningen. Vad händer med flickan/den unga kvinnan efter ett omhändertagande och en placering på ett skyddat boende? Hur ska hennes liv gestaltas i framtiden?” (ibid).

Samordning

I arbetet med ungdomarna är det viktigt att en samordnare utses som håller i samarbetet och tar ansvar för att det *upprätthålls under längre tid*. I Rädsla barnens bok *Ungdomar och hedersrelaterat våld* poängterar man att detta är en nödvändig förutsättning för att inte ungdomen ska bli lämnad ensam och falla mellan stolarna:

”Detta ansvar ska inte sammanblandas med det myndighetsansvar som socialsekreterarna har under utredningsfasen, utan ses som ett komplement på längre sikt under uppföljningen eller behandlingsfasen för den enskilde tonåringen. /.../ ungdomar som är utsatta för hedersrelaterat våld som flyr sin familj och får hjälp till ett boende (är) oftast tvungna att kapa alla tidigare band till familj och släkt. Det professionella nätverket måste under denna tid gå in och kompensera en del av förlusten så att ungdomarna inte känner sig helt övergivna. Det är inte ovanligt att ungdomen har många kontakter som var och en blir maktlös, men som tillsammans kan utgöra ett fungerande professionellt nätverk runt ungdomen. Risken finns också att olika delar i nätverket drar åt olika håll och att ungdomen känner sig splittrad och övergiven. Andra ungdomar är mer manipulativa och spelar omedvetet ut sina inre konflikter och sin egen ambivalens gentemot olika aktörer i nätverket. Samarbetet kan därför ibland bli konfliktfyllt. De olika aktörerna får olika roller och ser på problemen ur olika perspektiv och istället för förståelse för varandras insatser blir man kritisk och känslostyrd. Samarbetet behöver därför tas om hand av en samordnare och utrymme skapas för samarbetet av alla som vill stödja ungdomen (Bremer, Brendler-Lindqvist & Wrangsjö 2006.”

Skolan

Det är ofta i skolan som de utsatta ungdomarna först uppmärksammas eller där de först söker hjälp. Man kan t.ex. söka sig till en lärare, skolsköterskan eller en kurator för att få hjälp eller stöd. Skolsköterskan har ofta en oerhört viktig roll för många ungdomar utsatta för hedersrelaterat förtryck och våld då de kan få psykosomatiska besvär och söker hjälp för ont i magen, huvudvärk etc. Ett utvecklat samarbete mellan skolans representanter och socialtjänsten och BUP är en bra grund att stå på för att planera hur man kan hjälpa en tonåring som har problem (Bremer, Brendler-Lindqvist & Wrangsjö 2006).

Länsstyrelsen i Västra Götaland har i en rapport behandlat samverkan mellan socialtjänst och skola.²⁶

26 Se www.o.lst.se. Länsstyrelsens rapport 2007:16, *Socialtjänstens och skolans arbete mot hedersrelaterat våld*.

Del 3.

Ungdomar i förändrings- process

Denna del är skriven av fil.mag. Sureya Calli och socionom Inger Olsson, Uppsala kommun och är huvudsakligen en beskrivning av erfarenheter av problematiken kring generationskonflikter och migration kopplade till teori. Frida Nilsson har skrivit delar av avsnitten om ungdomars motståndstrategier och Socialtjänstens behov av ett självreflexivt förhållningssätt.

FAMNEN arbetar med en mängd olika konflikter men alla har en gemensam nämnare – att ungdomarna vill utöka sitt handlingsutrymme i förhållande till sina familjer och att de slits mellan familjens och samhällets krav och normer. I vissa fall handlar dessa konflikter om hedersproblematik och i andra inte. Även föräldrarna befinner sig i en situation där de har att hantera olika krav, som de kan känna sig mer eller mindre fria gentemot; normer som de har lärt sig sedan barnsben, släktens, den etniska gruppens eller klanens krav och samhällets krav.

9. Konflikter och maktkamp

När ungdomarna har bestämt sig för att söka hjälp, till exempel när de söker upp FAMNEN, befinner de sig i olika skeden av en förändringsprocess. Vissa har bråkat med familjen eller släkten under en lång tid och vissa andra befinner sig i en brytpunkt då de precis har startat processen. Ungdomar som strävar efter förändringar är inte alltid medvetna om att de, genom att bryta mot familjens normer, startar en plågsam förändringsprocess i familjen och därmed hamnar i en maktkamp med den äldre generationen. Konflikterna blir svårhanterliga då den yngre generationen

- Hävdar sin rätt genom att kräva plats i familjehierarkin och få respekt för sina åsikter.
- Kräver att själva få bestämma över sin sexualitet, sexuella läggning och rätten att själv välja pojkvän eller flickvän.
- Själva vill definiera sin etnicitet – vad de identifierar sig med, om de vill gifta sig med en partner från en annan etnisk grupp och vilket språk de vill prata.

- Har normer och värderingar om kön och vuxenblivande som skiljer sig från den äldre generationens. Till exempel att hävda rätten att ha en pojkvän eller flickvän före äktenskapet och gifta sig med den de själva vill istället för den som föräldrarna föreslår, rätt att få vara ute om kvällarna, att skaffa en utbildning och att flytta hemifrån.

Ungdomarna ser inte konflikterna som en kamp mot köns- eller åldersrelaterat förtryck eller som förändringsprocesser. De definierar konflikterna utifrån kultur eller tradition – ”vår kultur förbjuder flickor att ha pojkvänner” eller ”traditioner är viktiga i vår familj”.

Föräldrarna ser konflikter med den unga generationen som konflikter om hur familjen kan bevara sina traditioner, seder och bruk. På det vardagliga, praktiska planet handlar konflikten bland annat om att

- Få vara borta från hemmet själv. Det kan handla om en 20-åring som måste komma hem klockan 17.00, en 16-åring som inte får fika på stan, en 14-åring som inte får gå och handla med sina kamrater.
- Få delta i olika aktiviteter som skolan anordnar som simundervisning eller lägerverksamhet.
- Få delta i fritidsaktiviteter, såsom att spela fotboll, gå på bio.
- Få ha pojkvän eller flickvän. En del ungdomar får inte umgås med motsatta könet, andra får ha pojkvän eller flickvän men inte ha sex.
- Få välja äktenskapspartner.
- Få välja utbildning, utbildningsort, arbete.
- Få flytta hemifrån efter gymnasiet för att studera eller arbeta på annan ort.
- Få bryta mot förväntningen att vara heterosexuell och identifiera sig som homo- eller bisexuell eller transperson.

Familjers konflikter med ungdomar som begår brott eller har problem med missbruk kan även ha dimensioner av hedersproblematik. Dessa ung-

domar har, förutom att de har brutit mot samhällets normer, skämt ut sin familj och vanärat släkten.

10. Familjer i olika kontexter

Ungdomar som lever i familjer som begränsar deras livsutrymme behöver inte vara utsatta för hot och våld. Det är viktigt att ha en nyanserad bild av familjen och inte fastna i stereotypa föreställningar. Det finns analfabeter som inte hotar sina barn och högtbildade föräldrar som begränsar och hotar sina barn. Att begränsa barns livsutrymme behöver dock inte alltid innebära att man utsätter dem för förtryck. Är det förtryck när föräldrar anser att utbildning ska komma i första hand och annat får stå tillbaka under utbildningstiden? Eller ska det hellre beskrivas som överkrav? Hade vi uppfattat familjens krav på sina barn annorlunda om det hade varit en etnisk svensk familj?

Vissa familjer ställer stora krav på ungdomarna att de ska vara ”fina” familjeungdomar, att flickor inte ska ha någon sexuell relation före äktenskapet och att äktenskapspartnern antingen ska väljas eller godkännas av familjen. Sexualitet och äktenskap är tabubelagda ämnen som inte får diskuteras med den äldre generationen.

Det finns familjer som har strikt hierarkiska strukturer där, framförallt, flickor kan leva under hård kontroll. Normer om könsroller är mycket stränga. Familjens rykte utåt är viktigt, och kan påverkas av hur familjens ungdomar betar sig ute i samhället. I dessa familjer kan den informella makten ligga hos någon annan än föräldrarna, som en äldre släkting eller en klanledare. Det kan också vara så att den unges kärnfamilj har den informella makten i hela släkten. I dessa familjer finns det oftast inga andra sociala problem. De kan vara välfungerande och mycket kärleksfulla. De tar hand om varandra och det råder en ”en för alla och alla för en-mentalitet” i familjen eller släkten. Barnen får gå i skolan, jobba eller delta i samhället, men har ”vakande” ögon på sig av föräldrar eller andra släktingar. Ungdomarna bor hemma tills de gifter sig. Familjen väljer eller godkänner

vem den unge ska bilda familj med. Kultur och religion används ofta inom familjen som förklaringar till familjestrukturen och familjens förväntningar på ungdomarna. De flesta familjer lever inte isolerat, men ungdomarna kan vara isolerade på så sätt att de bara får umgås med personer som familjen godkänner.

Det finns andra familjer där det finns flera sociala problem, som kriminalitet, missbruk, sexuellt utnyttjande eller annan destruktivitet. Där är hederstänkandet ytterligare en dimension som kan förstärka de övriga problemen.

Det finns ungdomar som har lättare intellektuella funktionshinder, som kan vara ett resultat av dålig social stimulans på grund av brister i hemmet, tidiga trauman eller svåra levnadsförhållanden i det land ungdomen kommer ifrån. Det kan också vara ett neurologiskt problem. Familjen kan känna skam över att barnet har ett funktionshinder samtidigt som deras kontroll över ungdomarna blir ännu starkare på grund av funktionshindret. FAMNEN har erfarenhet av att ungdomar som har svårt att förstå och se kopplingen mellan handlingar och konsekvenser, har extra svårt att hantera de olika normsystem som gäller i familjen och i samhället i övrigt. Det gör att de utsätter sig för faror som är svåra för dem att förutse eller värdera. Det finns också föräldrar som själva kan ha ett dolt lätt intellektuellt funktionshinder. De invanda levnadsmönstren ger föräldrarna trygghet. När ungdomar kommer i konflikt med sina föräldrar rubbas tryggheten då dessa föräldrar har svårare att möta förändringar och hantera nya situationer.

En del familjer ser kriminalitet, missbruk och sexuella relationer utanför äktenskapet som ”synd”. De vill inte ha kontakt med myndigheter då de anser sig ha misslyckats med uppfostran och vill hellre skicka barnet till ursprungslandet för att korrigera uppfostran.

11. Ungdomars val av motståndsstrategier

Både pojkar och flickor kan utsättas för våld av sina familjer i uppfostringssyfte när de bryter mot familjens normer och förväntningar. Men det är flickorna som i större utsträckning kan utsättas för starka begränsningar av livsutrymmet på grund av de patriarkala normer som råder i familjen.

Mariet Ghadimi har studerat olika strategier som flickor kan utveckla för att skaffa sig ett handlingsutrymme (Ghadimi 2001). Hon pekar på att de flickor och unga kvinnor som har synts i mediedebatten varit de som vågat säga ifrån och riskerat att förlora sina familjer. Det är en oerhört smärtsam process att förlora sin familj och särskilt för de flickor som ”kommer från en familj med en kollektiv livssyn, där familjen har en central roll för hennes identitet och utgör större delen av hennes nätverk” (ibid). Ghadimi menar att de flesta invandrarflickor som lever under liknande omständigheter inte orkar eller vågar bryta sig loss från familjen. Hon beskriver det som att de utövar en ”tyst kamp” där de både försöker vara sina familjer till lags och hitta ett eget livsrum. En del flickor utvecklar, ett ”dubbelliv” som strategi. De lever under mycket hård press och ständig rädsla för att göra fel och bli upptäckta.

För att förstå och kunna hjälpa dessa flickor är det viktigt att se var flickan/den unga kvinnan befinner sig i sin process att skaffa sig ett större handlingsutrymme i förhållande till sin familj och de patriarkala normer som begränsar hennes livsutrymme. Denna process är på intet sätt en rätlinjig väg framåt till större handlingsfrihet utan är snarare en process som kan gå i vilken riktning som helst beroende på många olika faktorer – inte minst på om flickan får samhällets stöd.

Flickor hittar olika strategier för att få ett större utrymme. Det är inte alltid medvetna strategier eftersom det är svårt för en enskild individ att förstå och se de större sammanhang hon ingår i. Strategierna är också beroende av hur starkt förtryck flickan lever under (ibid). Mariet Ghadimi beskriver tre olika sorters strategier.

Anpassningsstrategi

Ghadimi menar att *anpassningsstrategin* är den allra vanligaste bland de kvinnor hon intervjuat. Den innebär att man på många sätt anpassar sig till de patriarkala normerna som ett medel att kunna skaffa sig ett handlingsutrymme för något som man vill göra²⁷. Ghadimi tar som exempel en flicka som skyndar sig hem för att göra de hushållssysslor hon är ålagd att göra för att hon ska ha tid att göra det hon vill – studera. Hon bryter därmed inte mot några underordningsnormer (hennes bröder behöver inte ta ansvar för hushållsarbete) men finner ett sätt att skaffa sig ett visst handlingsutrymme.

Motståndsstrategin

Mindre vanligt i Ghadimis studie är *motståndsstrategin* och som innebär att flickan medvetet bryter mot underordningen. Att ljuga och leva ”dubbelliv” kan räknas till en sådan strategi. Det är också lättare att göra öppet motstånd om förtrycket är mindre starkt. Ghadimi tar som exempel en flicka som öppet motsätter sig sin mammas och styvpappas planer på ett arrangerat äktenskap. Flickan vet att styvpappan inte har samma rätt, enligt traditionen, som en biologisk far att bestämma över henne. Styvpappans heder står heller inte på spel vilket den hade gjort om det vore hennes biologiske far.

Frigörelsestrategin

Frigörelsestrategin liknar motståndsstrategin men kan beskrivas som ett mindre medvetet brott mot normerna i syfte att nå ett större handlingsutrymme. Också här handlar flickorna så att de får möjligheter att ”ta för sig” och formulera ”nya mål”. Som exempel på en frigörelsestrategi nämner Ghadimi en flicka som inte orkar trotsa sina föräldrar och fortsätta vara tillsammans med sin pojkvän – hon väljer istället studier på annan ort som strategi för att kunna fortsätta vara tillsammans med sin pojkvän.

Vår erfarenhet är att ovanstående strategier väljs även av pojkar som befinner sig i liknande situationer som flickorna. I praktiken råder ingen

27 Ghadimi bygger sin analys på Fribergs indelning av olika strategier (1990).

skarp gräns mellan strategierna och samma individ kan växla emellan dem.

11.1 Verbalisering av känslor

De påtryckningar och bestraffningar som ungdomar utsätts för när de kommer i konflikt med den äldre generationen varierar mycket både i grad och i intensitet. Behovet av stöd i form av samtal, myndighetsingripande och skydd beror på hur familjen bemöter ungdomens krav på förändring: på familjens bakgrund, normer och värderingar, grundstruktur, migrationsprocess och förändringsbenägenhet.

De flesta ungdomar som söker hjälp befinner sig i kris, är förvirrade, rädda och i behov av att förstå och finna förklaringar till det som hänt. De behöver sätta ord på sina upplevelser och definiera innehållet i olika begrepp, som ”heder”, ”min familjs kultur” och ”svensk kultur”. De behöver också verbalisera vad de vill förändra, till exempel ”jag vill delta i olika aktiviteter i skolan”, ”jag vill få gå ut på kvällarna”, ”jag vill kunna ha pojkvän, alternativt flickvän”. En mycket viktig del i förändringsprocessen är att sätta ord på sina känslor och kunna nysta ut vad som är den unges egen vilja och vad som är familjens eller släktens krav.

Ungdomarna behöver få praktiska tips och råd hur de, på ett konstruktivt sätt, kan kommunicera med sin familj. Några sådana råd är att inte prata med pappa när han är i affekt, att mamma ibland måste vara en buffert eller hur man kan få med syskonen på sin sida.

11.2 Socialtjänstens behov av ett självreflexivt förhållningssätt

Alla bär på fördomar och vi stereotypiserar människor som tillhör andra grupper än vi själva. Det är viktigt att ifrågasätta sina egna invanda förhållningssätt, fördomar och stereotyper i mötet med utsatta ungdomar och deras familjer.

Ibland har infödda svenskar högre tolerans för våld mot kvinnor, barn och ungdomar från ”andra kulturer” än om våldet riktas mot en person med svensk etniskt bakgrund.²⁸ Ett bra tips är att föreställa sig att personen

28 Björck & Heimer (2003).

som söker hjälp är av svensk etnisk bakgrund – då går det att se sina egna fördomar och det kan bli lättare att agera utifrån utgångspunkten att alla barn och ungdomar har rätt till likvärdig hjälp.

I media framställs ofta invandrarflickor från hederskulturer som passiva offer och män och pojkar som förövare. Det finns en risk att socialtjänsten inte ser nyanserna i flickors och pojkars utsatthet när den inte passar in i mediabilden. Om flickorna bara uppfattas som offer så osynliggörs att de även är aktörer som både agerar och reagerar i processen. Att de äldre kvinnorna och mammorna kan vara förövare kan också bli svårt att se.

En annan bild som personalen i socialtjänsten behöver reflektera över är föreställningen att ungdomar som bär någon typ av religiöst eller kulturellt attribut, till exempel slöja, är förtryckta. Den bilden kan göra att vi har svårt att förstå varför en ung människa kan lämna sin familj för att, mycket traditionsenligt, gifta sig med sin stora kärlek.

Ungdomar kan också vara djupt religiöst troende men tolkar religiösa texter annorlunda än sina föräldrar.

12. Juridiska, etiska och moraliska dilemman

Det dilemma som socialtjänsten ständigt brottas med är vår förståelse för unga invandrarflickors och pojkars mångdimensionerade utsatthet som krockar med föräldragenerationens långsamma och svåra integrationsprocess. Frågan är vilken generation som ska få företräde när vi aktivt agerar i konkreta ärenden.

Förändring eller konservering

Det finns tillräckligt mycket stöd i lagarna; föräldrabalken, socialtjänstslagen och i lagen om vård av unga, LVU, för att utifrån juridiska förutsättningar kräva av familjen att acceptera barnens strävan efter förändring. Ibland väljer vi att arbeta med den unge eller med familjen utifrån deras egna referensramar och värderingssystem. Det kan vara att finna traditionella sätt för en ung flicka att visa respekt på för att få igenom sin önskan.

Det kan också vara att tillsammans med en familj försöka hitta legitima kulturella eller religiösa argument för att den unges vilja ska bli godkänd av familjen och släkten. Då befinner vi oss på "deras planhalva" och det finns en risk att vi omedvetet konserverar en del av familjens egna värderingar. Men om vi inte gjorde det; skulle vi då överhuvudtaget nå någon förändring eller dialog?

12.1 Begreppsförvirring eller att prata med berörda på det språk som de känner igen sig i

Ett annat dilemma är att begrepp betyder olika saker för dem det berör och samhället i stort. Ett sådant begrepp är kvinnlig könsstympning. Människor som använder detta som ritual kallar ingreppet omskärelse. De ser inte stympningen som ett övergrepp, utan som en ritual, som en markering att en liten flicka blir kvinna. Ritualen ses som ett religiöst påbud. Samhället använder begreppet könsstympning som är en markering att ingreppet är ett övergrepp och inte kan tolereras. Dilemmat är hur socialtjänsten ska förmedla det budskapet utan att kränka dem som använder ingreppet som en ritual. Om vi använder individers egna termer och begrepp kan vi visserligen lättare komma i dialog med dem. Å andra sidan finns det en risk att budskapet inte blir tydligt. Använder vi det begrepp som samhället använder riskerar vi att tappa bort individerna och att budskapet inte når fram.

Ett annat begrepp som är svårt att använda i det konkreta arbetet med ungdomar, föräldrar och grupper är begreppet hedersrelaterat förtryck. Det är överhuvudtaget svårt att komma i dialog med människor när ingången till dialog är våld och att individerna benämns som potentiella offer eller förövare. Att prata om förtryck, hot och våld i hederns namn är ännu svårare. Hederskoden är väldigt speciell för individer som är upp-vuxna med den. De är socialiserade i tänkandet sedan barnsben. Koden kan vara i det närmaste inbyggd som en självgående mekanism i personens tänkande. Det är svårt att hitta en relevant liknelse i det svenska språket eller tankesättet. Att tala om hedern är tabu. Koden är inlärd och personer agerar när det behövs. De få gånger en man måste tala om sin heder gör

han det bara med dem som finns i familjen, eller närmaste omgivningen. En pappa kan prata med sin närmaste vän om sitt problem med sin dotter, men behöver inte nämna sin heder eftersom alla förstår vad han pratar om. Närmaste vännen kan ge honom råd, men det är familjen i slutändan som ska fatta beslutet hur de ska lösa konflikten. Det händer ofta att utomstående medlar och löser konflikter som har sin grund i hederskoden. Inte ens då förs hedern eller våldet på tal utan medlarna försöker lösa konflikten och i det finns underförstått kravet att våld inte ska användas.

Tolkningen av hederskoden för den unga generationen i exil är också ett dilemma. De känner delvis igen sig i allt som skrivs om heder i media, men har inte alltid möjlighet att diskutera ämnet med vuxna i släkten då begreppet är så tabubelagt. Detta leder till egna tolkningar av koden och egna sätt att både hantera och förhålla sig till koden.

Om socialtjänsten använder begreppet heder i samtal med individer som är uppvuxna med hederskoden riskerar vi också att omedvetet sätta igång oönskade mekanismer som finns inbyggda i själva begreppet. Dessa mekanismer kan vara att en pappa som aldrig har tänkt på sin dotters sexualitet helt plötsligt börjar tänka på det och sätter rigida gränser för henne av den anledningen. Men, socialtjänsten behöver tala med föräldrar, bröder, släktingar om att samhället inte tolererar förtryck i hederns namn. Attityder och värderingar går att förändra, men förändringar kommer inte av sig själva. Omgivningen måste påpeka att tänkandet är fel. Individerna själva måste få möjligheten att reflektera över och hitta nya förhållnings-sätt. För att få igång en sådan process behövs dialog. Kommer vi inte i dialog med föräldrar kan vi inte heller lämna samhällets budskap till dem. Dilemmat här är vad som är bäst för den unge på lång sikt. Ibland behöver vi kanske vara hårda och rigida för att visa att samhället inte tolererar förtryck. Ibland måste vi kanske vara ödmjuka och använda neutrala begrepp som ligger i allas intresse att diskutera.

Att skapa en god dialog med en familj innebär inte alltid att ungdomen får hur mycket frihet som helst. Dilemmat är om vi ska kräva att ungdomarna "ska vara som vilka svenska ungdomar som helst" eller om vi ska nöja oss med att livsutrymmet för ungdomarna kan bli större. Ungdomen

får delta i flera olika aktiviteter och hot- och våldsbilden minskar. Om vi vill att de ska bli som ”svenska ungdomar”; hur och vem värderar vad som är ”typiskt svenskt”?

Annat som skapar dilemman är begreppen förtryck och skydd eller omsorg. I många föräldrars föreställningsvärld finns inte begreppet förtryck i familjelivet, utan begränsningarna ses som ett skydd för ungdomen. Så länge ungdomarna inte gör uppror finns det heller inte anledning för föräldrarna att reflektera över begreppen skydd eller begränsning av frihet. En förälder kan säga: ”Min dotter får inte gå dit för jag är rädd att någon ska göra henne illa”. Frågan är om detta är en begränsning för att ha kontroll över dotterns sexualitet eller en begränsning för att dottern inte ska råka illa ut? Hur skulle vi se på föräldrarnas förmåga att måna om sina barns behov om vi fick intrycket att de inte gav sina barn det skydd som står i deras makt?

12.2 Tolkningar av religiösa och kulturella föreställningar

Vi lever i ett mångkulturellt land. Det innebär att även etniska svenskar måste ta hänsyn till andra kulturer. Kan kulturella eller religiösa föreställningar tolkas som kränkningar av ett barns integritet? Finns det en risk att etniska svenskar, som griper in med syfte att skydda, omedvetet kränker barnens integritet? Man undrar om den 16-åriga flickan blev kränkt när hon pressades av sin familj att börja bära slöja, eller när hon diskuterade frågan med en lärare som kommenterade ”du som har så vackert hår ska inte behöva gömma dig bakom ett skynke”. Vem ska slå vakt om hennes integritet och vara bollplank när hon fattar ett beslut?

12.3 Rättigheter enligt lagar och konventionerna

Föräldrar har rätt att, utifrån lagar och konventioner, utöva ”sin kultur” och föra över ”sina kulturella värderingar” till nästa generation. De kan förbjuda den yngre generationen att ha pojkvänner eller flickvänner utan att behöva använda vare sig hot eller våld. Här blir det en krock mellan rättigheter utifrån lagar och konventioner och den yngre generationens krav på förändring. Dessa ungdomar tvingas att välja sida, vissa är starka nog

att lämna familjen och klara sig själv på egen hand. De flesta väljer att leva kvar och får igenom sin vilja successivt genom att samspela med familjen. Det innebär att den unge behöver lära sig strategiska förhållningssätt till sin familj, som till exempel att kunna vara medgörlig ibland.

12.4 Välja själv eller välja rätt

Ibland väljer unga flickor från hederskulturer pojkvänner eller blivande makar som kontrollerar lika mycket som föräldrarna. Vårt etiska dilemma blir om vi ska medverka i att lösa flickans konflikt med föräldrarna och därmed bidra till att problemen i form av kontroll fortsätter i den nybildade familjen, eller om vi ska påverka henne så att relationen med den kontrollerande pojkvännen och blivande maken tar slut?

Ett annat dilemma som vi ibland har hamnat i är hur vi ska förhålla oss till unga flickor som vill gifta sig med pojkar som de har träffat på nätet, ibland på andra sidan jorden. Detta är ytterligare en dimension som kan stärka föräldrars rigida uppfostran av flickor. Föräldrar blir oroliga över formen av relation och att ungdomar vill ge sig iväg utan att tänka på faror som en relation över Internet kan innebära.

12.5 Äktenskap eller inte?

En vigsel där en eller båda makarna är under 18 år är inte legitim enligt svensk lag, men paret uppfattas vara gifta av familjen, släkten eller gruppen de tillhör. Familjerna i dessa fall bryr sig inte om ifall äktenskapet ingåtts enligt svenska regler eller inte. De betraktar detta som ett fullt legitimt äktenskap med allt vad det innebär av släktskapsband, sociala och moraliska förpliktelser. Om det blir problem i äktenskapet och paret vill skiljas blir det svårt att upplösa ett äktenskap som i lagens mening inte har ingåtts.

Det är svårt att nå förändring genom att anmäla föräldrar som har gift bort minderåriga barn, de kan förneka tvång och den minderårige kan bekräfta sina föräldrar. Det har hänt att vi har tvingats acceptera att vi bara kan nöja oss med att tala om för föräldrar att samhället inte accepterar bortgifte och låta den unge veta att det finns alternativ till barnäktenskap.

12.6 Minderåriga som vill gifta sig

Ännu mer svårhanterligt blir det när minderåriga vill gifta sig mot sin familjs vilja. Det kan handla om den unges egen religiösa övertygelse om att inte ha en sexuell relation utanför äktenskapet. Men det kan också bero på att familjen inte godkänner att den unge har en pojkvän eller flickvän före äktenskapet och att den unge föredrar att gifta sig för att inte komma i konflikt med sin egen familj. Dilemmat här är vad som är socialtjänstens roll. Om vi accepterar att den unge gifter sig så skickar vi signaler att det är okej att gifta sig som minderårig. Om vi markerar att det inte är okej, riskerar den unge att råka illa ut om hon trots allt väljer att hålla fast vid relationen.

12.7 Utagerande ungdomar

Ibland kan konflikten handla om föräldrar som försöker sätta klara gränser för sina utagerande ungdomar, till exempel ungdomar som umgås med "olämpliga" personer, har ett aktivt uteliv trots låg ålder eller lägger ut utmanande bilder på nätet. Det kan hända att föräldrar i frustration använder både hot och våld då de saknar andra verktyg. Om familjen dessutom anser att deras barn skämmer ut familjen blir det ytterligare en dimension i konflikten. Samhället kräver av föräldrarna att de ska sätta klara gränser så barn inte går för långt och utsätter sig för faror. Samtidigt har föräldrarna en annan syn än majoritetssamhället på hur de i praktiken ska sätta dessa gränser. Det är inte säkert att föräldrarna tycker att de metoder som socialtjänsten föreslår är de rätta eftersom de inte känner igen dessa förhållningssätt från sina egna referensramar. Att nå föräldrarna i en sådan situation är en utmaning.

Ibland händer det att socialtjänsten uppfattar en konflikt om utagerande ungdomar som hedersproblematik på grund av att familjen kommer från ett visst land eller tillhör en viss etnisk eller religiös grupp. Här gäller det att se vad som är vad så att en dialog kan komma till stånd.

Del 4.

Arbetet med utsatta ungdomar och deras familjer

Även denna del är skriven av Sureya Calli och Inger Olsson och är tänkt som ett stöd i hur man som socialarbetare ska hantera det konkreta arbetet med dessa frågor.

13. Inledning

Ungdomar som kommit i konflikt med sina familjer kring traditioner, seder och bruk söker hjälp hos socialtjänsten på olika sätt och har olika behov. Det är ett svårt beslut för den unge att berätta för en utomstående hur hon eller han har det i sin familj. En orsak till det kan vara att ungdomarna har uppfostrats till att respektera och lyda den äldre generationen. En annan orsak kan vara att den unge tycker att det är fel att lämna ut sin familj, sin etniska grupp eller den egna undergruppen i den etniska gruppen. Många ungdomar berättar dessutom att samhället inte har förståelse för att de kan ha kollektiva lojaliteter och dubbla värderingssystem.

Det centrala i socialtjänstens arbete för dessa ungdomar är att göra en bedömning av deras hemförhållanden, stödja dem att komma underfund med hur de vill leva och föra samtal kring vilka strategier de använder i sina kontakter med familjen och släkten.

Processen att frigöra sig från sin familj (till skillnad från annan tonårsfrigörelse) kan ta mycket lång tid och den unge kanske flyttar hem en eller flera gånger under processens gång. Det kan då vara lätt att bli frustrerad och kanske tänka ”kan hon aldrig bestämma sig?” eller ”då kan det väl inte vara så allvarligt.” Forskning om mäns våld mot kvinnor har visat att vägen är lång innan kvinnan frigör sig mentalt från en förtryckande och misshandlande man och hon kan ha gjort flera försök att flytta innan hon äntligen orkar bryta sig loss. Det finns exempel på ungdomar med en stark hotbild och rädsla som väljer att flytta hem eller rymma från ett skyddat boende. Även för ungdomar som inte utsatts för långvarigt eller grovt våld kan processen mot frigörelse vara lång och smärtsam. ”När en flicka hastigt bestämmer sig för att lämna hemmet, är det inte ovanligt att hon lika hastigt bestämmer sig för att återvända hem. Hon är inne i en process

som handlar om lojalitet, skuld känslor, längtan, identitetssökande och självständighet” (Bremer, Brendler-Lindqvist & Wrangsjö 2006). Det är helt avgörande att den utsatta flickan eller pojken får fortsatt stöd och blir tagen på allvar, trots sin ambivalens, för att hon eller han ska finna sin väg till ett bättre liv.

14. Viktiga utmaningar i samtalen

Förutsättningen för ett bra samtal är att lyssna på vad den unge, ett syskon eller en förälder har att säga utan att döma, moralisera eller lägga egna värderingar i samtalet. Det är bra om det går att avdramatisera möten, till exempel genom att inte ha en auktoritär hållning, inte använda synlig checklista på frågor eller använda svåra begrepp.

Samtalen om lagar, samhällets ansvar, skyldigheter och rättigheter är komplexa och kan uppfattas som för abstrakta för många, framförallt för ungdomar i lägre tonåren. Även samtal om konsekvenser av olika handlingar kan uppfattas som abstrakta. Att använda papper och penna kan underlätta förståelsen. Om någon inte är läskunnig är det bra att använda sig av symboler.

För att starta en dialog är det viktigt att använda sig av neutrala begrepp, fråga om konflikter om seder, bruk och traditioner istället för att använda begreppen hedersrelaterat hot och våld. Vissa begrepp eller ord är tabubelagda och kan uppfattas skamliga eller provocerande. Ibland går det att anpassa språket och använda andra ord, till exempel säga ”intima förhållanden” istället för ”sex”.

När man pratar om attityder och värderingar finns det alltid en risk att man omedvetet stigmatiserar eller konserverar ännu mer. Det är bra att vara medveten om det och använda sig av ett språkbruk som öppnar vägen till dialog, genom att fråga ”hur brukar ni göra hemma hos er?” istället för att säga ”vad säger din kultur?” Frågor bör ställas utifrån nyfikenhet ”jag undrar, jag är nyfiken; alla familjer har sina egna traditioner och ritualer, hur brukar ni göra i er familj?”

Det är viktigt att hålla en objektiv professionell roll och se upp för risken att som vuxen alltför mycket identifiera sig med föräldrarollen. När man möter ungdomar som är i samma ålder som ens egna barn är det lätt att identifiera sig med ungdomars föräldrar, eller känna extra sympati för föräldrarnas situation.

Samtalet läggs upp så att den ena frågan leder till den andra utan att den involverade känner sig tvungen att svara. Frågorna ska ha karaktären att väcka reflektioner. Det är viktigt att inte nöja sig med enkla svar utan fortsätta dialogen tills en reflektionsprocess startar. Det är bra att använda spekulationsfrågor, till exempel ”vad händer om du pratar med din pappa om det här?” eller ”vad kommer släkten att säga om du tillåter din dotter att gifta sig med den pojke hon vill?”. Spekulationsfrågorna tvingar de inblandade i samtalen att söka lösningar.

En annan frågetyp är framtidsfrågor som ”vad händer med dig om fem år?”, ”vad gör din dotter om tio år?” Det är frågor som tvingar dem att drömma, och då kan man gå vidare och fråga ”vad kan du göra själv för att nå drömmen?”

15. Mötet med ungdomar

Vid det första mötet med ungdomar är det viktigt att få den unge att berättat om sin situation i familjen för att få en klar bild över situationen. Att söka hjälp hos socialtjänsten är ett stort steg för de flesta ungdomar. Det är viktigt att visa att vi tar henne eller honom på allvar. Ofta vill ungdomar inte komma till socialkontoret. Att låta dem bestämma mötesplats ger dem en känsla av medverkan och trygghet.

Ska mötet ske på socialkontoret är det bra att tänka på att miljön, möbler, bilder m.m. ska ge förutsättningar för den unge att känna sig trygg, avslappnad och att hon eller han känner att hon kan prata om känsliga ämnen. Det är bra att försöka avdramatisera mötet till exempel genom att bjuda på fika. Det händer att ungdomar har flytt i en akutsituation när de kommer till oss, ibland från en annan stad eller land. Oftast har de inga

ombyteskläder eller fickpengar med sig. Det händer att de inte har ätit. Att kunna hjälpa dem med praktiska akuta behov brukar ha en avdramatiserande effekt på mötet.

Ungdomar som kommer i maktkonflikt med familjen eller släkten har ambivalenta känslor till sin familj eller släkt. Många är chockade, förvirrade och besvikna då de inte trodde att deras egen familj skulle förbjuda, hota eller använda våld. Ändå vill de inte tala illa om sina föräldrar och får ofta skuld-känslor om de gör det eftersom de tycker att de sviker och lämnar ut sin familj. De flesta saknar sin familj mycket. Undvik kommentarer som till exempel ”men han är ju ändå din far”, ”jag har pratat med dina föräldrar och de verkar så trevliga”, ”dina syskon saknar dig” eller ”hur ska du klara dig utan din familj?”

Det är svårt att skilja de dubbla känslorna från varandra. Den unge kan ha svårt att veta vad hon eller han är mest ledsen för; besvikelsen över att familjen sviker eller rädslan för att familjen kommer att skada en. De flesta är medvetna om att det är svårt att klara sig utan sin familj. Det kan kännas övermäktigt att leva i ett permanent tillstånd av isolering och hot. Många är mycket oroliga inför framtiden vilket leder till att de inte vågar prata med sina föräldrar. Ungdomarna behöver stärkas innan de kan prata med sina föräldrar om konflikten.

”NN vet inte hur hon ska hantera sin egen rädsla. Hon vill absolut inte att vi ska kontakta föräldrarna, hon säger att det hela kommer att bli mycket värre. Vi pratar om olika alternativ, men NN säger att hon inte vet vad hon vill.”

Anmälningsskyldighet och kontakt med familjen

Familjen kan uppfatta att konflikten blir offentlig när den unge söker hjälp hos socialtjänsten. I så fall finns det en risk att konflikten blir ännu mer inflammerad. Familjen kan straffa den unge genom psykisk press, skicka henne eller honom till ursprungslandet eller misshandla den unge. Därför är det viktigt att tjänstemän inte kontaktar familjen eller nätverket om den

unge inte vill och det inte är absolut nödvändigt utifrån skyddsbehov och anmälningsskyldighet (se kap 18).

För ungdomarna är det svårt att skilja tystnadsplikten från anmälningsskyldigheten. Därför är det viktigt att tydligt förklara anmälningsskyldigheten på ett tidigt stadium. Det kan vara svårt för den unge att förstå våra förklaringar om socialtjänstens möjligheter och skyldigheter.

Att samtala om känsliga ämnen

Många ungdomar är uppfosttrade att ha stor respekt för äldre. Det kan kännas konstigt att prata öppet om sin familj eller tabubelagda ämnen i äldres närvaro. Flickor kan känna sig obehagliga med män, speciellt om männen är lite äldre. Ibland kan ungdomarna börja skratta, ”fjanta sig” eller säga löjliga saker när de tycker att ämnet är jobbigt att prata om, såsom relationer i familjen eller tabubelagda ämnen. Då är det bra att kunna skämta, utan att tappa bort allvaret i samtalet, för att avdramatisera ämnet. Den unges kroppsspråk får bestämma om samtalet ska fortsätta. Om det inte går att fortsätta kan den unge få en hemläxa som följs upp vid nästa samtal, till exempel ”kan du fundera vidare hur du skulle kunna prata med din syster om det här?”

Ungdomar har svårt att säga att de blir offer för misshandel eller blir kränkta. De kanske inte hittar orden eller inte vill se sig själva som misshandelsoffer. Ett sätt att närma sig frågor om våld är att fråga om föräldrarna kan bli ”dumma eller våldsamma” eller ”säga elaka saker”. Om den unge bekräftar att så är fallet men inte ger några tydliga svar kan frågan förtydligas. Man kan ställa konkreta frågor som ”har någon slagit dig” eller ”har någon hållit fast dig mot din vilja” för att tydligare benämna våldet eller be om mer detaljer.

Förstå valet av strategier

Utsatta ungdomar utgör inte en enhetlig grupp. Vissa är utagerande och kan upplevas som ”besvärliga” och andra lever utåt sett ett välfungerande liv. De har olika strategier för att hantera förtryck och våld. För en grupp har också lögnen blivit en strategi för att kunna hitta ett sätt att vidga sitt

handlingsutrymme genom att leva ”dubbla liv”. För dessa kan lögnen bli en del av tillvaron och vardagen – även när det inte handlar om att skydda sig mot familjen. Som socialarbetare kan detta vara svårt att hantera och det är då viktigt att komma ihåg att lögnen kan vara ett ”symptom” på det förtryck som den unge är utsatt för och inte ett tecken på att han eller hon ljugar om sin utsatthet. Ungdomarnas trovärdighet får inte ifrågasättas utifrån vilken ”typ” de tillhör.

För att ungdomar ska känna sig delaktiga i processen är det bra att inte komma med några färdiga förslag till lösningar utan låta samtalstekniken leda den unge till att själv hitta lösningar, såvida inte situationen är akut och den unge behöver hjälp i beslutsprocessen. Lösningar som de kommer med kan vara väldigt okonventionella, och det är viktigt att diskutera konsekvenserna av dessa lösningar. De behöver också stärkas när de hittar konstruktiva lösningar och uppmuntras att fortsätta vara konstruktiva i strävan efter förändringar (hänvisning till kap. 20).

Ungdomar som går emot sin familj och släkt är starka individer. Det är viktigt att inte se eller tilltala den unge som offer, inte kommentera ”stackars dig” eller ”vad hemskt”, utan se henne eller honom som en aktör som både agerar och reagerar.

Viktigt att tänka på:

- Den unge får bestämma mötesplatsen.
- Tydliggör anmälningskyldigheten på ett tidigt stadium och ge den unge möjlighet att välja själv om hon eller han ska vara anonym, i den mån det går.
- Om samtalen sker inom ramen för en utredning eller förhandsbedömning är det viktigt att tydliggöra innebörden av detta från början.
- Många har stor respekt för äldre eller auktoriteter, till exempel vill de inte tala illa om sina föräldrar och de kan svara på socialsekreterarens frågor utifrån vad de tror att han eller hon vill höra. Flickor kan känna sig obekväma med manlig personal speciellt om männen är lite äldre.
- Var försiktig med att själv ta kontakt med familjen och annat nätverk

om det inte är absolut nödvändigt. Uppmuntra inte heller den unge att prata med sina föräldrar om den unge inte vill eller visar rädsla.

16. Kartläggning av familjestrukturen och riskbedömning av hot och våld

Kartläggning och riskbedömning är centralt i arbetet med ungdomar som kommer i konflikt med sin familj om seder, bruk och traditioner. Det väcker ungdomars nyfikenhet, medvetenhet och startar olika tankeverksamhet hos dem. Samtal kring relationer i familjen och släkten, och hur familjen och släkten agerar när den unge gör något som de ogillar, får den unge att tänka ut olika sätt att lösa konflikten. Vi föredrar att använda vår riskbedömning, som inte är ett bedömningsinstrument byggd på manual- eller checklista, eftersom vi tycker att det gör det lättare att på ett effektivt sätt få en bred bild av situationen och blir en del av en process. Den unge kan behöva stärkas så att hon eller han själv förändrar sin situation. I vissa fall kan socialtjänsten komma i kontakt med familjen utan att använda tvång och i andra fall är situationen så allvarlig att den unge behöver skyddas under en kortare eller längre period. Varje tillvägagångssätt startar nya processer, reflektioner, idéer och nya lösningar.

16.1 Nätverkskarta som verktyg

Det är nödvändigt att göra en kartläggning av ursprungsfamiljens grundstruktur samt relationsmönstren både i ursprungsfamiljen och släkten. En nätverkskarta är ett bra verktyg både för att kartlägga och bedöma bilden av eventuella hot och våld i familjen och släkten. Det går även att inkludera släkten utanför Sverige i kartan.

Det är bra om ungdomarna själva kan stå för skrivandet och reflektionerna. Ambivalenta känslor som de hyser kring vissa personer blir mycket tydliga när de själva skriver. Frågor som rör begränsningar av livet, familjens bestraffning och kontrollsystem samt hot och våld, kan ställas under tiden den unge ritat sin karta eller i anslutning till att kartan är färdig.

Ungdomarna behöver hjälp att hitta ett system där de på släktkartan kan markera de olika individernas egenskaper, till exempel sätta plus- och minustecken eller använda olika färger för olika relationer.

Kartan ger en ganska bra bild av situationen i familjen och vad som eventuellt kan hända i närmaste framtiden, till exempel om det kan finnas risk för utökad hot och våld. Med kartan som stöd kan socialsekreteraren bedöma om han eller hon bör starta en utredning enligt socialtjänstlagen. Från kartan går det även att dra slutsatsen om den unge behöver stärkas så att hon eller han själv kan förändra sin situation eller få idéer om hur samtalen med föräldrar kan läggas upp.

16.2 Kartläggning av familjestrukturen samt relationer i och utanför familjen och släkten

För att kunna hjälpa den unge att hitta en lösning på konflikterna utifrån dennes egna förutsättningar och situation, bör socialtjänsten ha en nyanserad bild av familjen samt av vad ungdomen vill förändra och val av tillvägagångssätt. Vi behöver veta vem den unge är, vad den unge vill och hur den unges vardag ser ut.

Det är inte ofta ungdomarna behöver skydd, men en kartläggning av nätverket kan hjälpa den unge att hitta egna lösningar på konflikten. Ibland ber ungdomar oss att kontakta familjen. Kartläggningen kan då hjälpa oss att hitta ingångar till familjen.

Oftast finns det knappt någon dialog mellan den unge och familjen. Det kan bero på vad familjen eller släkten uppfattar som olämpligt eller lämpligt att diskutera med den unga generationen i frågor som rör vuxenblivande. Det finns också familjer där dialogen uteblir av andra skäl. Anledningen kan vara att den unge tycker att föräldrarna har en konservativ syn på dagens ungdomskultur och att det inte är någon ide att prata med dem. Många ungdomar har en inbyggd respekt som de socialiserats in i sedan barndomen. De är väl medvetna om att vissa ämnen är tabubelagda och av tradition inte diskuteras mellan generationerna, t.ex. frågor som rör sexualitet och rätten att själv välja sin framtid.

Relationer mellan kärnfamiljen och övrig släkt ser olika ut beroende på

familjens grundstruktur. Familjens inre relationer kan variera beroende på faktorer som skilsmässa, omgifte, migrationsprocess, fysisk och psykisk hälsa, lojalitet till släkten och den etniska gruppen. Om familjen har starka band till släkten är det bra att känna till den unges relation till äldre och andra i släkten. Finns det några andra släktingar som kan stödja den unge i hennes eller hans strävan efter förändringar? De kan vara lojala mot traditioner och kan kräva av kärnfamiljen att uppfostra sina barn traditionellt. Ungdomar behöver diskutera vilka släktingar som bör undvikas.

Ibland har ungdomar svårt att tolka de invanda mönstren hos den äldre generationen eller se att de har utmanat föräldramakten på ett omedvetet sätt till exempel genom att visa att de kan mer än sina föräldrar.

Det är bra att veta vilken position den unge har i syskonskaran. Det kan finnas stora förväntningar på att den förstfödde sonen ska föra traditionen i familjen vidare eller att den äldsta dottern ska vara föredöme för yngre systrar eller andra flickor i släkten. Relationen med var och en av syskonen kan ge en bild av om den unge kan få stöd i förändringsarbetet bland syskonen. Den unge behöver också bolla idéer på vilket sätt hon eller han kan undvika konfrontationer med syskon som visar lojalitet med föräldrar och släkt.

Om det finns en pojkvän eller flickvän med i bilden är det viktigt att fråga hur han eller hon är i allmänhet och vilken roll personen kan spela i den unges frigörelse. Partners mognad och förmåga att vara taktisk är viktig att veta då det kan påverka situationen så att läget kan bli mer dramatiskt och farligt. Hur ser deras gemensamma framtidsplaner ut? Är dessa planer realistiska med tanke på ålder och övertygelse? Detta är bra att fråga när vi försöker hjälpa den unge att hitta legitimitet åt förhållandet hos sin familj och släkt. Om deras familjer känner varandra och det inte finns några konflikter mellan familjerna är det en bra förutsättning för att kunna legitimeras förhållandet hos båda familjerna.

16.3 Moderna kärnfamiljer och traditionella externfamiljer

Moderna kärnfamiljer har ibland inte några förpliktiggande band eller bara svaga band till släkten. De bestämmer själva över barnens uppfostran.

Det förekommer att föräldrar är skilda och att ungdomarna lever med styvföräldrar och halvsyskon. Det är viktigt att ta reda på vem som har den formella respektive den informella bestämmanderätten när det gäller barnuppfostran. Det är ganska vanligt att mammor har den informella makten, men också kravet på att uppfostra barnen så att de inte skämmer ut sin familj. Svaren kan ge oss kunskaper om familjens förmåga och rätt att bestämma över sina egna barn.

Med begreppet externfamilj menar vi släkten omkring kärnfamiljen, såsom syskon och deras familjer, föräldrar och svärföräldrar med flera. I traditionella externfamiljer är inte kärnfamiljen en egen, självbestämmande enhet, utan ingår i en större externfamilj. Släkten kan ha en hierarkisk struktur där den informella makten över den yngre generationen ligger hos någon annan än föräldrarna. Då är det viktigt att veta om vem denne person är, var han eller hon bor och hur personens inställning till ungdomens önskemål är.

Kärnfamiljer kan också ingå i en klan med ett eget uppbyggt regelsystem. Klaner är baserade på ett hierarkiskt ordnat släktskap. Det informella regelsystemet i klanen reglerar medlemmarnas rättigheter och skyldigheter mot varandra och mot klanens strukturella hierarki. Enskilda medlemmar eller enskilda familjer kan få sanktioner om de inte finner sig i regelsystemet. Klaner som har en informell makt finns i de flesta länder i världen. De interna informella regler som reglerar hierarkin, familjers rättigheter och skyldigheter varierar från klan till klan och från land till land. Klanstrukturer i sig är inte hotande. Familjerna i en klan hjälper varandra ekonomiskt och moraliskt, även om de finns spridda över stora delar av världen. Det som kan bli hotande och i vissa fall farligt är när enskilda ungdomar kommer i konflikt med dem som innehar makten i klanen. Därför är det viktigt att veta om kärnfamiljen ingår i en klan och i så fall om det finns förväntningar på hur enskilda familjer bör bete sig och agera, och om enskilda familjer i klanen stödjer varandra moraliskt, etiskt och ekonomiskt. Familjens position och status i klanen är viktig, då graden av skyldigheter och rättigheter varierar beroende på statusen i klanen. Om

familjen ingår i toppen av hierarkin har de makt att påverka hela klanen, men har också skyldighet att följa regelsystemet föredömligt.

”Paret rymer iväg, kontaktar oss och ber oss berätta för deras familjer att de har rymt och inte kommer att återvända. De använder oss som medlare, kan man säga. Bådas familjer samlas hos pojkens familj. Några i hennes familj uppträder hotfullt, men de lugnar sig när en släkting kommer in och berättar att han har kontakt med ungdomarna och att situationen inte är så allvarlig som det låter. Det unga paret har också lovat honom att komma hem.

Den unga flickan klarar inte av att vara på rymmen. De återvänder hem och vi är med när de kommer tillbaka. Alla är närvarande utom flickans far. Vi är säkra på att hon har pratat med fadern kvällen innan men hennes mor säger att de inte vet något. Det här är ett spel; flickans familj vägrar erkänna att fadern vet allt och säger att de inte vågar berätta för honom eftersom han är sjuk. Alla vet att detta är ett spel och att om dessa män får veta att deras döttrar har rymt måste de agera så att omgivningen inte anklagar dem. Så därför väljer fadern att spela ovetande om situationen.”

16.4 Släktkonflikter

Det händer att det uppstår konflikter och att ungdomarna dras in i dessa. I de traditionella samhällena finns det regelsystem för konfliktlösningar av denna art inom den traditionella externfamiljen.

Ekonomisk ersättning kan användas som konfliktlösning, till exempel att en person behöver betala en viss summa pengar för att ersätta en förlust eller en fysisk eller psykisk skada.

Ibland används äktenskap som konfliktlösning, till exempel att släkten gifter bort en flicka eller pojke med någon från den del av släkten som man har konflikt med. Det händer också att äktenskap planeras för att förhindra att släkten kommer i konflikt, till exempel konflikter om skulder som inte kan betalas tillbaka. Det kan vara nödvändigt att ställa ingående frågor för att bli klar över vad konflikten egentligen handlar om. Är den egna familjen inblandad? Hur har man tänkt lösa konflikten? Är den unge berörd av

denna konfliktlösning? Har familjen tänkt gifta bort henne eller honom för att lösa konflikten? Om den unge är lösningen på konflikten är det bra att fortsätta ställa frågor kring vad som skulle hända med henne eller honom och den unges kärnfamilj om hon eller han säger nej. Skulle släkten hota familjen?

Det är viktigt att fråga den unge om han eller hon vet hur släkten brukar lösa sina konflikter och om det har blivit en förändring under tiden i Sverige. Vänder sig familjen till professionella eller myndigheter och fördömer det gamla sättet att lösa konflikter? Har föräldrarna sagt att de kommer att bryta med släkten för att skydda sina barn? Har släkten utanför Sverige fortfarande stor makt över familjen?

”Till saken hör också att det finns en släktfejd, han tillhör fel sida av släkten. Med detta som nu händer blir splittringen i släkten total. (...) När han hör detta blir han rädd, och säger att blod kommer att rinna. Han är rädd, inte bara för sin egen del, utan säger att det kommer att bli krig i släkten. Han uppmanar flickan att gå hem till sin familj och efter någon månad be om hennes hand igen. Om fadern fortfarande säger nej då kan de rymma iväg som en lösning”.

16.5 Nätverket

Nätverket kring ungdomar ser mycket olika ut. Nätverkskartan som den unge ritar kan beskriva nätverket både inom och utan familjen och släkten. I nätverket brukar det oftast finnas någon person som den unge kan lita på. Personen i fråga kan vara positivt inställd till den unges önskan om förändring, eller vara en snäll släkting som inte vill att den unge ska fara illa. Det är emellertid inte säkert att personen har reflekterat särskilt mycket över frågeställningen. Om det finns en sådan person som kan stödja den unge är det viktigt att få förhandsinformation om personens inställning till förändringar. Hur är personens egna barn? Hur visar hon eller han sitt ställningstagande till ungas fördel när familjen eller familjer sinsemellan diskuterar frågan? Hur är personens ställning i familjen och släkten?

Personer från nätverket kan vara bra stöd i vissa frågor, men konserva-

tiva i andra frågor. Till exempel kan de tycka att den unge ska gifta sig med den hon eller han vill, men inte ha någon sexuell relation innan äktenskapet. Personen kan tycka att det är okej att den unge klär sig västerländskt men inte att en flicka har pojkvänner. Den unge får bestämma över vilka delar av konflikten personer från nätverket kan bli inblandade i.

”Efter cirka en vecka träffade socialsekreterarna föräldrarna och informerade då bland annat om FAMNEN som en resurs för familjen. Kort därpå inledes kontakten med föräldrarna men också med farmodern som tidigt visade sig vara en viktig och inflytelserik person för hela familjen. Hon var glad att bli involverad och i de fall som man inte kunde säga känsliga saker direkt till fadern kunde man framföra dem via farmodern som talade med sin son”.

Om personen i fråga befinner sig långt ned i släkthierarkin har hon eller han få möjligheter att påverka familjen eller släkten, men kan ändå vara ett bra stöd till den unge i vardagen. Även personer som är positivt inställda till ungdomars strävan efter förändring, kan utåt vara lojala med föräldrarna, till exempel om den unge har anmält sin familj eller sökt hjälp hos skolans elevvårdsteam. Detta behöver inte innebära att personen inte kan kritisera familjen inom familjesfären. Även dessa personer, från det privata nätverket, kan behöva hjälp, handledning och praktiska tips och råd under tiden konflikten pågår.

En del ungdomar umgås bara med den egna familjen, släkten eller etniska gruppen. Andra ungdomar har ett stort nätverk utanför familjesfären. Ungdomar kan ha många vänner, men få som de litar på. Därför är det viktigt att fråga om det finns vänner som den unge kan lita på till fullo. Om det finns sådana vänner är det bra att veta om familjerna känner varandra och om vännens familj kan vara en hjälp i dialogen med föräldrarna.

16.6 Riskbedömning av hot och våld

Det är alltid svårt att veta vad konsekvensen av en konflikt blir. Ungdomars utsatthet ser olika ut beroende på de inblandades personlighet och familjens eller släktens attityder, normer och värderingar. Det som är

säkert, oavsett om den unge väljer att vara kvar eller lämna sin familj, är att varken den unge eller familjen kommer att vara sig lik i framtiden. För att göra en riskbedömning är det viktigt att ställa många frågor som tar fram det *systematiska* mönstret i den unges begränsade liv, familjens kontroll och straffsystem.

Flickor kan begränsas i sin rörelse och klädstil och bevakas av släktingar i syfte att kontrollera deras umgänge och sexualitet. Om de vägrar att lyda kan de kränkas, straffas eller skickas till ursprungslandet för att giftas bort eller korrigera uppfostran.

Pojkar kan utsättas för kränkning, hot om våld, eller skickas till ursprungslandet om föräldrar eller andra familjemedlemmar tycker att pojkens umgänge eller handlingar skämmer ut familjen. Till exempel kan detta ske om pojken har kriminella kontakter eller om det finns mistankar om att han är homo, bisexuell- eller transperson.

Det händer att pojkvänner som inte godkänns av flickors familj eller släkt kan kränkas, hotas och misshandlas av flickans familj eller släkt. Risken för misshandel tilltar om pojken på egen hand tar kontakt med flickans familj, vilket i vissa traditioner kan uppfattas som en djup kränkning och förolämpning av den äldre generationen, d.v.s. flickans föräldrar och andra äldre i hennes familj. Om ett ombud som är jämnårig med flickans föräldrar kontaktar dem enligt traditioners alla regler är det ändå inte säkert att förhållandet godkänns. Men signalen till hennes föräldrar är att pojken inte är ensam och utan skydd.

Föräldrars inställning till ungdomars val när det gäller personlig frihet, utbildning, arbete, rätten att välja äktenskapspartner och att ha pojkvän respektive flickvän är viktigt att veta för att kunna se mönstret i familjens värdegrund. Det är bra att veta om det finns någon i släkten som tidigare har lyckats gå sin egen väg och hur familjen och släkten ställt sig till henne eller honom. Föräldrarnas kommentarer om denna person, eller andra personer från samma etniska grupp som lever ett annorlunda liv, kan ge oss indikationer på hur de vill att deras barn ska vara. Är kommentarerna nedvärderande och hotfulla betyder det att föräldrar varnar sitt barn att personen är ett dåligt föredöme. Om föräldrar inte kommenterar personen

i fråga kan det betyda att de inte vill lägga sig i hur andra uppfostrar sina barn. De vill kanske inte kommentera av hänsyn till den personens föräldrar eller släkt. Eller också anses personen vara så dålig att han eller hon inte är värd några kommentarer.

Frågorna som ställs vid riskbedömningen syftar till att ta fram mönster och den *systematiska* begränsningen av livsutrymmet. Begränsningen görs för att hindra den unge att komma i kontakt med miljöer där denne kan få makt över sin framtid, d.v.s. att tänka själv, uttrycka sin egen vilja och välja vilka hon/han vill umgås med. Hur rigida begränsningarna är beror på familjens och släktens värderingar när det gäller äktenskap och sex, hur unga flickor respektive pojkar ska bete sig samt den egna familjens rätt och förmåga att bestämma över barnen.

En ung individ kan också ha ett begränsat livsutrymme av andra anledningar än familjens värderingar. Det kan handla om att familjen är i konflikt med sin släkt eller att familjen har anknytningar till kriminalitet. Då blir det svårt att veta vad som är skydd och vad som är familjens uppfostringsmetodik. Skyddet kan också användas som argument för att dölja det systematiska förtrycket.

Olika sorters begränsningar

De flesta familjer har tider när ungdomar måste vara hemma. En hel del av de ungdomar vi träffar måste dock gå hem direkt efter skolan. Det är bra att göra en bedömning om tiderna är rimliga utifrån den unges ålder. Är det rimligt att en 20-åring måste vara hemma klockan 17.00?

Många ungdomar, framförallt flickor pratar om bevakning både i och utanför familjen, i och utanför skolan. De unga flickorna kan börja bevakas till exempel om familjen misstänker att flickan har en pojkvän eller flickvän. Bröder, systrar, kusiner eller vänner och bekanta till den unge kan få uppdraget att bevaka i skolan. Andra vuxna, till exempel farbröder, äldre kusiner och vänner till familjen eller släkten, kan få uppdraget att bevaka ungdomarna i stan eller i bostadsområdet. Unga flickor kan också ha begränsningar i rörelsefriheten. De får kanske inte lämna bostadsområdet ensamma utan måste ha någon släkting eller manlig följeslagare med sig.

Det är viktigt att veta hur bevakningen eller begränsningen av rörelsefri-

heten går till och resonera om den kan vara rimlig utifrån den unges ålder. Har bevakningen tillkommit eller skärpts av någon särskild anledning, till exempel ryktsespridning om dottern som nått familjens öron?

Det förekommer att flickor inte får delta i all undervisning och alla skolaktiviteter, till exempel i simundervisning och lägerverksamhet. I så fall är det bra att veta vad som är anledningen till att hon inte får delta. Är det för att simundervisningen sker i könsblandade grupper, för att familjen anser att simning inte är något för flickor eller för att man i familjen inte kan simma och därför är rädda för en olycka? Om hon inte får vara med i lägerverksamhet är det viktigt att fråga om föräldrarna är oroliga för att hon ska bli sjuk eller om de är rädda att hon ska ha sex på lägret. Det är också viktigt att fråga vad hon personligen tycker. Det finns flickor som själva tycker att de inte ska simma där det finns pojkar.

Tillgång på pengar och att kunna sköta sin egen ekonomi ger ungdomar en känsla av kontroll över sitt liv. Därför är det bra att veta om de har en egen ekonomi. Om de inte har det, är det viktigt att veta om det alltid har varit så eller om det har förändrats den sista tiden. Anledningarna till det kan vara olika. Föräldrarna ogillar kanske att dottern köper kläder som de anser olämpliga eller så blir de oroliga över ungdomens oberoende.

Många unga flickor kan inte flytta hemifrån innan de gifter sig, av flera olika skäl. Till exempel kan familjen tycka att det är olämpligt att unga flickor bor ensamma, man är rädd att den unge ska ha en sexuell relation, eller så tycker familjen att flickan inte ska behöva ta studielån. En del föräldrar förstår inte syftet med att bo själv. Både söner och döttrar förväntas flytta när det är dags att gifta sig.

Att familjer inte vill att deras barn ska fortsätta studera kan bero på olika saker. Det kan bero på att de inte tror att den unge klarar sina studier eller att de tycker att äktenskapet går före och att studierna kan vänta. Äktenskapet påverkar studierna olika. Pojkarna kan ta upp studierna igen, medan vissa flickor tvingas avbryta sina studier för att ta hand om man och barn. Det är viktigt att fråga den unge om det är planerat att hon eller han ska fortsätta studierna efter gymnasiet. Om han eller hon inte har planerat att studera vidare kan man fråga vad den unge tycker: Är det ett eget val?

Vad vill familjen att den unge ska göra inom den närmaste framtiden? Vad den unge själv tycker om planerna är också viktigt att veta när man gör en bedömning av risken för tvångsäktenskap eller arrangerat äktenskap.

16.6.1 Familjens kontrollsystem

När vi gör en riskbedömning av familjens kontrollsystem behöver vi analysera den *systematiska och tilltagande kontrollen över den unges sexualitet, umgänget med motsatta könet och uppfostran till lydnad* för att kunna bedöma om det handlar om en avgränsad problematisk händelse eller situation, eller ett mer eller mindre permanent förtryck. Kontrollsystemet kan vara hårt från början, men också tillta i rigiditet om familjen upptäcker något olämpligt hos den unge eller om familjen planerar något som den unge inte är tillfrågad om, till exempel äktenskap eller uppfostringsresa till ursprungslandet. I vissa familjer är kontrollen lika hård för båda könen. Vissa delar är enbart kontroll av flickors sexualitet. Genom att ställa ingående frågor om familjens kontrollsystem kan vi få reda på om rigiditeten enbart gäller den unge som sökt hjälp eller om den används i syfte att uppfostra alla barn i familjen.

Telefoner, datorer och e-post kan bli kontrollverktyg för föräldrar. Därför är det bra att fråga om ungdomarna kan ha dessa saker i fred. Om inte är det viktigt att fortsätta fråga på vilket sätt friheten blir begränsad. Tjuvlyssnar någon när den unge pratar i telefon? Förhörs den unge om vem det var som hon eller han pratade med och vad de pratade om? Läser föräldrarna vad den unge skriver när hon eller han chattar med kamrater? För att ta reda på systematiken är det viktigt att veta om de andra syskonen också utsätts för lika stor kontroll av sina telefonsamtal och e-post. Om det inte är så får man fråga den unge vad hon tror om orsaken till att bara hennes eller hans telefon och e-post kontrolleras av familjen. Har det alltid varit så eller har det förändrats på sista tiden? Varför har det i så fall förändrats? Handlar det om en rädsla hos familjen att dottern pratar med pojkar eller umgås med personer som kan ge henne konstiga idéer?

Många föräldrar söker igenom sina barns personliga tillhörigheter, som lådor, fickor, väskor och dagböcker. Detta kan föräldrar göra till exempel

för att kontrollera att dottern inte skriver om pojkar, att den unge inte har några kondomer i sina lådor eller för att ta reda på sonens sexuella vanor och umgänge.

Det är viktigt att fråga om familjen tillåter ungdomar att vara i fred om de har kamrater hemma och om de tjuvlyssnar eller förhör den unge efteråt. Vad är det i så fall föräldrarna vill veta? Ibland kan familjen visa väldigt tydligt att de inte gillar vissa kamrater till exempel för att en flicka har pojkvän eller för att kamraten är klädd på ett sätt som gör föräldrarna oroliga. På vilket sätt visar familjen det – genom att förbjuda umgänget, prata illa om kamraten, ringa till dennes föräldrar och säga att hon eller han inte får umgås med deras dotter? Andra strategier som familjer kan använda för att få ungdomar att sluta umgås med vissa personer är att kränka den unge inför kamrater eller hota dessa så att den unge skäms och känner sig tvungen att bara umgås med dem som familjen godkänner. Om familjen misstänker att dottern eller sonen har en pojkvän eller flickvän kan de hota och använda våld mot pojkvännen eller flickvännen eller dennes familj och släkt i syfte att relationen ska ta slut.

Att använda sig av ungdomars dåliga samvete eller lojalitet i syfte att få dem att lyda är ytterligare ett sätt att kontrollera. En mamma kan använda sitt dåliga hjärta som påtryckningsmedel – ”om du fortsätter så kommer jag att få hjärtinfarkt”. Farmor kan säga snälla saker men samtidigt ge den unge dåligt samvete över att svika sin älskade farmor.

En annan kontrollmekanism är att olika familjemedlemmar, till exempel syskon eller äldre släktingar ringer i syfte att kontrollera. De kan fråga var den unge är och när hon eller han ska gå hem. Det är viktigt att veta i vilka situationer de gör så. Är det när den unge är försenad eller bara slumpmässig? Vad händer om familjen är missnöjd, kränker de henne eller honom, använder de våld?

”Moderns hot att skvallra till bröderna är ett sätt att kontrollera dottern.”

16.6.2 Familjens straffsystem

Familjen kan välja olika strategier för att straffa den unge. Straffet behöver inte vara fysiskt till en början, men om konflikten tilltar och ungdomen vägrar finna sig i lydningen kan det bli fysisk bestraffning.

Familjen kan använda sig av tystnad, isolering eller utfrysning för att straffa den unge. Ta reda på när detta började och vad som är anledningen till straffet. Utfrysningen innebär bland annat att ingen får prata med den unge, att den unge inte får vara med i familjens gemensamma aktiviteter eller att ingen i familjen pratar med henne eller honom. Den unge får bara umgås med vissa utvalda som familjen godkänner eller när familjen är med.

Det händer att föräldrar straffar sina döttrar genom att låsa dem ute eller låsa in dem, i huset/ lägenheten eller i ett rum. Inlåsningsen kan vara kombinerad med utfrysning, isolering eller tystnad.

”Hon säger att hemma får ingen prata med henne. Hon får inte äta med övriga i familjen. Hon får inte tvätta sina kläder tillsammans med de andras kläder, hon får inte röra kylskåpet och vissa skåp i lägenheten. Hon har ingen egen nyckel. Hon får lämna hemmet tidigt på morgonen och får inte komma hem förrän vid sju på kvällen”.

Om den unge fortfarande inte finner sig i kraven kan familjen börja kränka henne eller honom verbalt, till exempel genom att kalla henne eller honom för hora, slampa eller bög. I vissa fall ingår det i uppfostringsmetodiken att använda verbala kränkningar. Syftet är att straffa och förolämpa. En annan form av kränkning är att man spottar på den unge, ibland fysiskt, ibland symboliskt genom att säga ”spott på dig”. Genom detta vill familjen få den unge att känna skam. Till exempel kan en flicka bli bespottad när hon klär sig på ett sätt som familjen anser vara oanständigt, eller en pojke om han ägnar sig åt kriminalitet eller dricker alkohol.

Föräldrar kan använda skuldbeläggning som bestraffning och säga till den unge att skylla sig själv om han eller hon råkar illa ut. Familjen avsäger

sig ansvaret och försöker tvinga ungdomen att ta ansvar för sina handlingar genom att underkasta sig familjens regler.

16.6.3 Hot och våld i familjen

Risken för fysisk bestraffning, i syfte att få ungdomar att lyda, ökar om ungdomen fortsätter att vägra lyda eller när omgivningen börjar peka ut familjen som en dålig familj. I familjer som har en strukturell hierarki kan överhuvuden i familjen kräva att den unge ska ”rätta in sig i ledet” innan rykten om familjen blir ännu mer omfattande. Frågorna som rör hot och våld i familjen ska ställas i syfte att ta reda på den *systematiska hot- och/eller våldsbilden* som den unge utsätts för i syfte att uppfostra, anpassa eller planera fysisk bestraffning.

Det är viktigt att fråga den unge om hon eller han blir utsatt för hot eller våld. Om det finns hot och våld med i bilden är det viktigt att fortsätta fråga om det har blivit mer systematiskt under puberteten. Om hot och våld nyligen har kommit med i bilden är det bra att veta hur länge det har pågått och varför familjen börjat använda hot och våld nu. Det är inte alltid föräldrarna som står för hotet. När den unge gör en nätverkskarta kan socialsekreteraren be den unge peka ut vilka personer i den närmaste omgivningen som innebär den största faran för tillfället, till exempel en före detta pojkvän eller ett syskon.

Det som den unge uppfattar som hot uppfattas inte alltid som hot av föräldrarna. Föräldrarna kan se hoten antingen som skydd eller som en uppmaning till den unge att skärpa sig. Flickor som får höra av föräldrarna ”– om du inte vill bli den andra Fadime så...” har nog oftast svårt att inte uppfatta detta som ett hot. Många ungdomar påpekar att de upplever att de utsätts för underförstådda hot. Familjen kan plötsligt utan något sammanhang börja prata om flickor som har farit illa, eller prata illa om ungdomar som har anmält sin familj och avsluta med att säga ”– du vet hur det har gått för dem, eller hur?”

Ett annat underförstått hot är när familjen eller någon familjemedlem använder ungdomars, framförallt flickors, känslomässiga band till syskon eller till andra familjemedlemmar som hot. Till exempel kan man säga

”– om du inte gifter dig med honom kommer din syster att få gifta sig med honom, hon som är så väluppfostrad skulle aldrig säga emot oss”. Den unge kan också på ett mer eller mindre indirekt sätt hotas med att skickas till ursprungslandet.

”När jag frågar henne om hon vet varför familjen straffar henne på detta sätt säger hon att föräldrarna har sagt till henne att flickor som hon inte har någon framtid. Föräldrarnas uttalanden gör henne mycket rädd”.

Familjen kan hota att utesluta den unge ur familjen. Det kan börja med hot om att dra in kärlek och omsorg och om det inte hjälper kan ekonomiska förmåner dras in. Om den unge fortfarande inte rättar in sig i ledet kan familjen hota med att förskjuta eller bannlysa den unge. Bannlysning och förskjutning har olika innebörd beroende på familjens etniska bakgrund och hur den unge uppfattar hotet. Familjen kan bryta med den unge totalt. Man kan suddas bort allt som påminner om den unge, till exempel att inga fotografier bevaras, att den unges namn inte får nämnas, att familjen byter sitt släktnamn, att familjemedlemmarna vänder sig bort om de ser den unge på stan med mera. Den unge kan också betraktas som död och familjen sörjer inte honom/henne (åtminstone inte som det verkar utåt).

Vissa föräldrar kan säga till sina barn ”du borde dö, du borde ta livet av dig”. Detta kan sägas i vredesmod eller för att påpeka att den unge har skämt ut både sig själv och familjen. De kan ha fått kännedom om dotterns dubbelliv, fått veta att dottern har blivit utsatt för ett övergrepp eller att sonen har begått allvarliga brott som familjen skäms för. Det finns föräldrar som kan uppmana sina barn till självmord på allvar. Det är viktigt att veta hur den unge tolkar uppmaningen; säger föräldrarna att hon borde dö när de är arga på henne eller föreslår de också hur hon ska gå till väga och påminner henne lite då och då.

”Vid detta besök är NN inte redo att lämna sin familj. Hon är rädd. Mamma

har sagt till henne att det är lika bra att hon begår självmord, så familjen slipper ta till några åtgärder.”

Ibland är det bara den aktuella sonen eller dottern som utsätts för hot och våld. Men det händer också att det förekommer hot och våld mot andra i familjen. I så fall är det viktigt att veta hur det tar sig uttryck och vem det är som står för hotet eller våldet.

16.6.4 När unga släktingar står för hotet/våldet

Ungdomar, framförallt flickor, kan bli bevakade, hotade och utsatta för våld av unga släktingar. Det kan vara systrar, bröder, manliga och kvinnliga kusiner eller andra släktingar. Det händer att pojkar som ännu inte är straffmyndiga får i uppdrag att hota, slå eller misshandla sin syster eller en kvinnlig kusin. Men det vanligaste är att de får uppdrag av vuxna att bevaka och rapportera. Vuxna behöver inte alltid ge ett bokstavligt uppdrag genom att säga ” – nu ska du bevaka din syster” utan de kan säga ” – du är mannen i familjen, du ska ta hand om dina systrar” eller ” – du måste ha ett öga på din syster så hon inte gör något dumt som kan skada henne”. Föräldrarna uppfattar inte detta som vare sig hot eller begränsning. De vill bara att döttrarna ska skyddas av sina bröder.

Även om uppdraget från de vuxna ”bara” är att bevaka, kan den unge brodern eller kusinen på eget bevåg ibland gå längre än vad de vuxna har bett om. Anledningen till det kan vara att uppdraget ger en känsla av maktövertag, att det blir för mycket att ta ansvar för eller att den unge pojken känner press på sig från sina kompisar.

Vissa syskon eller kusiner som får i uppdrag att bevaka kan hamna i lojalitetskonflikt då de till exempel inte vill skvallra till vuxna för att de vet att flickan kan bli bestraffad. I stället kan de själva börja hota bara för att slippa skvallra till de vuxna uppdragsgivarna. Uppdraget att bevaka kan också användas i utpressningssyfte. Det kan då handla om att få pengar eller andra förmåner för att låta bli att avslöja hemligheter.

16.6.5 Ungdomar som rymmer

Det händer att ungdomar rymmer hemifrån, antingen till en annan stad där det inte finns några släktingar eller till ett annat land. Vissa familjer kan reagera starkt när döttrarna rymmer hemifrån; de kan börja söka efter flickan, locka hem henne men också välja att straffa flickan psykiskt eller fysiskt när hon kommer tillbaka. Tiden och platsen där hon har varit under rymningen spelar stor roll för hur straffen blir. Det uppfattas oftast inte lika dramatiskt om hon har bott hos en väninna som om hon har bott hos en pojkvän eller hos någon främmande familj. Att den unge finns under myndigheters skydd kan ge familjen en trygghet. Familjen vet att någon ser efter henne och kan välja att ha en annan berättelse utåt till slakten och bekantskapskretsen, till exempel att flickan är hos släktingar eller på läger.

”Familjens offentliga version till omgivningen är att NN har kidnappats. De kommer på olika sätt att försöka övertyga henne att bekräfta denna version så att hon inte får dåligt rykte i omgivningen. För familjen är det viktigt att det inte ryktas om att deras dotter har rymt hemifrån för en killes skull”.

16.7 Varningssignaler för ökat våld

De uppgifter som framkommer vid riskbedömningen måste analyseras och vägas in till en allmän bedömning av farorna och hjälpbehoven. Vid en riskbedömning bör man vara uppmärksam på följande:

Risken för fysisk eller psykisk misshandel ökar om

- Det finns ryktesspridning eller att familjen har upptäckt den unges dubbelliv.
- Familjen har upptäckt att en flicka har haft sexuella erfarenheter.
- Relationsmönstret i familjen förändras, till exempel att ungdomen inte får äta med övriga i familjen längre eller att unga flickor anses vara orena på grund av rykten om pojkvän eller flickvän.
- Den unge vill gifta sig med någon som familjen ogillar.
- Familjen planerar att gifta bort den unge, till exempel för att infria ett tidigare löfte.

- Den unge har varit på rymmen under en kortare eller längre period.
- Konflikter inom släkten tidigare har lösts med våld.
- Familjen eller några familjemedlemmar är kriminellt belastade eller umgås i sådana kretsar. Då ökar sannolikheten för att den unge utsätts för våld både från den egna familjen och från andra som de vill skydda den unge ifrån.
- Pojkvännen själv kontaktar flickvännens familj, vilket enligt vissa traditioner kan uppfattas som en djup kränkning och förolämpning av flickans föräldrar och andra äldre i släkten.

Det kan finnas behov av skydd för kortare eller längre period om

- Den unge är rädd och/eller hotad.
- Den unge utsätts för straff som tystnad, isolering, utfrysning, verbala kränkningar eller uppmanas att begå självmord.
- Den unge är utsatt för hot om indragen kärlek, tvång, våld eller flyttning till ursprungslandet.
- Någon i släkten har farit illa när denne valt att gå sin egen väg.
- Den unge har varit på rymmen under en kortare eller längre period.
- Den unge själv är väldigt orolig över förändringar i relationsmönstret i familjen.
- Det finns risk att familjen planerar ett arrangerat äktenskap eller bortlovning eller att den unge ska föras till ursprungslandet mot sin vilja.

Risken för arrangerat äktenskap är stor om

- Det finns förpliktelser eller tidigare givna löften som familjen känner att de måste infria.
- Det pågår en släkftejd och den unge säger att hon eller han är lösningen på konflikten.
- Det finns rykten om den unge.
- Den unge har varit på rymmen.

17. Handläggningssmässiga förutsättningar

Anmälningsskyldighet

Anmälningsskyldigheten enligt socialtjänsten kan vara särskilt svår att hantera i dessa typer av ärenden då vi vet att en anmälan kan vara extra känslig för de berörda. Det kan handla om en rädsla att handläggaren ska berätta detaljer som i de flesta fall inte skulle leda till särskilt mycket uppmärksamhet men som i dessa typer av ärenden kan vara mycket känsliga och till och med i sig utgöra ett hot mot liv och säkerhet. Ett sådant exempel är vetskapen om att en flicka har gjort sexuell debut. För den som har att ta emot anmälan gäller det att hitta ett tillvägagångssätt som är korrekt enligt lagen men inte innebär att den unge utsätts för ytterligare faror.

”Flickan säger att pappan slår henne, men hon är nog inte redo att anmäla. Hon kommer att backa om vi gör en anmälan och vi kommer att tappa kontakten med henne. Hon säger att hon aldrig kommer att anmäla sin far, eller vittna mot honom. Hon säger att om vi gör en anmälan kommer hon inte att prata med mig någon mer gång och hon vill inte tappa bort mig. Jag säger till henne att jag kommer att vara med även om hon lämnar hemmet, att hennes kontakt med mig inte behöver brytas för den skull. Hon säger nej”.

Klargörande samtal

Socialtjänsten kan träffa en ungdom några gånger för ”klargörande samtal” utan att kontakta vårdnadshavaren i dessa typer av ärenden. Detta gäller när flickan/pojken uppger sig vara utsatt för kontroll, hot eller våld i hemmet. Möjligheten ska bara användas om det är nödvändigt. I samtalen kan man berätta hur en utredning går till, vilka insatser socialtjänsten kan erbjuda och vilket skydd som kan ges om så behövs. (Socialstyrelsen 2006: Barn och unga i socialtjänsten. Utreda, planera och följa upp beslutade insatser samt 2002/03:SoU15).

Avvakten med underrättelse

Det finns också möjlighet att avvakta med att informera föräldrar trots att utredning inletts, i enlighet med ett JO-utlåtande (JO 1999/2000 s.243). Det finns ingen särskild tid angiven hur länge man kan vänta men naturligtvis bör underrättelsen ske så skyndsamt som möjligt.

Möjlighet till anonymitet

Socialtjänstlagen kan vara ett starkt redskap för att skydda barn och unga, samtidigt som viljan att skydda kan leda till dess motsats om man inte får till stånd ett samarbete. Lagen är lika för alla och gör inga undantag (förutom möjligheten till klagoräddande samtal). Vetskapen om anmälnings-skyldigheten, som vi ju alltid måste vara tydliga kring, kan få ungdomar att inte våga kontakta oss, eller stå för vad de berättat, om de vet att vi känner till deras namn och personuppgifter.

Om man har möjlighet att erbjuda anonymitet, vågar fler ungdomar söka hjälp, ungdomar som annars kanske skulle vara helt okända och utan möjlighet till förändring. Man kan till exempel ha långa kontakter med flickor anonymt via SMS tills de till slut vågar träffa socialarbetaren.

Om man arbetar i en kommunal socialtjänst som är uppdelad mellan myndighetsutövning och råd och stöd/service samt har möjlighet att arbeta utan myndighetsutövande ansvar, finns det ofta möjlighet att träffa ungdomar utan att begära att de ska uppge sin identitet. Självklart har man ändå anmälnings-skyldighet men i de fall då man faktiskt inte vet vad ungdomarna har för fullständigt namn eller personnummer, blir förutsättningar för att göra anmälan annorlunda.

Om en verksamhet är att betrakta som rådgivning finns det möjlighet att låta bli att dokumentera för att möjliggöra anonymitet för den enskilde. Risker finns annars att den enskilde avstår från att söka råd och stöd hos rådgivningarna (Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten – Socialstyrelsen 2006 samt prop. 2004/05:39).

Förhandsbedömning/utredning

En anmälan behöver inte alltid leda till en utredning. Det är viktigt att inom ramen för förhandsbedömning göra en bedömning av riskerna. Man kan träffa ungdomen vid några tillfällen utan att vårdnadshavarna informeras (se text under rubrik ”Klargörande samtal”).

Under förhandsbedömningen får man inte ta några kontakter utöver med den enskilde. Man får ta del av tidigare dokumentation såsom tidigare anmälningar och personakter.

Beslut att inte inleda utredning behöver inte kommuniceras.

Underrättelse att inleda utredning

Beslut om att inleda utredning kan väcka olika reaktioner hos familjen. Därför är det mycket viktigt att redan innan göra en riskbedömning av vad underrättelsen om att inleda utredning kan innebära och när, var samt hur denna ska ske. Vissa familjer kan välja att förskjuta sina barn på grund av skammen, vissa kan försöka sluta sig ännu tätare och vissa kan föredra att skicka henne/honom till ursprungslandet.

Familjens rykte i släkten och gruppen är viktigt. Om hemligheterna kan finnas kvar i familjen gynnar det många gånger både den unge och familjen; om familjen inte behöver hålla hedern uppe gentemot släkten eller gruppen kan det finnas större möjlighet till förändring som ett resultat av utredningen.

Utelämnande av uppgifter

Den som är berörd av ett ärende har rätt till insyn i allt som rör ärendet. Med stöd av sekretesslagen kan en myndighet fatta beslut om sekretess av vissa uppgifter som kommer fram i samband med en anmälan eller utredning, om det kan antas att det finns risk för våld eller annat allvarligt men för anmälaren eller uppgiftslämnaren. I sekretesslagen framgår också att uppgifter som en underårig har lämnat till en socialsekreterare i vissa fall kan hemlighållas även för vårdnadshavaren. Huvudregeln är att så mycket som möjligt ska vara tillgängligt. Det är viktigt att fatta ett beslut i frågan och inte bara låta bli att dokumentera/berätta om uppgiften. Även barn

och unga har i viss mån rätt att bestämma om sekretess ska råda eller inte, vilket beskrivits bland annat i ett utlåtande från JO (1998/99, sid. 465).

SoL/LVU

Utifrån förhandsbedömningen tar socialtjänsten ställning till om utredning behöver inledas och om insatser behövs till skydd, vilket bland annat kan vara en placering enligt SoL eller LVU. Det är extra viktigt att i dessa ärenden överväga behov av ett omedelbart omhändertagande enligt LVU ur skyddssynpunkt.

LVU måste övervägas när ungdomen pratar om

- Bortlovning.
- Arrangerade äktenskap.
- Hot om att tvingas tillbaka till hemlandet för att giftas bort eller uppfostras.
- Rigid kontroll över tider, utevistelser och umgänge samt hot och kränkningar.
- Att hon/han vill gifta sig med någon som familjen inte godkänner.
- Att ha haft sexuell relation som enligt familjens normer betraktas som oren eller sexuell relation med någon som familjen inte godkänner.
- Graviditet utan att vara gift.
- Att hon/han känner sig rädd eller hotad.

”För R:s del blev tillvaron svårare efter att socialtjänsten hade blandat sig i hans liv. Hans slutsats blir att om socialtjänsten ska agera, så ska man verkligen veta vad man håller på med samt vara beredd att ”löpa linan ut”. Annars riskerar man att göra mer skada än nytta, även om intentionerna var goda. (...) De vuxna måste vara beredda att stå för beslut som kan vara allvarliga såsom LVU eftersom den unge är i kris och därmed, bortsett från bristande livserfarenhet, kan ha svårt att fatta beslut”.

Alternativa åtgärder om utredning inte inleds

Ibland kan situationen vara sådan att det inte tycks finnas skyddsbehov för tillfället men att man kan se att det eventuellt längre fram kan bli en förändrad situation. Den unge kan om utredning inte behöver inledas hänvisas till råd och stöd/service om det finns, eller till frivilliga organisationer. Elevvårdsteamet på skolan kan ha tät kontakt med den unge och larma socialtjänsten om situationen förändras. Han/hon kan också göras medveten om sin egen säkerhet. Man kan tipsa henne/honom om att ha en väska packad hos vänner, informera om var det lokala socialkontoret ligger och ge information om socialjouren så den unge är förberedd ifall situationen skulle förändras etc.

Hemlighållande av vistelseort

Vid ett beslut om omedelbart omhändertagande är det oftast lämpligt att besluta att hemlighålla den unges vistelseort för föräldrarna/vårdnadshavarna om skyddsbehov finns. Detta görs med stöd av 14 § andra stycket LVU.

Placering utanför hemmet

Att placera den unge utanför hemmet kan vara bra även om riskerna för hot och fara inte är överhängande. En kortare placering utanför hemmet kan få den unge att reflektera över sitt liv och sin familj och tänka mera klart på vad hon/han behöver. En kortare placering kan också ge den unge en position att bli en ”egen part” gentemot föräldrarna. Placeringen kan också hjälpa den unge att bryta vissa mönster och rutiner i vardagen, t.ex. vem man vill umgås med. När ens barn placeras utanför hemmet är föräldrarna oftast mycket angelägna att få hem barnet och blir mer villiga att börja en dialog när de har något att ”vinna” på kommunikationen. Naturligtvis får inte placeringar användas som ett ”hot” eller som ”utpressning” mot föräldrarna.

Distansundervisning vid placering

Vid placering utanför hemmet kan distansundervisning vara utmärkt under en tid. Det finns till och med exempel på att skolan har ordnat så att en flicka har kunnat sitta på ambassaden i ett annat land i Europa uppkopplad till en dator och fullgjort sina studier på distans.

”NN är 18 år och sista året i gymnasiet kan hon inte läsa här i Uppsala. Hon kontaktade skolan med ett intyg från socialtjänsten. Hon hade fortsatt kontakt med en lärare och skolan ordnade distansstudier. Hon fick sina läroböcker och fick göra sina prov på ambassaden för att få sin studentexamen trots att hon vistades utomlands”.

Underrättelse om LVU-beslut

Det är önskvärt att underrättelsen till föräldrarna om beslutet om omedelbart omhändertagande görs av en chef utifrån dennes auktoritet. Vid underrättelsen till familjen informeras om vad som kommer att hända framöver samt de juridiska villkoren. Man bör inte diskutera relationer, uppfostringsmetoder med mera i detta akuta skede. Processen i förändringsarbetet får börja senare, då föräldrarna har fått ”smälta” beskedet om LVU.

Träffa föräldrarna så fort som möjligt. Det är viktigt att låta föräldrarna veta att barnet mår bra och att det finns vuxna som har tillsyn. Föräldrarna är i akut kris och behöver mycket tydlig information. Familjen kan utåt visa starka känslor, men samtidigt känna lättnad över att samhället ingriper och då slippa agera inför släkten och omgivningen. Familjen kan också känna sig så skamsen att de inte vill bo kvar i den stad där nätverket bor.

Stöd till den unge under LVU-placering

Den unge är i kris och behöver ständigt kontakt med någon att prata med, som kan lugna, avdramatisera och stärka. Ungdomarna brukar ha dubbla känslor inför det som har hänt, men brukar ändå känna en stark hemlängtan och behov att få komma tillbaka hem eller höra av sig på egen hand till

sina närmaste. Det är inte ovanligt att ungdomar rymmer hem under tiden för skyddat boende trots rädslan och osäkerheten de känner.

Någon bör ringa henne/honom helst varje dag och så ofta det behövs. Om man som socialsekreterare inte kontinuerligt kan ha denna nära kontakt som den unge behöver bör man se till att någon person med liknande funktion får den uppgiften. Till exempel kan en socialarbetare med råd- och stöduppgifter ha denna roll och även vara en länk till handläggaren som ansvarar för utredningen.

Om den unge hela tiden hålls informerad och delaktig i vad som händer, ökar möjligheten att hon/han ger sig till tåls med att återvända hem. Tack vare det kan man låta den känslomässiga processen få ha sin gång så att överenskommelser kan fattas och beslutet om att gå hem alternativt inte återvända, blir välgrundat.

LVU- förhandling

Den unge behöver mentalt förberedas på att möta sina föräldrar i en rättsal. Stärk henne/honom genom att berätta hur det går till och hur man ska svara. Många från slakten kan komma till LVU-förhandlingar för att ge familjen stöd och sätta press på den unge. Även om de inte får sitta med vid förhandlingen kan detta upplevas som pressande för den unge.

Polisanmälan

Det finns ingen skyldighet för socialtjänsten att polisanmäla brott mot barn. Men av Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2006:12) framgår att brott mot barn enligt 3, 4 och 6 kapitlen brottsbalken och brott enligt lagen mot könsstympning bör, om det är till barnets bästa, skyndsamt polisanmälas. Om man inte vet hur man ska göra bör man, enligt de allmänna råden konsultera polis eller åklagare. Man ska dokumentera fakta om polisanmälan och motiveringen i barnets akt. Polisanmälan ska helst göras på en särskild blankett, SoSB 50385, som är framtagen i samråd med Rikspolisstyrelsen. I brådskande fall kan en muntlig anmälan göras som senare kompletteras med en skriftlig anmälan. När polisanmälan görs om

våld inom familjen bör nämnden samråda med polis eller åklagare innan vårdnadshavaren underrättas.

Om man väljer att inte polisanmäla ska man dokumentera i barnets akt varför man inte gjorde polisanmälan

Viktigt att tänka på vid omedelbart omhändertagande enligt LVU eller polisanmälan:

- Underrättelsen om beslutet om LVU till familjen görs lämpligast av en chef utifrån dennes auktoritet. Diskutera inte relationer, uppfostringsmetoder med mera vid detta tillfälle.
- Familjen kommer eventuellt att försöka locka hem barnet. Det kan handla om att appellera till den unges dåliga samvete, säga att någon släkting har blivit svårt sjuk etc.
- Behöver barnet restriktioner är det viktigt att tala om för föräldrarna att det är myndigheten som sätter restriktionen.
- Lämna inte ut den unge, berätta i stället att det är samhället som agerar, inte barnet själv.
- Den unge har ibland lämnat hemmet utan kläder och pengar. Det är viktigt att de praktiska frågorna löses snabbt så att ungdomen inte kommer tillbaka till familjen av den anledningen.
- Svartmåla inte föräldrarna inför barnet.
- Pratar inte den unge svenska är det bra om man kan använda sig av en kontaktperson som pratar dennes språk.
- Var medveten om att ungdomar brukar hitta sätt att kommunicera med någon i släkten eller familjen, trots restriktionerna.
- När polisanmälan görs om våld inom familjen bör nämnden samråda med polis eller åklagare innan vårdnadshavaren underrättas.

18. Placering i familjehem och hem för vård eller boende

Inför placering

Det kan vara svårt att hitta en lämplig placering till ungdomar som både behöver skydd och psykosocialt stöd. Många ungdomar har aldrig förut bott någon annanstans än hos sin familj. De har dubbla känslor inför placeringen. Många förstår inte vad det innebär. Vissa tycker att det blir bra medan andra tycker att det är det hemska som kan hända dem. Det är ungdomarnas säkerhet, både geografiskt och utifrån den unges förmåga att se risker i kombination med dennes ålder och behov, som är avgörande för var de ska placeras.

Regeringen har uppdragit åt länsstyrelserna i Stockholm, Skåne och Västra Götaland att stödja och samordna uppbyggnad/utveckling av skyddade boenden för ungdomar i åldern 24 år och yngre som utsätts för eller riskerar att utsättas hedersrelaterat våld.

Enligt regeringsdirektiven skall skyddat boende finnas för både flickor/unga kvinnor, pojkar/unga män som utsätts för sådan hedersrelaterad brottslighet eller förtryck.

Möjlighet till skyddat boende ska också finnas för de ungdomar som på grund av sin sexuella läggning (homo och bisexuella) utsätts för våld av närstående. De boenden som inrättats i de tre storstadslänen med stöd från länsstyrelserna skall vara öppna för ungdomar från hela landet. För att kunna säkerställa målgruppens skydd och säkerhet skall boenden, enligt länsstyrelsen i Stockholm, uppfylla följande:

- Personalen/de vuxna i familjehemmet har förståelse för den unges utsatthet och för de reaktioner som följer utav hennes/hans brytning med familjen, samt förmår se till att den unge får kvalificerat krisstöd vid behov.
- All personal har utbildning kring hedersrelaterat våld. Enstaka föreläsning eller informationsinsats räknas inte som utbildning.
- Personalen/de vuxna i familjehemmet har kunskaper om den dynamik

som råder i familjer som bejakar/efterlever kvinnoförtryckande hedersrelaterade seder och traditioner och förmår att skydda den placerade ungdomen från familjens påtryckningar och utspel.

- Personalen/de vuxna i familjehemmet har tillgång till regelbunden handledning från handledare som förutom vanlig kompetens också har kunskaper kring hedersrelaterat våld.
- Boendets byggnad och läget är sådana att man kan ha kontroll över vilka personer som kommer in och ut och överblick över dem som rör sig i närområdet samt kan säkerställa att obehöriga inte har tillträde till området.
- Ungdomarna kan erbjudas såväl fysiskt som psykologiskt stöd och skydd utifrån sina individuella behov inom ramen för boendets verksamhet (inte nödvändigtvis i samma lokaler).
- Ungdomarna kan under tiden i boendet få stöd till att förbättra/utveckla de psykosociala färdigheter som de behöver för att klara sig i annan boendeform därefter.
- Ungdomarna får under tiden i boendet lära sig ett säkerhetstänkande som de kan ha med sig i sitt liv framöver.
- Boendet kan vid behov ordna eskort för ungdomarna till och från aktiviteter och möten utanför boendet.
- I verksamheten finns en långsiktighet och en beredskap att ge den unge fortsatt stöd i någon form under lång tid framöver.

18.1 Olika typer av skyddat boende aktuella för målgruppen

Högre skydds nivå:

- **Familjehem**, särskilt rekryterade och utbildade för att ta emot den här målgruppen
- **Hem för vård och boende** (HVB enligt SoL), kollektiv med stöd dygnet runt samt möjligheter till viss krisbearbetning och psykosocial träning,

som vänder sig endast till ungdomar utsatta för hedersrelaterat våld/könsrelaterat våld.

- **Kvinnojoursboende** (från 18 år och uppåt) särskilt för den här målgruppen, med tillgång dygnet runt till olika grader av stöd/hjälp.

Lägre skyddsnivå (ej lämpligt för barn/ungdomar som inte har klarat av separationskrisen från familjen och /eller mår psykiskt dåligt, eller fortfarande är allvarligt hotade):

- **Kollektivlägenheter** som ligger i närheten av annat ordinarie HVB med annan verksamhet/annan målgrupp. De skyddade ungdomarna får dygnet runt stöd av utbildad personal.
- **Skyddslägenheter/utslussningslägenheter** – lägenheter för eget boende där stödpersoner finns inkopplade för hjälp efter behov, t.ex. Som är knutna till en kvinnojour.
- **Korridorboende/stödboende** i eget rum men gemensamt kök och sällskapsutrymmen. Dygnet runt tillgång till stöd och hjälp efter behov.
- **Utslussningslägenhet** med någon form av regelbundet stöd och tillgång till personal, vid behov.

Boendeformer som inte lämpar sig för den här målgruppen:

- HVB/ annat kollektiv som tar emot eller ligger i anslutning till boende för ungdomar med olika grader/former av beteendestörningar.
- HVB/annat kollektiv där ungdomarnas familjemedlemmar kan vistas i bygganden och dess område.
- Bostadshotell.
- Vandrarhem.

Placering vid hem för vård eller boende (HVB)

Boende på hem för vård eller boende kan ge större frihet, men ungdomarna kan ha svårt att hitta någon att ty sig till i en personalgrupp. Det är många vuxna som byter av varandra och det kan få dem att känna sig

ensamma. Det ställer stora krav på personalgruppen att fånga upp ungdomarna utifrån deras mognadsnivå och vad de har att hantera.

Yngre ungdomar som är på ett HVB med äldre ungdomar kan få ta del av erfarenheter som de inte är mentalt mogna för. De kan få information och dras med på saker av de äldre. Detta gäller både vid placeringar på HVB och kvinnoboenden. Yngre tonåringar behöver en annan typ av bemötande och är i en annan livssituation än de som är i de övre tonåren.

Observera att flickor/unga kvinnor som har placerats i HVB/ annat kollektiv där det samtidigt vistas pojkar eller som har även manlig personal, eller som ligger i samma område som verksamhet för pojkar/unga män får det svårare att någonsin kunna bli accepterade igen av sin familj/släkt.

Manlig personal på boendet kan skrämman vissa flickor som inte är vana vid att umgås med män på ett naturligt sätt. Den manliga personalen kan av de yngre flickorna ses som ett hot och de kan känna sig rädda och besvärade i situationer där män finns närvarande.

Familjehemsplacering

För yngre tonåringar är det oftast bättre med placering i ett familjehem. Det finns ett antal saker som har stor betydelse inför en sådan placering. Många ungdomar saknar hemmet; lukten, maten, känslan av att tillhöra ett kollektiv och att inte behöva vara ensam. Flera har religiösa övertygelser som till exempel förbjuder viss mat eller att bo med vissa djur. Man bör kartlägga den unges inställning till att bli placerad hos en svensk familj respektive en familj med en liknande eller samma etniska bakgrund. Det kan vara bra att skaffa kännedom om hur den unges vardag i familjen har sett ut och vilka regler familjen haft. Den unge är kanske van vid att någon alltid är hemma när hon eller han kommer hem från skolan. Om den unge ska placeras i en familj som har andra matvanor än den unge är det viktigt att kartlägga om familjen kommer att kunna ta denna hänsyn till krav på mat och dylikt. Socialsekreteraren bör fråga den unge om han eller hon kan bo hos en familj som har djur.

Vissa ungdomar som placeras i familjehem på landet har blivit rädda och känt sig obehagliga till mods då de är vana att bo i stadsmiljö, de kan

t.ex. vara mörkrädda. Vilken levnadsstandard är den unge van vid, kan det bli ”kulturkrockar”? Det som en svensk handläggare kan uppfatta som mysigt och pittoreskt kan den unge uppfatta som sjaskigt och tecken på fattigdom.

Det finns ungdomar som inte är vana vid att umgås på ett naturligt sätt över könsgränserna. Relationen mellan familjehemsföräldrarna och övriga medlemmar i familjehemmet kan väcka varierande känslor hos ungdomarna och de kan göra jämförelser med sina egna uppväxtförhållanden. Det kan också vara svårt för ungdomarna att tolka öppenheten i familjen. När är det tillåtet att säga emot? När måste den unge lyda? De vet inte hur de ska komma i dialog med medlemmarna i familjehemmet. Ungdomar kan känna sig obehagliga med att inte känna till de informella reglerna, till exempel om det är tillåtet att ta en smörgås när man är hungrig utan att fråga om lov. Många ungdomar tycker också att livet i familjehemmet blir lika begränsat som i den egna familjen. Kort sagt är det viktigt att tänka på att mat, musik och umgängesformerna i familjehemmet kan vara främmande för den unge.

Placera aldrig den unge hos någon släkting om det inte finns starka skäl för det. En placering hos släkting kan innebära ett denne hamnar i en besvärlig lojalitetskonflikt. Släktingen kan känna sig tvungen att övertyga den unge om att gå tillbaka till sin ursprungsfamilj. Lojalitetskonflikterna kan också leda till att släktingen skuldbelägger den unge för att lämnat ut eller skämt ut sin familj. Om den unge är under skydd kan det hända att släktingen inte kan stå emot påtryckningarna från familjen och blir tvungen att avslöja skyddet. Undvik också att placera ungdomar i samma stad som familj eller släktingar bor, såvida det inte bedöms vara utan nackdelar. Placera inte heller hos pojkvänner eller flickvänner eller deras familj eller släkt.

Familjehemmets etniska och religiösa bakgrund, föreställningar, inställning och erfarenheter av hedersrelaterad problematik samt tankar inför säkerhetsåtgärderna kan påverka familjehemmets vardag. Av den anledningen är det bra om socialtjänsten kan knyta till sig ett eller flera familjehem som får extra mycket kunskap om våld och skyddsaspekter och

erfarenhet av denna typ av placeringar för att därmed anlitas i första hand till denna målgrupp. De bör kunna fungera som jourfamiljehem och ha ett nära samarbete med och stöd från de socialarbetare som arbetar med den unge.

”Trots att det fanns fyra tjejer där plus personal, kände jag mig jätteensam (...) Ibland kunde man hitta sig själv eller bättre sagt hitta någon som tänker ungefär på samma sätt (...) Personalen där försökte vara vänliga men de kunde inte hjälpa oss med vårt problem (...) Tjejerna hade blivit jättelata på grund av att det inte fanns bestämda lagar för vem som ska göra vad (...) Men jag tycker att det är jättebra att det finns sådana organisationer. Att bo på sådana ställen tillfälligt är jättebra”.

18.2 Stöd till familjehem eller hem för vård eller boende

Det är viktigt att personal vid HVB eller medlemmarna i ett familjehem förstår och kan möta ungdomarna i det känslomässiga tumult som en placering innebär. Besvikelsen över föräldrarnas agerande, vetskapen om att samhället tar över ansvaret för dem och behovet att lämna sina in-vanda rutiner väcker många olika känslor. De är samtidigt arga och glada, besvikna och lättade, rädda och tuffa. De känslomässiga kasten sliter hårt. Personalen eller medlemmarna i familjehemmet behöver handledning hur de ska bekräfta och bemöta den unge i detta samt stöd att härbärgera allt det som väcks inom dem själva.

Det är viktigt att ha en nyanserad bild av familjen. Ungdomar har en helhetsbild som rymmer många olika sidor och egenskaper hos föräldern, medan utomstående kan betrakta föräldrarna huvudsakligen som förövare. Ungdomarna gör en egen tolkning av vad personalen eller medlemmarna i familjehemmet säger om deras familj och kan uppfatta det som att personalen eller medlemmarna pratar illa om deras föräldrar. Personalen och medlemmarna i familjehemmet kan behöva råd hur man samtalar med den unge utan att döma eller förtala föräldrarna.

Ungdomarna har använt olika strategier för att hantera villkoren och de olika världarna de har levt i. Det finns en tendens att de fortsätter att an-

vända tidigare strategier under placeringen. Det är viktigt att familjehemsföräldrarna eller personalen får kunskap och förståelse om dessa strategier så att de kan bemöta den unge på rätt sätt.

”Hon säger att hon ljuger ganska mycket, att hon har ljugit både här hemma i familjen och hos fosterfamiljen, att hon inte tänker på att det är lögn när hon ljuger, det kommer hon på sedan efteråt när hon får konsekvenser av det.”

Vissa ungdomar kan ha en snedvriden bild av begreppet frihet och kommer att testa alla gränser som familjehemmet eller institutionen sätter. Det kan vara bra att låta ungdomar pröva att få sätta egna gränser utifrån personliga erfarenheter, vilket många av dem inte har kunnat göra tidigare. Men det ställer krav att kunna ge dem rimlig frihet i kombination med skyddsaspekten. Familjehemmet kan särskilt behöva stöd i vilka gränser den unge kan behöva. Men också stöd hur de kan stärka den unge att hantera den nyvunna frihet.

Många ungdomar vill återvända hem ganska snart efter placering för att de också vill skydda de andra syskonen som är kvar i familjen. Familjehemmet ska inte behöva ta det som ett personligt misslyckande om hon/han rymmer eller återvänder hem, utan ha förståelse för de starka band och den längtan som den unge känner. Familjehemmet kan behöva stöd med detta i form av handledning eller feedback på annat sätt.

Viktigt att tänka på vid placering i familjehem eller hem för vård eller boende:

- Ungdomarna måste från början informeras om vilka restriktioner som finns och vilken information som kommer att lämnas till familjen. Denna information behöver upprepas flera gånger och anpassas efter ungdomens ålder och mognad.
- Lös praktiska saker så fort som möjligt, till exempel distansundervisning och fickpengar.

- Det händer att föräldrar vill lämna presenter eller skicka band eller videokassetter till den unge. Det är viktigt att tänka på symbolspråket som finns i budskapet och på vilka känslor det kan väcka hos ungdomen.

19. Skapa förutsättningar för lösningar

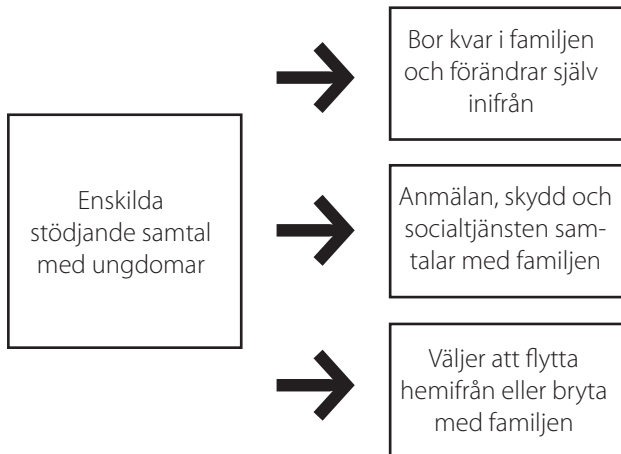
När ungdomar söker hjälp startar de en process både hos sig själva och hos familjen och släkten. Ungdomar har inte bara en yttre konflikt med familjen eller släkten, utan också inre om vad som är rätt och fel. Många behöver ett bollplank under lång tid för att diskutera val av strategier hur de ska gå vidare i sitt liv. Flera vill vara kvar i sin familj men få utökat livsutrymme. Andra väljer att gå sin egen väg trots hoten. En del ungdomar, som vill ha hjälp, har en egen uppfattning i trosfrågor och vill ha respekt för sin tro.

Det går inte att tillämpa en och samma metod för alla då processen ser väldigt olika ut beroende på den unges ålder, mognad och vad hon eller han vill förändra. Under rubriken *Enskilda jagstärkande samtal med ungdomar* kommer vi att presentera hur vi har arbetat med ungdomar som behöver stärkas, så att de antingen kan förhandla med och förändra sin familj eller lämna familjen för en kortare eller längre period.

I vissa situationer är konflikten så pass allvarlig att ett myndighetsingripande krävs för att skydda den unge. Är den unge minderårig måste socialtjänsten på ett eller annat sätt samtala med föräldrarna. Då behövs det metoder för att samtala med familjer om behovet av förändringar av seder, bruk och traditioner. Under rubriken *Metoder att använda i konflikter om traditioner* kommer vi presentera två metoder i hur man kan samtala med föräldrar om känsliga ämnen och få dem försöka hitta lösningar på konflikten.

19.1 Enskilda jagstärkande samtal med ungdomar

Många ungdomar som söker hjälp vill vara anonyma och vill inte anmäla sin familj vare sig till socialtjänsten eller till polisen. Oftast finns det inga

omedelbara faror för livet och ungdomarna är inriktade på att själva förändra sin situation. I den processen behöver de bolla idéer om lösningar, till exempel hitta strategier för hur de ska kommunicera med hela eller delar av sin familj. Ungdomar i lägre tonåren är oftast mitt i en identitetsformande process där de behöver mycket samtal för att få ihop sammanhangen mellan familjens sätt att uppfostra och samhällets syn på individualism och självförverkligande. Den unges egen frigörelseprocess och situationen i hemmet, familjen eller släkten avgör samtalets innehåll.

Oavsett var i processen ungdomarna befinner sig behöver de stärkas så de kan agera konstruktivt. Vissa vill lära sig hitta ingångar till dialog med olika medlemmar i kärnfamiljen eller externa familjen. Andra behöver hitta förhållningssätt till sitt dubbla liv. Ungdomarna behöver också prata och reda ut förvirringen kring olika känslor och faktiska situationer. Samtalets innehåll kan vara väldigt olika beroende på ungdomens behov, självförtroende, dubbelhet, bandet till familjen och ålder. Graden av utsatthet och de eventuella omedelbara risker som kan finnas både i och utanför familjen påverkar också upplägget och innehållet i samtalen.

Konflikter leder inte alltid till livsfarliga situationer, men ibland kan en kortare eller längre separation från familjen skapa förutsättningar för förändring. I vissa situationer behöver den unge hjälp att se att en separa-

tion från familjen är nödvändig för att få föräldrarna att förstå behovet av en förändring.

19.1.1 Taktik och strategi

Ungdomar behöver hjälp med praktiska tips och råd hur de kan komma i dialog med äldre eller med individer som innehar maktpositioner, till exempel en förälder, en far- eller morförälder eller ett äldre syskon. De bör ha en egen bild av vart de vill nå och ha en idé om hur de ska uppnå sitt mål. Ibland ska de kanske inte förvänta sig att få sin önskan uppfylld på en gång, utan måste ha tålamod och agera utifrån denna förutsättning.

Det är bra att veta i vilka situationer föräldrar kan ta konflikten och när det är bättre att vänta, till exempel att inte diskutera med föräldrar när de är i affekt, att dra sig tillbaka till sitt rum när pappa skriker eller att inte gå i polemik med äldre när de inte lyssnar. Den unge bör även vara uppmärksam på när han eller hon själv är väldigt upprörd och undvika att fastna i en prestigekamp med föräldrar eller släkt.

”NN väntade med att prata med sin pappa tills en dag när han var glad. Hon serverade honom kvällsmat och kaffe. Efteråt sade hon till honom ”- pappa jag har något jätteviktigt att prata med dig om, du får bli arg på mig om du vill, men jag skulle uppskatta om du lyssnar klart på mig innan du skäller ut mig”. Sedan berättade hon det som mamma och syskonen visste men ingen hade vågat prata med pappa om”.

Föräldrar kan vara extra känsliga när det är allvarligare frågor som den unge vill prata om, till exempel att flytta hemifrån eller studera på annan ort. Då kan det vara bra att ligga lågt, visa sig medgörlig och bygga upp ett förtroende innan den unge kan börja prata med föräldrarna om dessa känsliga frågor.

Att få andra familjemedlemmar med sig är en strategi som kan användas för att starta dialogen med den som har en maktposition. Ungdomar som är rädda eller säger att de skäms kan behöva träna på hur de ska prata med till exempel ett äldre syskon eller en släkting.

19.1.2 Diskussion om konsekvenser av handlingar

Diskussioner om konsekvenser av handlingar ger ungdomar styrka att välja förhållningssätt och hjälp att tolka mönstren i familjen så att sammanhangen blir begripliga. I diskussioner ingår samtal om olika begrepp och orsaken till varför strukturerna både i familjen och i samhället ser ut som de gör.

”Det är viktigt överhuvudtaget, tycker R, att unga människor som står i en situation där de riskerar livslång separation från sin familj och hela sin sociala tillvaro, får hjälp med att se vad olika handlingar och beslut ger för konsekvenser på sikt.”

Ungdomar har egna drömmar om frihet och rätten att själv välja sin framtid. De har fina tankar om friheten men har svårt att hantera begreppet i vardagen. Lögner och dubbelliv leder till oönskade konsekvenser. Genom att måla upp olika scenarier och låta ungdomarna själva sätta sig in i olika situationer kan vi få dem att se konsekvenserna. Vad blir konsekvensen av en graviditet när det inte går att prata med föräldrarna om abort? Hur blir det om man flyttar hemifrån utan att föräldrarna godkänner det? Vad blir konsekvensen av att ha en kontrollerande pojkvän som hotar att sprida dåligt rykte eller skvallra för föräldrar om hon inte pratar med sin familj?

Respekt är lika svårhanterligt som frihet. Det blir diskussion om olika betydelser av ordet respekt, till exempel mellan könen och hur man visar respekt för äldre. Ungdomar behöver praktiska tips och råd hur de ska visa respekt i familjen. Ibland är det bra att kunna använda den traditionella respekten som taktik för att nå det den unge vill ha, till exempel när en flicka vill berätta att hon har hittat ett jobb, att hon vill fortsätta studera eller att sonen i en viss familj är intresserad av henne.

Det händer att unga flickor har pojkvänner som kontrollerar lika mycket som föräldrarna. De kan säga att hon inte får klä sig på ett visst sätt, inte sminka sig eller titta på andra killar. Den efterlängtade friheten kan bli ännu mer begränsad om man råkar välja ”fel” pojkvän. Dessa flickor behö-

ver stärkas som individer för att inte hamna i samma beroendemönster i relationen med pojkvännen som de befinner sig i inom ursprungsfamiljen.

”Den nyblivne mannen som var väldigt rar och snäll, visade sig senare vara av dubbelkaraktär. Konflikterna mellan paret började med detsamma. Han ville uppfostra henne och när hon vägrade finna sig i det, började han sprida dåligt rykte om henne. Han hoppades antagligen att familjen skulle agera och straffa flickan” (...)

19.1.3 Hjälpa med argumentation

Ungdomarna kan vilja ha hjälp att hitta religiösa eller kulturella argument som kan legitimera deras strävan efter förändringar. Det kan vara argument från familjens egna ”rättssystem”. Vissa ungdomar har en egen religiös övertygelse och en egen tolkning av religiösa texter som de kan behöva hjälp att förklara för sin familj.

Information om svenska lagar och internationella konventioner är viktig kunskap att förse ungdomen med. Den kan användas som argument hemma, till exempel att ungdomar inte får gifta sig om de är under 18 år och att det är en mänsklig rättighet att få välja sin livspartner själv.

Vid situationer där föräldrarna använder dolda hot behöver den unge försöka få en dialog med föräldrarna. Om föräldrarna säger att hela familjen ska flytta till ursprungslandet, och den unge uppfattar att detta är ett hot som uttalas för att den unge inte har skött sig och ska straffas, kan den unge förhålla beslutet genom att hävda att hon eller han vill gå klart skolan först.

19.1.4 Skolan som neutral arena

Många familjer vill att deras barn, både flickor och pojkar, skaffar sig bra utbildning och ett arbete. Detta kan vara ett bra argument för ungdomar att få sin frihet i etapper, under förutsättning att de har förmågan att sköta sin skolgång. Även ungdomar som inte får flytta hemifrån får ett andrum utanför familjens sfär i skolan och kan bli stärkta. Den kunskap som ung-

domarna får i skolan kan förmedlas indirekt till föräldrarna, till exempel kan ungdomarna diskutera sina läxor med syskonen hemma.

Socialtjänsten kan ha kontakt med en kurator, lärare eller skolsköterska som kontrollerar om den unge är i skolan och ringer hem ifall hon eller han uteblir. Socialtjänsten kontaktas om man misstänker att situationen är farlig. En sådan kontaktperson kan vara mycket viktig och brukar ge ungdomarna en känsla av trygghet.

Det bör påtalas att det kan finnas personer i skolan som kontrollerar, sprider rykten etc. Dessa personer kan till och med ha valt att börja arbeta på skolan för att få möjlighet att utöva kontroll. Trots det är skolan oftast en neutral arena och det finns förutsättningar för en dialog mellan skolpersonal och föräldrar. En kurator, skolsköterska eller lärare har oftast bättre förutsättningar än socialtjänsten att komma i kontakt med föräldrar. Det är viktigt att föräldrarna får veta att skolan har anmälningsskyldighet och vilka kriterier som gäller för en anmälan, t.ex. att stark begränsning av livsutrymme är ett sådant kriterium.

19.1.5 Praktiskt tips och råd för att undvika faror

Ungdomar som misstänker att föräldrarna kan ta till hot eller våld behöver lära sig hur man undviker faror eller försätter sig i onödiga risksituationer.

Vem kan man lita på

När socialtjänsten, tillsammans med den unge, kartlägger nätverket bör frågor ställas om hur många av vännerna som känner till den unges livshistoria. Behovet av att prata av sig är påtagligt hos vissa ungdomar och de riskerar ibland att försätta sig i fara genom att lämna ut sig för mycket. Därför är det viktigt att samtala om vilka vänner den unge kan lita på och påminna om att han eller hon inte ska berätta hela sin livshistoria till ett flertal personer som under press kan skvallra för familjen.

Kryptering av viktiga namn och telefonnummer

Den unge kan behöva lära sig telefonnumren till polis, socialjour och socialtjänsten. Finns det en handläggare eller en kontaktperson på någon myndighet som familjen inte vet om, är det viktigt att påpeka att den unge

antingen ska lära sig numren utantill eller kryptera namnen och telefonnumren, till exempel använda en kamrats namn. Samma strategi kan användas för att dölja en eventuell flickvän eller pojkvans namn.

Strategier vid eventuell fara/flykt

Ungdomar behöver också lära sig taktiskt tänkande vid situationer som kan komma att bli farliga. De ska kanske ha en väska packad, ha en mobiltelefon i reserv (om de har råd med det), överenskomma med någon att om han/hon inte hör av sig vid en viss tid ska man bli orolig.

Socialtjänstens beredskap

Det är bra att lämna in förhandsinformation till socialjouren dit ungdomar kan ringa på kvällar eller helger. Socialjouren vet då att om den unge ringer behöver de troligen placera honom eller henne utanför familjen på en gång.

Viktigt att tänka på:

- Rätten att välja själv innebär inte alltid att man väljer rätt (till exempel stor åldersskillnad, destruktivt leverne, misstanke om utnyttjande från pojkvän eller flickvän).
- Information om lagliga rättigheter behöver anpassas efter den unges mognad och ålder.
- Ungdomar har svårt att på egen hand hitta kulturella och religiösa argument för sina önskemål. De behöver hjälp hur de ska använda argumenten i familjen.

19.1.6 Verktyg att använda i samtal med ungdomar

Ett exempel på en användbar metod är att göra en plus- och minuslista. Listan kan användas vid beslutsvända. Vill hon eller han gifta sig med en som familjen har valt ut, lämna familjen, komma tillbaka till familjen (t.ex. efter skyddat boende), bära slöja etc.? Den unge skriver ner de olika alternativen som hon eller han har att välja och väger dem mot varandra.

När man pratar om relationen till familjen är det viktigt att hjälpa den

unge att urskilja lojalitet, dåligt samvete, egna värderingar och normer från familjens värderingar och normer.

19.2. Varför behövs familjearbete?

När familjer tvingar sina barn till äktenskap eller straffar sina barn när barnen väljer sin egen väg, kan man kanske som socialarbetare någon gång hamna i en primitiv känsla att föräldrarna inte ”förtjänar sina barn”. Socialsekreteraren kan uppleva att barnens bästa är att de går sin egen väg, bryter med familjen och skapar ett nytt liv. Då är det viktigt att komma ihåg att ungdomarna är präglade av sin traditionella uppväxt. Traditionella familjer kan vara mycket kärleksfulla och stödja varandra både i glädje och sorg. Ungdomarna saknar det och har svårt att klara sig på egen hand då de inte är vana att fatta egna beslut. De kommer att behöva mycket stöd under en lång tid för att lära sig att klara sig på egen hand och att förhålla sig till sina dubbla känslor. Trots att samhället har försökt att skydda dem, kommer många att söka sig tillbaka till familjen.

Erfarenheterna visar att de flesta ungdomar som placeras under utredningstiden kommer tillbaka till sin familj igen. Därför är det bäst att involvera familjen i ett så tidigt skede som möjligt så att ungdomen inte går tillbaka till status quo utan att en process har startats i familjen. Alla involverade kan behöva råd och stöd tills de hittar en lösning som utgår ifrån den unges vilja och som alla parter, inklusive den unge, kan vara överens om. Förändringar i en familj är även förebyggande. Om de går bra kan det gynna andra i familjen och leda till ökad kommunikation. Det kan också starta reflektioner hos andra familjer.

Familjernas vilja att tillmötesgå ungdomens krav på förändringar varierar mycket. Det finns pappor som vill att deras barn ska bli självständiga medan mammorna är mer skeptiska till förändringar och det finns familjer där mamman vill men inte pappan. Vi har mött föräldrar som tittar bort när deras barn utsätter sig för faror eller avviker från de rådande normerna i familjen eller slakten, men också familjer som sätter mycket rigida gränser för sina barn.

Många gånger är familjerna själva i behov av att stärkas för att kunna stå

emot sin släkt eller omgivning. För att stärka familjen är det nödvändigt att ha en dialog. Genom att fortsätta hålla kontakt med familjen även när det akuta skedet är över, kan socialtjänsten tydliggöra att samhället inte tolererar förtryck. Samtidigt kan vi försöka hjälpa familjen att hitta nya förhållningssätt. Genom dialogen med oss kan de få användbara argument gentemot släkten och gruppen som stöd för den unges strävan efter förändring.

”Pappan i sin tur försöker hejda ryktesspridningen genom att anlita en imam som utfärdar ett dekret om att det inte går att bekräfta att flickan har haft några sexuella förbindelser, då ingen kan vittna om att de har sett det och att det som mannen säger inte är tillräckligt mycket bevis, att man inte får sprida rykten om oskyldiga”.

19.2.1 I vilka situationer ska socialtjänsten undvika att arbeta med familjen?

Att ha kontakt med familjen/släkten kan bland annat vara bra för att göra klart för familjer att samhället inte tolererar förtryck eller våld. Kontakt med familjen innebär inte alltid att arbeta med familjen för att uppnå kompromisser, eller för att starta förändringsprocesser. I vissa fall bör vi undvika arbetet med familjen då det kanske inte finns förutsättningar för förändring. I de fallen räcker det kanske att familjen får veta att den unge har fått den hjälp han/hon behöver av samhället och att hon/han mår bra. Oftast vill de prata och det är viktigt att lyssna på dem, men också hålla fast vid att samhället står på den unges sida.

När ungdomar är över 18 år vill de ibland inte att familjen kontaktas. Då är det viktigt att motivera dem att kontakten med familjen är viktigt utifrån säkerhetsaspekten. Om de fortfarande inte vill att familjen ska kontaktas kan man diskutera med den unge hur de ska gå till väga så att försoningsmöjligheten inte blockeras för all framtid. Till exempel vilken typ av vigselceremoni skulle kunna vara acceptabel för familjen att genomföra parallellt med den legala?

Arbete med familjen bör undvikas

- När den unge är över 18 år och inte vill.
- När socialtjänsten bedömer att det finns säkerhetsrisker.
- När den unge lämnar familjen och det inte finns anledning att tro att det går, eller är önskvärt, att få ihop familjen.
- Om den unge är homo, bisexuell- eller transperson finns det oftast inga vägar att få till stånd en dialog med familjen. Homosexualitet är generellt oerhört tabubelagt och skamfyllt i dessa grupper. Familjesamtal har små förutsättningar att lyckas i dessa fall.

19.3. Metoder att använda i konflikter om traditioner

Det finns få evidensbaserade metoder att använda i samtalen med familjer när de kommer i konflikt med sina ungdomar om seder, bruk och tradition. Förutsättningarna för arbetet är olika från familj till familj. Det viktigaste är självklart att inte riskera den unges säkerhet och inte utsätta henne eller honom för psykisk press. När ungdomar vill möta sin familj måste socialtjänsten också vara beredda att möta familjen på ”deras planhalva”. Vi måste sätta oss in i deras situation och utgå från deras referensram för att kunna hjälpa dem att hitta legitima argument så att familjen inte behöver tappa anseendet i sin släkt eller grupp.

Ungdomar som kommer i konflikt med sin familj eller släkt kring seder, bruk och traditioner har oftast en inre konflikt då de inte vet om det de vill är rätt eller fel. De flesta vill ha relationen med familjen kvar samtidigt som de går emot familjens normer och traditioner. De vill tala med sin familj om det som har hänt och det de vill förändra. I den processen är det viktigt att vi närmar oss familjen på ett respektfullt sätt så att vi kan öppna kanaler för en dialog mellan den unge och familjen. I de flesta fall kan socialtjänsten samarbeta med familjen. Ibland behöver vi hjälp av någon från den etniska gruppen som kan förklara olika förhållningssätt och ritualer, till exempel hur vi ska tolka symboliken i att en flicka betraktas vara oren. Ibland räcker inte våra kunskaper i olika religiösa tolkningar och vi behöver personer som kan förse oss med kunskap som kan användas som argument i en dialog med familjen.

19.3.1 FAMNENS metod

Utifrån våra erfarenheter har vi på FAMNEN utvecklat tre samtalsnivåer. För enkelhetens skull väljer vi att i denna skrift kalla detta FAMNENS metod. Samtalen börjar med dialog med alla som är involverade i konflikten, under förutsättning att den unge samtycker till samtalen. Dialogen sker i parallella samtal både med den unge och med övriga viktiga personer i familjen. När förutsättningar för dialog har skapats och en genuin dialog har kommit till stånd är det dags för nästa nivå då den unge konfronterar sin familj om hur hon eller han har känt sig. Den unge kan då formulera sin vilja, till exempel ”jag vill själv välja min livspartner”. Sista nivån är förhandlingsnivån där den unge blir förhandlingspartner till sina föräldrar och eller någon viktig person från släkten.

Detta arbetssätt fungerar, enligt vår mening, oavsett om det gäller en situation då den unge är i ett akut pressat läge med eventuell skyddsplacering och omhändertagande eller när myndiga ungdomar inte vill anmäla sin familj, men önskar att socialtjänsten ska hjälpa dem att komma i dialog med familjen.

Förutsättningen för att det ska bli en god dialog är att alla får komma till tals och får berätta det de vill. Processerna är jobbiga för alla inblandade, inte bara för den unge. Familjen eller släkten behöver prata om sin frustration över hur det är att tappa kontrollen över sina barn.

Enskilda samtal med alla involverade

Syftet med de enskilda samtalen med de involverade är att starta en process av reflektioner och hitta alternativa lösningar på konflikten. En lösning behöver inte betyda att den unge flyttar hem eller att allt slutar lyckligt. Ibland är alla överens om att det inte går att komma överens om lösningar. Huvudsaken är att alla ges tillfälle att komma till tals, säga det de tycker och minimera hotbilden. Nedan beskrivs vad det innebär att ha enskilda samtal med de olika inblandade.

Den unge	Föräldrar	Syskon
<ol style="list-style-type: none"> 1 - Information om utredningsförfarandet 2 - Krisbearbetning 3 - Lösa praktiska problem t.ex. fickpengar - Stödsamtal 4 - Samtal om vad hon/han vill förändra 5 - Förberedelser inför konfrontationsmötet Om hon/han vill 6 - Enskild uppföljning av konfrontationsmötet/en 7 - Ev. förhandling med familjen 8 - Enskild uppföljning av förhandling med familjen 9 - Ev. Fortsatt dialog med familjen 10 - Fortsatt enskild uppföljning 11 - Överenskommelse 12 - Uppföljning/ar 	<ol style="list-style-type: none"> 1 - Information om utredningsförfarandet 2 - Krisbearbetning <ul style="list-style-type: none"> • Lyssna, härbärgera frustration 3 - Argumentation om det den unge vill förändra 4 - Förberedelser inför konfrontationsmötet om den unge vill 5 - Konfrontationsmöte 6 - Enskild uppföljning 7 - Samtal om det den unge vill förändra 8 - Om den unge vill - förhandling 9 - Enskild uppföljning 10 - Fortsatt samtal - hitta lösningar 11 - Om den unge vill ha fortsatt dialog med familjen 12 - Överenskommelse 13 - Uppföljning/ar 	<ol style="list-style-type: none"> 1 - Information 2 - Krisbearbetning <ul style="list-style-type: none"> • Lyssna • Härbärgera • Markera ansvar 3 - Enskild samtal om syskonskap och argumentation om det den unge vill förändra 4 - Förberedelser inför konfrontationsmötet om den unge vill 5 - Konfrontationsmöte 6 - Enskild uppföljning av konfrontationsmötet /en 7 - Om den unge vill förhandling med den unge 8 - Enskild uppföljning 9 - fortsatt samtal – hitta lösningar 10 - Om den unge vill -fortsatt dialog 11 - Överenskommelse 12 - Uppföljning/ar

Flödesschema för metoden vid en utredningssituation

Enskilda samtal med den unge

Samtalen med den unge syftar till att vara jagstärkande och handlar mycket om att hantera den unges frustration och ambivalens i den aktuella situationen. Den unge får tala om vad familjen bör veta alternativt inte veta. Det kan handla om information att den unge har haft en sexuell relation eller att en flicka har gjort abort. Detta kan vara mycket känsligt och uppgifterna måste hanteras varsamt och eventuellt inte tas upp. Om den unge är minderårig är det viktigt att tänka på att det som står i utredningen kommer att kunna läsas av föräldrarna.

Enskilda samtal med syskon

Syskonen blir i allra högsta grad berörda av konflikten. Myndighetens kontakt med syskonen sker oftast efter ett myndighetsingripande. Syskonen har stort behov att prata om det som hänt. Vissa syskon tar på sig ansvaret då de har försökt medla mellan föräldrar och det syskon som är i konflikt med föräldrarna. De kan också ha skvallrat på det utsatta syskonet eller stått för hotet och våldet. Det är viktigt att befria dem från ansvar genom att tala om för dem att socialtjänsten har tagit över ansvaret.

Syskon kan hamna i lojalitetskonflikt. De älskar sin syster eller bror men förstår också föräldrarna och släkten. De kan vilja stödja syskonets krav men vågar inte gå i konflikt med föräldrarna eller släkten och själv riskera att drabbas av konflikten.

Föräldrar kan ge uppdrag åt syskonen för att få information från myndigheter, till exempel ta reda på var syskonet bor. Var vaksam så att du inte ger den informationen av misstag.

Bröder kan ha en diffus uppfattning av begreppet ”heder”. De har en bild av föräldrarnas värderingar, en bild från medias beskrivning av fenomenet samt en egen föreställning om vad det handlar om.

Syskon vill ofta känna sig viktiga, samtidigt som de känner dubbelhet, förtvivlan och förvirring kring sin egen roll i konflikten. En del kan uppträda provocerande och hotfullt. De kan också komma med påståenden där de tillsynes ställer sig på familjens sida. När de till exempel säger ”jag har stor respekt för mina föräldrar, jag skulle aldrig göra som min syster

gjorde, så respektlös får man inte vara ”, är det bra att diskutera begreppen respekt och kärlek. Diskussionen slutar oftast med att han eller hon säger att kärlek är viktigt. Då går det att tala om hur han eller hon kan hjälpa till så att kärleken kan bli tillåten även för systemen eller brodern.

Ungdomar är måna om familjens goda rykte och att kamraterna inte talar illa om deras syskon. Diskutera gärna vad ett rykte innebär, hur de gör för att skydda sitt rykte och vilka strategier de kan välja för att familjens hemlighet ska hållas kvar i familjen.

Enskilda samtal med familjen

Oavsett hur familjen eller släkten agerar, är det viktigt att först lyssna på dem, förstå deras frustration och upplevelse att ingen tidigare har lyssnat på dem eller respekterat dem. Denna process är en förutsättning för att komma vidare och kunna skapa en dialog. Om två handläggare arbetar med ärendet kan den ena vara mer tillgänglig för den unge, medan den andra kan försöka vara mer tillgänglig för dialog med föräldrarna.

Hela släkten kan enas om en historia eller liknande berättelse för att legitimera sin ståndpunkt och skuldbelägga den unge. Det är då viktigt att socialsekreteraren inte viker undan, utan använder sin position som representant för samhället för att legitimera den unges krav utifrån lagar och mänskliga rättigheter.

Vid ett myndighetsingripande brukar föräldrar ofta känna sig kränkta, säga att deras barn har utsatt dem för förtal och se sig som offer för samhället som enbart tar barnets parti. De brukar kräva respekt för dessa känslor och till exempel hävda att deras barn ljuger för att barnen vill ha lika mycket frihet som svenska barn. Undvik att gå i polemik med föräldrarna om vad det är för fel på friheten och börja istället prata med dem om vad de själva anser att frihet är, hur friheten ser ut för de andra barnen i familjen, hur de har tänkt göra när de märker att deras barn vill ha mer frihet och om de kan de kompromissa.

Genom att ställa frågor skapas förutsättningar för dialog och socialsekreteraren får kännedom om familjens inställning till olika frågor och förändringsbenägenhet. En annan förutsättning för dialog är att lära sig

familjens ”spelregler”. Om föräldrarna säger ”vi vill inte veta av henne, ta henne, vi har ingen dotter längre” kan det vara en markering för att visa att de tycker att socialtjänsten har gått för långt. Markeringen kan också vara ett dolt budskap till den unge; ”sköt dig nu”. Föräldrarna kan uppträda aggressivt, men det behöver inte betyda att de inte vill medverka i förändringen eller gå med på krav. Ett aggressivt sätt kan vara ett sätt för föräldrar, eller den som har makt i släkten, att visa att de fortfarande har kontroll över situationen. Det är viktigt att inte forcera processen, utan låta dem behålla ansiktet inför både myndighetspersoner och sin familj.

För många familjer är vissa begrepp tabubelagda. De kan vilja diskutera dessa ämnen, men den inbyggda respekten tvingar dem att enbart göra det i vissa sammanhang, till exempel i enkönade eller åldershomogena grupper. Om föräldrarna tvingas diskutera tabubelagda ämnen utanför de invanda mönstren riskerar vi att låsa hela processen. Därför är det viktigt att vara lyhörd. Ungdomarna vet ofta vilka ord som är mindre provocerande, till exempel är ”fästman” mindre provocerande än ”pojkvän”, ”intima förhållanden” eller ”leva tillsammans som man och kvinna” mindre laddat än ”sex”.

När det i familjen finns en ungdom med intellektuella begränsningar kommer familjen att behöva mycket hjälp att lära sig hur man kan kommunicera med den unge utan att kränka eller hota. Familjen behöver också information om eventuella problem tillhörande diagnosen. Det är inte säkert att de har tagit till sig tidigare information från till exempel Habiliteringen.

”Föräldrarna är dock mycket bekymrade för att tjejen som är lågbegåvad ska bli utnyttjad sexuellt. I samtal med föräldrarna (särskilt med mamman) har läraren förstått att detta är ett stort bekymmer för mamman”.

Argumentation

Föräldrar behöver höra argument varför det är viktigt att genomföra förändringar i familjen. Argumentationen kan vara en mix av det de kän-

ner igen från sin egen bakgrund och nya värderingar från Sverige. Om socialtjänsten använder argument från föräldrarnas gamla betraktelsesätt är det viktigt att den unge godkänner argumenten och att fokus ligger på förändring. Ett exempel på detta är sätt att få föräldrar att acceptera en kärleksrelation. Föräldrarna tycker kanske att relationen är okej om det unga paret formaliserar relationen på ”rätt” sätt, till exempel genom att en äldre släkting till flickans pojkvän besöker flickans far för att få ett godkännande. En relation förutsätter oftast förlovning men detta behöver inte betyda att alla förväntar sig att förlovningen ska leda till ett äktenskap.

Man bör tydliggöra att samhället inte kommer att backa från krav som bygger på mänskliga rättigheter (MR) eller Barnkonventionen och att svenska lagar har inkorporerat dessa konventioner. Hänvisa gärna till dessa dokument på föräldrarnas eget språk om de inte talar svenska. Vissa föräldrar är inte läskunniga. Då kan man förklara dokumenten på enkelt språk via tolk, eller använda sig av någon som kan förklara dokumenten för föräldern. Det kan också vara bra att kontrollera om landet de kommer ifrån har ratificerat dessa konventioner och i så fall tala om för dem att konventionerna gäller även i deras ursprungsland. Det finns en risk att föräldrar fastnar i resonemang att Sverige bryter mot konventionerna. Då är det viktigt att fokusera på familjen och att konventioner gäller även för enskilda individer och enskilda familjer. Men också att fråga: ”hur vill ni att vi ska hjälpa er att legitimera detta i er familj, släkt eller grupp”.

För att kunna diskutera och bemöta resonemang om kultur behöver socialsekreteraren vara klar över sin egen tolkning av ordet kultur. Det kan vara bra att föra en diskussion om vad kultur är när till exempel en far hänvisar till sin kultur som förklaring varför han ska gifta bort sin dotter. Diskussionen kan handla om kulturens föränderlighet, sociokulturella förändringar i hemlandet och den kulturella aspekten av frihet och respekt. Diskutera också om det är skillnad mellan familjens och den etniska gruppens normer och traditioner samt hur livet i exil kan legitimera förändringarna i familjen. Var uppmärksam på att både ungdomar och föräldrar kan hänvisa till sin kultur eller språk och ”offerförklara” sig själva utifrån kulturperspektiv. Det är viktigt att skilja på om det verkligen handlar om

kulturella skillnader och när kultur får bli en legitimerande ursäkt för ett individuellt beteendeproblem.

Självklart kan socialarbetare inte förväntas ha expertkunskaper inom religion, men det kan ändå vara värdefullt att visa intresse för religiösa frågor, till exempel vilka olika tolkningar som finns, vem som har rätt att företräda religionen och eventuellt omtolka den.

Diskussioner om frihet och respekt är mångbottnade. Föräldrar vill att ungdomar ska lyda dem, medan ungdomar vill att föräldrar ska ha dialog med dem när de fattar beslut i viktiga frågor, som val av äktenskapspartner. Diskutera ingående vilka metoder föräldrar kan använda när de vill föra över sina värderingar till nästa generation utan att behöva använda hot och våld, samt resonera om barns utveckling och konsekvenserna av hot, våld och rigida begränsningar. Vad tror exempelvis föräldrarna händer med syskonens inbördes relationer när de får i uppdrag att bevaka varandra?

Många gånger ser familjen samhället som boven i hur ungdomarna betar sig; samhället är alltför tolerant, ger ungdomarna för mycket respekt och står oftast på ungdomarnas sida när de kommer i konflikt med sina föräldrar. Detta är en bra ingång till diskussion med föräldrarna om generationskonflikter och de olika dimensionerna av begreppen kärlek, frihet och respekt. Det är viktigt att bekräfta föräldrarna i uppfattningen att exilen till viss del kan stärka konflikten, men också att generationskonflikter är universella, att ungdomarna har två olika världar att relatera till och att fenomenet finns i alla länder, till exempel i hemlandet. För ett resonemang om att det är tack vare konflikter som utveckling sker och att det brukar vara den unga generationen som förändrar.

Diskussion om generationskonflikter leder in på familjens egna traditioner om att bli vuxen. När kan en ung person betraktas vara vuxen? Vem bestämmer över det? På vilket sätt får den unge veta att han eller hon är vuxen? Diskutera om familjen kan använda dessa traditioner för att legitimera ungdomens krav på förändring. Ställer föräldrarna egentligen upp på den unges krav men tror inte att de har "rätt" att bekräfta dessa med hänvisning till traditioner med mera i "sin kultur"?

Diskussioner om familjens traditioner kring familjebildning kan vara

mycket känsliga. De kan starta processer hos föräldrarna kring deras egna sorger och besvikelser. Föräldrarna kan känna ilska och bitterhet mot generationen före dem. Det leder in på frågan om föräldrarna vill att deras barn ska få rätten att själv välja utan att de skuldbelägger dem.

”Fadern var glad att kunna prata med FAMNEN. Han hade hittills upplevt det som att ingen lyssnade på honom. Han kände sig misslyckad och beskrev upplevelsen av utanförskap och känslan av att invandrare är underordnade i det svenska samhället. Han var arbetslös. Han kände sig ännu mer misslyckad på grund av det som hänt med döttrarna och den skam det innebar för honom att det hade blivit som det blivit. Han återkom ofta till sina undringar varför de hade sökt hjälp utanför familjen istället för att komma och prata med honom först. Flera samtal hölls med honom om det inträffade, hans syn på bortlovningen av båda döttrarna, hans syn på äktenskap, slöja mm. Han kunde ganska snabbt acceptera tanken att låta bortlovningarna av döttrarna upphöra och lovade att han skulle ordna det så fort som möjligt. Att flickorna inte skulle behöva använda slöja var svårare att få både honom och farmodern att acceptera men de gick med på det trots allt. Vi talade mycket om förutsättningarna i exil, framförallt för barnen. Vi pratade mycket om behovet av kommunikation inom familjen vilket var svårt då det bryter med traditionen inom hans etniska grupp att olika generationer och personer av olika kön talar fritt med varandra. För farmodern var det angeläget att få hem flickorna innan det blev känt hos andra landsmän. Modern var svår att få kontakt med, det kändes inte som man nådde henne utan man fick mest lyssna i samtalen med henne.”

Konkreta tips och råd

Vid konflikter om val av äktenskapspartner

Låt inte den unges krav på att få gifta sig med en person han eller hon vill bli bortkompromissad! Motiven att inte acceptera den blivande äktenskapspartnern kan vara att denne är från en lägre socialgrupp, inte har

uppehållstillstånd i Sverige eller tillhör en annan etnisk bakgrund eller religion. Diskutera med familjen hur de kan hitta legitimitet för den unges krav utifrån familjens eller gruppens seder och bruk om äktenskap och familjebildning. Om det till exempel krävs att en betydelsefull person i den etniska gruppen företräder den blivande äktenskapspartnern; vad kan föräldrarna själva göra för att engagera personen i fråga?

Konflikter om att ha pojkvän/flickvän

I många traditionella eller religiösa familjer brukar föräldrar inte vilja att deras barn ska ha en pojkvän eller en flickvän. Ungdomarna däremot vill lära känna varandra. Diskutera fördelarna med föräldrar om att lära känna varandra för att hindra framtida misslyckanden i äktenskapet. Diskutera också om föräldrarna kan tänka sig att godkänna relationen mellan ungdomarna om den formaliseras, till exempel genom en trolovning där omgivningen får veta att föräldragenerationen har gett sin välsignelse till en relation.

Konflikter om att familjen tvingas bryta ett tidigare löfte

Backa inte från den unges vilja att bryta en bortlovning, barnäktenskap eller liknande, men visa förståelse för familjens svåra situation. Föräldrar behöver hjälp att stärka sin självkänsla och självförtroende för att kunna klara släktens reaktioner, som påtryckningar, isolering och ryktesspridning. Det är viktigt att föräldrarna får veta både att deras barn kräver detta och att lagar och internationella konventioner inte tillåter bortgifte och barnäktenskap. Det är bra att fråga familjen vad de vill ha för hjälp för att bryta löftet. Om socialtjänsten har kontakt med nyckelpersoner från olika etniska grupper är det bra att förmedla den kontakten (se kapitel 28). Nyckelpersonen kan vara länken till släkten. Socialsekreteraren kan även föreslå att en myndighetsperson pratar med släkten. Om det trots allt inte går att få släkten att förstå och acceptera att familjen bryter ett tidigare löfte bör socialsekreteraren diskutera med familjen om eventuell flyttning till ett område där det inte finns några ”vakande ögon” från omgivningen.

Konflikter om socialt umgänge

Om den unge vill att familjen ska låta honom eller henne träffa kamrater, vara ute längre tid eller delta i några av skolans aktiviteter, så försök att komma i dialog med föräldrarna om föräldraskap, gränssättning och kontroll. Socialsekreteraren kan föreslå att föräldrarna utvecklar dialogen med barnen. De kan komma överens om att föräldrarna kan hämta och lämna denne, ringa till henne eller honom, låta henne eller honom följa med äldre syskon eller ringa och prata med fröken. Naturligtvis bör inte detta ske på ett sätt som är orimligt kontrollerande.

Konfrontationsmötet den unge – familjen

Vi vill börja med att understryka att den metod som vi här kallar konfrontationsmöten förutsätter stor kompetens och att man verkligen har kontroll över vad man gör och kan se sina egna begränsningar. Om man tycker att man är på väg att tappa kontrollen, bör man inte gå vidare. Det är också viktigt att ha tillgång till handledning och konsultation av till exempel kompetenta kolleger eller experter på området.

Konfrontationsmöten används i ett spänt läge, till exempel efter att socialtjänsten har placerat den unge, ibland med skyddad vistelseadress. En konfrontation mellan den unge och föräldrarna eller släkten måste föregås av förberedelser. Om det är ett syskon som har hotat den unge är det viktigt att förbereda även syskonet att delta vid konfrontationsmöte. Om syskonen är under 18 år måste föräldrar ge sitt godkännande till konfrontationssamtalen. Om de är över 18 år är det ändå bra att få föräldrarnas godkännande då det ger syskonen trygghet och markerar föräldrarnas betydelse. Förberedelser inför möten sker via enskilda samtal med den unge, föräldrar och syskon var för sig.

Ungdomar som har en djup respekt för föräldrar och äldre människor behöver träning i hur de kan stå för sina åsikter. När den unge känner sig tillräckligt stark att möta dem är det dags att ordna ett konfrontationsmöte mellan den unge och familjen. Om den unge inte bor hemma under processen är det viktigt att både denne och familjen får veta att hon eller han

inte behöver flytta hem efter första mötet, såvida det inte är ett läge då en ansökan om LVU inte har bifallits.

Det första konfrontationsmötet ska vara inriktat på att skaffa förutsättningar för att starta en dialog mellan den unge och föräldrarna och fokus ska läggas på hur man ska gå framåt i processen. Det är viktigt att det redan från början finns en tydlig struktur på mötena, att tryggheten är säkrad och att alla inblandade känner att de kan komma till tals. En handläggare som representerar samhällets krav ska vara med under hela mötet. Tänk också på den fysiska placeringen i rummet så att ingen annan än handläggaren får den informella maktpositionen. Om inte handläggaren uppfattas som ett tillräckligt stöd för den unge, måste en stödjande person vara med under hela processen.

Med tanke på att de inblandade kanske inte har haft möjlighet att prata med varandra om konflikten tidigare kan det behövas flera mötestillfällen. Många känslor behöver luftas och det kan gå hett till. Det är också bra med flera mötestillfällen för att ge både den unge och andra inblandade tillfälle att reflektera över det som sades vid föregående möte.

Samtalen kan vara mycket känsliga. Det är vanligt att föräldrar och ungdomar står väldigt långt ifrån varandra i vad som uppfattas som kränkning och hot. Tänk på att inte ”lämna ut” den unge utan låta henne eller honom styra vad som ska sägas till föräldrarna. ”Svenska normer” om vad som är känsligt behöver inte överensstämma med dessa familjers syn, till exempel kan information om att en flicka har gjort sexuell debut vara förenad med livsfara.

Det är viktigt att vara observant på språkbruket mellan föräldern och den unge. Det kan förändras av olika anledningar. Många föräldrar har ett torftigt språk och när orden inte räcker till kan de i stället börja svära eller säga fula ord. Oftast är de inte medvetna om att dessa ord kan uppfattas som kränkande eller besvärande. Ungdomar känner sin familj och brukar kunna skilja på när ett uttalande är normalt och när det är mer allvarligt. Var vaksam på röstläget mellan ungdomen och familjen. Om den unge helt plötsligt blir tyst kan hon eller han ha fått höra något som inte är bra. Om

pappan höjer rösten kan han ha sagt något olämpligt. Avbryt mötet om du misstänker att den unge inte känner sig tryggt.

”Vi hade daglig kontakt med flickorna per telefon och vi träffades en gång i veckan.

Det var viktigt att hela tiden hålla dem informerade om vad som sades i samtalen med föräldrarna. Tidigt fick den äldsta veta att fadern accepterade att hon höll kvar relationen med sin pojkvän under förutsättning att de gifte sig och att förberedelserna gick till på rätt sätt.

Efter cirka en månad hölls de första mötena med döttrarna och föräldrarna. En överenskommelse upprättades om att hoten och bråken skulle bli mindre och kommunikationen skulle bli bättre att bortlovningarna skulle upphöra för bägge flickorna och att de inte skulle lovas bort någon mer gång att flickorna får ha relationer om de beseglas med äktenskap

Båda döttrarna var nöjda efter sina möten och ville komma hem men vi ville inte ha för bråttom för att hinna se att föräldrarna stod fast vid sina löften samt avvakta länsrättsförhandlingen samt polisutredningen som påbörjats kring fadern”.

Förhandling

De enskilda samtalen med den unge och familjen eller släkten fortsätter både före och efter konfrontationsmötena. När den unge har fått tillräckligt mycket utrymme att beskriva sina känslor och sin upplevelse är det dags att ta nästa steg, det vill säga börja tala med familjen om den unges krav. Innehållen i de enskilda samtalen med den unge, familjen och släkten handlar om att ta fram konkreta förslag på hur de kan uppnå en förändring.

Föräldrar måste vara beredda på att när de träffar sitt barn är barnet ”förhandlingspart”. Bekräfta att det kan vara jobbigt för en förälder att ha ett självständigt barn som kan argumentera både i familjen och i samhället, samtidigt som du försöker få föräldrarna att se fördelarna med självständiga individer, även om de är unga.

Förhandlingen fördjupar diskussionen om hur familjen kan anpassa tillämpningen av seder och bruk till fördel för den unge. Det kanske finns seder och bruk som kan legitimera förändringen. Ett exempel är att pojken eller någon annan kommer och ber föräldrarna om flickans hand eller en religiös ceremoni som legitimerar ungdomens vilja, ifall stötestenen är en icke accepterad relation.

Förhoppningsvis kommer den unge och familjen eller släkten så pass långt att det finns en gemensam vilja att fortsätta föra konstruktiva samtal. De kanske till och med har gjort överenskommelser. Det är viktigt att vara tydlig, att dokumentera vad den unge och familjen har kommit överens om samt hur uppföljningen ska gå till.

”Både familjen och NN ville försonas och detta var en bra utgångspunkt för diskussion och att diskussionen måste leda till att NN känner sig trygg och kan komma hem. I mötet kom parterna överens om bland annat:

- att NN ska ha möjlighet att gå ut på fester och ut på kvällar med sina kompisar samtidigt måste hon meddela föräldrarna tiden för hemkomst.

- om NN ska gifta sig med en kille behöver förhållandet inte vara hemligt, hon kan komma hem med honom, familjen ordnar en religiös ceremoni och hon kan vara med honom som fästmö.

Detta möte gick bra tyckte båda parter och det finns hopp att NN kommer hem. NN säger att hon är nöjd med dagens möte, men hon vill att de ska fortsätta diskussionen under ett till möte”.

Viktigt att tänka på:

- Konfrontation får inte ske för tidigt.
- Tänk på kläder och kroppsspråk. Sitt till exempel inte med benen i kors om inte föräldrarna gör det då det inte är tillåtet i vissa kulturer, om du vill undvika att möta motstånd.
- Syskonen, i synnerhet bröder, behöver höra att det är föräldrarna som har det juridiska ansvaret och att det är föräldrar som fattar beslutet i frågor som rör ungdomars uppfostran.

- Avbryt mötet om du misstänker att det finns hot.
- Låt den unge styra vad som ska sägas till föräldrarna.
- Använd helst en och samma auktoriserade tolk. Tolken ska ha en friare roll och annan förkunskap kring den aktuella familjen än normalt så att inte själva tolksituationen stör processen under mötet. Dock betyder detta självfallet inte att han ska lägga sig i sakfrågan.
- En stödperson som talar samma språk som familjen och har anlitats tidigare i ärendet kan också användas om det bedöms lämpligt.
- Ibland kan föräldrar behöva söka egen hjälp, till exempel på grund av dålig psykisk hälsa. Den diskussionen tas med föräldrarna enskilt, inte i barnens närvaro. Syskonen kan ha andra problem, som till exempel kriminalitet eller missbruk, och detta kan komma upp under samtals gång. Dessa frågor ska diskuteras med föräldrar enskilt om den unge är under 18 år, eller med den unge själv om han eller hon är över 18 år.

19.4. Boendet under processen

Om den unge inte bor hemma under processens gång och vill komma tillbaka till familjen är det bättre att börja med ”permissioner”, för att känna hur det känns att bo hemma igen. Om man har beslutat att den unge ska flytta tillbaka till familjen är det bra om handläggaren kan följa med och stanna där en stund och förvissa sig om att det verkar råda en god stämning i hemmet.

Om den unge inte vill bo med föräldrarna eller bryter med familjen, alternativt om socialtjänsten bedömer att det är olämpligt att den unge flyttar hem, är det viktigt att diskutera både med den unge och med föräldrarna hur kontakterna ska se ut framöver. Föräldrar kan bli arga och ledsna om inte den unge kommer hem eller inte vill ha fortsatt kontakt. För socialtjänsten är det viktigt att hitta ett sätt att fortsätta kommunikationen med föräldrarna. Det kan vara att skriva till dem en gång i månaden, eller hitta en medlare som kan underlätta dialogen med dem. Inom FAMNEN har vi som praxis att hålla kontakt under en längre tid efter placering, och det kan handla om såväl glesa som täta kontakter. Detta gör att vi också har

fått en bra bild av om bedömningar som gjordes om hemgång respektive fortsatt separation, visade sig stämma. Det är också en stor trygghet för de flesta ungdomar att veta att vi fortsätter hålla oss informerade om hur de har det och att de kan fortsätta hålla kontakt med oss.

19.5 Medling

Det har diskuterats mycket om medlingens för- och nackdelar i konflikter där ungdomar revolterar mot seder, bruk och traditioner. Medling kräver att parterna har samma maktförutsättningar. Vid generationskonflikter ligger det i sakens natur att föräldrar har mer makt än barnen, det är sällan parterna har samma utgångsläge att förhandla fram en ömsesidigt godtagbar lösning. Även om alla från början är villiga att kompromissa kan förutsättningarna förändras dramatiskt under processen, ofta till nackdel för den unge.

Trots det är medling en bättre metod i vissa situationer än den tidigare föreslagna modellen. Det kan till exempel vara när det behövs en medlars kompetens att tolka koder, dela språk eller ha en mer oberoende ställning gentemot socialtjänsten. Metoden bygger på en mycket hög kompetens hos medlaren och att alla parter godkänner medlaren och samtycker till medling. Medling innebär att alla måste kompromissa. Det finns en risk att kompromissen blir på bekostnad av den unges önskemål och leder till att familjens värderingar konserveras eller lämnas oberörda om inte medlingen sköts på ett professionellt sätt. Om medlaren inte är skicklig finns risken att maktpositionen i familjen stärks ytterligare och den unges maktposition försvagas.

Medlars personliga inställning till ungdomars vilja till förändring får inte vara ett hinder för förtroende hos vare sig den unge eller föräldrarna. Det är också en förutsättning att inte släktskap, bekantskap eller etnisk tillhörighet lägger hinder i vägen.

När kan medling vara lämplig?

Medling är en bra metod att använda i konflikter som till exempel rör val av kläder, åka på klassresa, träffa kompisar i stan eller komma hem lite senare. Om den unge vill är medling också bra att använda när konflikten handlar om att familjen inte godkänner den tilltänkta maken eller maken eller när den unge vill bryta ett tidigare ingånget löfte. I vissa situationer när den unge är mycket ung och inte accepterar någon lösning som socialtjänsten erbjuder, till exempel trotsar skyddsrestriktionerna eller kräver att gifta sig med en lika ung pojkvän eller flickvän, kan den också vara lämplig.

Fördelarna med medling är att den unge kan komma i dialog med sin familj och få möjlighet att bygga upp en relation. Det är viktigt till exempel när alternativet till medling är total brytning och den unge inte är stark nog att stå på egna ben. Genom medling kan den unge få fram delar av sin vilja och i bästa fall hela sin vilja. Om medlaren kommer från samma eller liknande normsystem minskas risker för missförstånd och dubbla eller dolda budskap i kommunikationen. Till exempel om en pappa frågar ”är min dotter oskadad” kan medlaren förstå det dubbla budskapet att pappa också vill veta om dottern har förlorat sin oskuld.

När är medling olämplig?

Det är olämpligt med medling när konflikten handlar om känsliga frågor där socialtjänsten är osäker på medlarens inställning eller förmåga att hantera frågeställningen, till exempel frågor om graviditet, abort eller sexuell relation utanför äktenskapet. Även i ett läge då maktpositionerna känns alltför olika kan det vara olämpligt.

Medlingssituationen

Medlaren ska vara väl insatt i omständigheterna kring fallet och den unges krav på förändring. Före medlingstillfället ska medlaren ha enskilda samtal med föräldrar och den unge. Medlaren bestämmer spelreglerna tillsammans med parterna och hjälper dem att hålla dessa, till exempel när det

gäller hur samtalet ska föras och vilka som ska få vara närvarande eller yttra sig.

Det är bra om den unge kan ta med sig en stödperson till medlingen. Det kan vara en kontaktperson eller en vän. Denne persons roll är att stödja den unge och se till att medlingen avbryts om hon eller han märker att den unge verkar hamna i underläge.

Medlarens roll är att underlätta processen genom att lyssna, tolka och sammanfatta. Medlaren hjälper parterna att förstå sina egna och varandras positioner och behov, se vilka reella valmöjligheter som står till buds och utifrån detta själva bestämma hur de vill hantera situationen. Medlaren svarar i allmänhet inte på specialistfrågor, till exempel juridiska frågor.

Om medlingen leder till överenskommelser skrivs dessa ner i närvaro av socialsekreterare och de inblandade beslutar hur uppföljningen ska gå till. Även en medling som inte leder till någon överenskommelse, kan leda till ökad förståelse mellan parterna.

Vilka kan bli medlare?

Personer som ska bli medlare behöver inte vara professionella till yrket, men ska handplockas för ändamålet utifrån deras sociala kompetens och inställning till ungdomars frigörelse. Det är också viktigt att de är väl ansedda i de etniska grupperna.

Medlarna behöver utbildning i konflikthantering samt våldets mekanismer och konsekvenser samt givetvis om medlingens förutsättningar. Utbildningen ska också innehålla värderingsövningar för att ge en föräning om vilka medlare som kan vara lämpliga för vilka uppdrag. Det är viktigt att tänka på att medlaren behöver handledning. Medlaren behöver också viss insikt om hur socialtjänsten fungerar, vad tystnadsplikt innebär samt ha en förankring i det svenska samhället.

19.6 Ungdomar som bryter med sin familj

Ungdomar kan bryta med sin familj av olika anledningar. Vissa väljer själva att bryta med sin familj antingen tillfälligt eller för oöverskådlig tid. Sociala myndigheter kan också tvinga den unge att lämna familjen om fa-

miljen bedöms vara olämplig eller om det har skett något övergrepp. I vissa fall kan även familjer förskjuta sitt barn och i andra fall gå med på att den unge går sin egen väg. Dock kan familjen ändå hålla ”ett vakande ögon” på den unge.

Vill den unge själv lämna familjen är det viktigt att diskutera med henne eller honom om konsekvenserna genom att måla upp olika scenarier för framtiden, på kort och lång sikt. Om den unge står fast vid sitt beslut att bryta med familjen är det viktigt att hjälpa henne eller honom att känna sig trygg, till exempel i familjehem eller eget boende, eller genom en kontaktperson, stödperson eller genom kontakt med frivilligorganisationer.

Oavsett varför den unge inte vill eller får komma tillbaka till sin ursprungsfamilj känner han eller hon motstridiga känslor. Övergivenhet, hat och kärlek, bitterhet och skam över situationen kan kännas jobbigt. Vissa ungdomar känner så stor skam att de blir självdestruktiva eller begår handlingar som ett sätt att straffa sig själva. Den unge behöver många samtal för att reda ut känslorna och lära sig att hantera dem i vardagen, ty dessa känslor kommer att finnas under en lång tid, kanske hela livet.

Viktigt att tänka på:

- Lyssna på den unges vilja om, när och hur hon eller han vill ha en återförening med sin familj.
- Även om familjer går med på att den unge kan bo själv eller hos någon annan kan familjen utsätta den unge för press och hålla ”ett vakande ögon” på henne eller honom.

19.7 Ungdomar som kommer att behöva skydd under en längre period

Hotbilden kan ibland tvinga vissa ungdomar att söka skydd under en lång period. Hotbilden kan ha varit stark från början eller tilltagit efter att den unge söker hjälp hos myndigheter.

Hotbilden avgör graden av skydd. Ibland räcker det med att ha adressen skyddad, ibland behöver den unge ny identitet. Det finns tre grader av

skyddad identitet. Alla dessa tre former av skydd går att kombinera med namnbyte.

1. Markering för särskild sekretessprövning, så kallad sekretessmarkering. Detta är en varningssignal som sätts på en eller flera uppgifter i folkbokföringens databas. Den signalerar att det ska göras en noggrann prövning innan uppgiften lämnas ut. I vardagligt tal kallas detta ”skyddad adress” eller ”skyddad identitet”. Oftast är det namn, adress eller personnummer som skyddas. Sekretessmarkering begärs hos Skatteverket och det krävs någon form av intyg från till exempel polisen eller socialtjänsten som styrker hotbilden. Beslutet gäller oftast i ett år och kan förlängas. Dessvärre händer det att uppgifter lämnas ut av misstag.
2. Kvarskrivning.
Personens verkliga adress och bostadsort hålls hemlig. Personen är skriven på församlingen på den gamla bostadsorten och har sin adress hos Skatteverket, som eftersänder all post. Skatteverket fattar beslut om kvarskrivningen och det krävs en konkret och allvarlig risk för förföljelse. Ofta kombineras kvarskrivning med sekretessmarkering. Beslut fattas för högst tre år i taget.
3. Fingerade personuppgifter.
Personen får byta identitet genom att använda andra personuppgifter än de verkliga. Det krävs särskilt allvarliga hot och endast 20 till 30 personer i hela Sverige har detta skydd. Beslutet medges enligt 1§ lagen (1991:483) om fingerade personuppgifter. Ansökan lämnas till Rikspolisstyrelsen och beslutet fattas av Stockholms tingsrätt.

Att leva under skydd innebär en hel del praktiska problem. Det är viktigt att den unge får tydlig information om dessa problem och att ett skydd aldrig kan förväntas bli hundra procentigt. Praktiska problem kan till exempel uppstå om den unge söker arbete och en möjlig arbetsgivare blir fundersam över skyddet, eller att kvarskrivning gör att hemkommunen fortfarande har hela ansvaret för den unge.

Den unge måste också veta att myndigheterna på orten där hon eller

han bor behöver få information om skyddet. Om den unge ska fortsätta gå i skolan är det viktigt att skolan får vetskap om skyddet, då skolan har ansvar både för den unge och för andra som går i skolan.

Att byta identitet skapar en känslomässig kris och förvirring. Det är svårt att hantera två identiteter i vardagen. Den unge kan behöva rekonstruera sin bakgrund och låtsas komma från någon annanstans än han eller hon egentligen gör. Den unge behöver lära sig att inte automatiskt reagera på hemspråket och att inte vända sig om ifall någon ropar ens gamla namn. Dessutom är det viktigt att inte visa sig misstänksam och reflexmässigt titta över axeln.

Den unge behöver också lära sig strategier för att undvika risker. Några exempel är att skaffa kontantkortstelefon istället för abonnemang, att byta mobilnumret ofta, att inte ringa hem (och om man känner att man måste göra det, inte ringa från den egna fasta telefonin eller i närheten av bostaden eller orten) samt följa polisens skyddsinstruktioner.

Viktigt att tänka på:

- Det går att lokalisera mobiltelefoner och Internetadresser.
- Undvik att prata i telefon om platsen där den unge finns eller skolan eller annat som kan lokalisera den unge.
- Om socialsekreteraren måste träffa den unge är det viktigt att tänka på att möteslokalen måste vara säker. Undvik att träffas på socialkontoret eller den unges skola eller arbetsplats.
- Den unges nya adress måste skyddas, till exempel inte stå med på klasslistor och laglistor, inte finnas med på skolfoton eller på hemsidor och dylikt på nätet.

20. Arrangerade äktenskap

Regelrätt tvång då ungdomar handgripligen tvingas till äktenskap är ovanligt. Istället väljer familjen att genom manipulation, förmåner eller hot om indragen kärlek, övertyga den unge att ingå äktenskap mot sin vilja. Om

det börjar tisslas och tasslas bakom ryggen på den unge eller om släktingar börjar ringa och komma hem utan någon särskild anledning finns det en risk att familjen planerar ett äktenskap.

Om det finns risk för äktenskap mot den unges vilja behöver den unge stödsamtal och diskussion om konsekvenserna av olika alternativ. Som verktyg kan socialsekreteraren använda släkttavla eller plusminuslista. Det är viktigt att den unges oro och ambivalens tas på allvar. Om den unge väljer att följa släktens vilja bör man följa upp situationen och vara behjälplig om det skulle behövas. Om den unge inte vill gifta sig är det viktigt att göra en riskanalys genom att titta på familjens och släktens traditioner kring äktenskap och val av äktenskapspartner samt om det finns något löfte som familjen känner sig tvungna att infria inför släkten.

Sedan 2004 får endast personer över 18 år vigas av svensk vigselförrättare. Man har också förtydligat att barnäktenskap och tvångsäktenskap som har ingåtts i annat land inte accepteras i Sverige. Det finns fortfarande möjlighet att söka dispens från åldersgränsen hos länsstyrelsen. Med undantag från vissa län sker detta mycket sällan. I de fall som detta ändå sker har socialnämnden möjlighet att påverka ärendet genom det yttrande som nämnden ska avge.

Viktigt att tänka på:

- Det finns stor risk att familjen planerar att gifta bort en ung flicka om hon vill gifta sig med någon som familjen ogillar eller om familjen har upptäckt att hon har sexuella erfarenheter.
- Unga pojkar som missbrukar, eller är kriminella, kan tvingas till äktenskap om familjen anser att pojken kommer att mogna med det ansvar som ett äktenskap innebär.
- Om socialtjänsten har goda skäl att tro att en underårig riskerar att bli bortgift mot sin egen vilja måste LVU övervägas.

21. Ungdomars oro för arrangerade äktenskap/bortlovning under hemlandsvistelse

Varje år inför jul och sommarledighet blir ett antal ungdomar oroliga inför resan till ursprungslandet då de misstänker att familjen kommer att lova bort eller gifta bort dem mot deras vilja. Ungdomarna vill följa med och träffa släkten, men känner också rädsla för att tvingas eller övertygas till bortlovning eller äktenskap. Detta gäller både för flickor och pojkar.

Många ungdomar går med på bortlovning eller äktenskap eftersom de inte hittar en annan lösning, är rädda eller inte vill mista sin familj. Även här är det viktigt att ge den unge stödsamtal och respektera det beslut den unge fattar, då det har en avgörande betydelse för hur den unges fortsatta liv ska gestalta sig.

Om ungdomen inte vill gifta sig är det viktigt att göra en riskanalys genom att titta på familjens och släktens traditioner kring äktenskap och val av äktenskapspartner samt om det finns något löfte som familjen känner sig tvungna att infria inför släkten. Om det finns goda skäl att befara att den minderårige riskerar att bli bortgift/bortlovad mot sin egen vilja vid hemresan måste LVU övervägas.

Om den unge trots allt väljer att följa med till ursprungslandet är det viktigt att hon eller han kan söka hjälp vid återkomsten till Sverige. Det kan till exempel handla om att hjälpa den unge juridiskt eller att få hjälp att tolka äktenskapets giltighet utifrån religionen.

”Pappan blev väldigt upprörd och sa” jag har aldrig sagt det här till dig, för jag hade för mig att du inte tänker på sånt, du tänker ju bara på dina studier, men du ska veta att jag har lovat bort dig till din kusin i ...”.

21.1 Strategier inför hemresan

När den unge beslutar att åka till ursprungslandet, och riskbedömningen inte leder till några uppenbara farhågor som skulle vara skäl till ett ingripande från socialtjänsten, är det ändå viktigt att föra en dialog kring

personlig säkerhet, taktik och strategi. Det kan visa sig att bedömningen var alltför godtrogen.

Om den unge är svensk medborgare kan hon eller han tala om för föräldrarna att det är otillåtet att gifta sig när man är under 18 år och att kamrater, skola eller arbetsplats kommer att märka om den unge inte kommer tillbaka och anmäla det till polisen. I en sådan argumentation kan den unge trycka på att hon eller han inte vill att föräldrar eller släkt ska råka illa ut.

Hjälp den unge att ta reda på ursprungslandets lagstiftning om han eller hon inte är svensk medborgare. Han eller hon kan även säga till föräldrarna att deras uppehållstillstånd i Sverige kan vara i fara om föräldrarna tvingar sitt barn till äktenskap. Om familjen är djupt religiös är det viktigt att den unge förbereder argument grundade i till exempel Koranens olika tolkningar av äktenskapets regler.

Ta reda på om det finns någon från den unges privata nätverk som kan prata med henne eller honom och familjen före resan och om personen kan vara en länk till Sverige så länge han eller hon finns i ursprungslandet.

Telefonnumret till svenska ambassaden brukar lugna en del ungdomar. Om oron är stor är det bra om ambassadpersonalen underrättas och att den unge känner till det. Det är bra om den unge kan få ett telefonnummer till någon som kan hjälpa henne eller honom från Sverige om det skulle behövas. Det kan vara en socialtjänsteman som är i tjänst under semesterperioden. Vid behov bör den unge lära sig socialtjänstemannens namn och telefonnummer utantill. Det är viktigt att socialtjänstemannen och den unge kommer överens före resan om hur de ska kunna kommunicera med varandra utan att väcka misstanke. Man kan använda kodord som att ”här är det vackert” betyder allt är OK och ”här är det varmt” betyder att det har uppstått problem.

Nu mera finns det ungdoms- och kvinnoorganisationer i många länder som arbetar aktivt mot bortlovning eller tvångsäktenskap. Ett telefonnummer i handen eller ett namn på en organisation brukar ge ungdomar trygghetskänsla. Om det är svårt att hitta eller hinna leta fram vilka organisatio-

ner som finns i landet före resan, är det bra att uppmana den unge att själva ta reda på det när hon eller han kommer dit.

Om socialtjänsten har anledning att misstänka att den unge vistas i ursprungslandet mot sin vilja, kan man kontakta den lokala polismyndigheten. Om brottsmisstanke kan styrkas, begär polis- och åklagarmyndighet i sin tur att Utrikesdepartementet bistår med att försöka återföra den unge till Sverige.

Taktik och strategi i hemlandet

Uppmärksamma den unge på att ha koll på var hans eller hennes pass förvaras och att ta en kopia av passet och ta med det på resan, men gömma det väl.

Det är viktigt att diskutera med den unge hur hon eller han kan och ska säga nej till föräldrars eller släktens förslag, utan att vara ”uppkäftig” och komma i konflikt med äldre. Den unge kan behöva få tips hur han eller hon kan ta upp en allmän diskussion om seder, bruk och traditioner, till exempel hur ett giftermål går till. I en sådan diskussion kan den unge försiktigt dryfta funderingar om vad som händer om någon inte vill, eller motsätter sig äktenskapet. Hon eller han kan försöka komma i dialog med äldre genom att använda rätt språkbruk och ställa rätta frågor, till exempel ” – Farbror, jag undrar hur jag ska göra?. Mina föräldrar vill att jag ska gifta mig, och jag har stor respekt för dem och vill inte gå emot dem, men jag är inte så säker på vad jag själv vill. Jag har en känsla av att det inte kommer att bli bra. Hur gör man när man inte vill gifta sig med en person som man från början känner att det inte skulle fungera med?”

Om familjen insisterar kan den unge kanske be om familjens tillåtelse att ha ett enskilt samtal med den blivande partnern innan man bestämmer sig. Hon eller han kan på olika sätt försöka få den eventuella partnern att inte längre vara intresserad av giftermål. Om det till exempel är en man som vill ha en traditionell fru kan flickan klargöra att hon inte är sådan.

Diskutera med flickor hur de ska undvika att utsätta sig för risker, till exempel hur de ska vara klädda och bete sig. Hon bör sänka blicken om det krävs, inte flirta och försöka låta bli att attrahera, eller själv attraheras

av pojkar när hon träffar dem. Ungdomarna i ursprungslandet kan försöka få henne att vara ensam med blivande maken, vilket kan ha sina risker. Det händer att familjen ber ungdomarna att hjälpa flickan att lära känna sin blivande man, eller att ungdomarna själva tror att det är bra att de två träffas på tu man hand utan att familjen är inblandad. Tala med henne om hur hon ska undvika att vara helt ensam med blivande partnern i ett hus eller rum, till exempel genom att kräva att ett ”förkläde” är i närheten. Annars kan rykten spridas och familjen tvingas ta till olika åtgärder som en följd av rykten. Flickan kanske känner sig tvungen att gifta sig av på grund av ryktesspridningen. Om ungdomarna eller familjen insisterar på att hon ska träffa den blivande maken kan hon hävda att det inte är lämpligt med tanke på familjens goda rykte och hennes som ”fin familjeflicka”. Om inga argument biter kan flickan välja att vara medgörlig men kräva att bröllopet ska vara i Sverige, där kamraterna och favoritläraren kan bjudas in.

22. Resonemang om oskuldens betydelse

FAMNEN får ibland besök av flickor som vill diskutera med oss om sitt sexualliv, tankarna kring förlorad oskuld och oro och rädsla över att eventuellt inte blöda under bröllopsnatten. Anledningen till oron kan vara att flickan har hört att inte alla tjejer blöder när de har samlag för första gången. Detta kan göra henne orolig över att själv vara en som inte blöder och hon funderar på hur den blivande maken och släkten ska agera då. En annan anledning kan vara att flickan har haft en relation som är slut och hon vill gifta sig men tror att den nya mannen vill att hon ska blöda. Den egna familjen eller den blivande mannens familj kan också kräva att hon ska blöda.

Ungdomarna har ofta en egen uppfattning och inställning till oskuldens emotionella betydelse. Även om de i första hand nämner föräldrars och äldre släktingars krav, är det viktigt att hjälpa dem att komma fram till vilka känslor de själva har inför oskuld och förlusten av den. Oftast vet inte flickorna hur ritualerna ser ut eftersom ämnet är så tabubelagt. De behöver

hjälp att resonera om hur de ska göra för att komma i dialog med en äldre kvinna från släkten. Hon kan berätta om traditionerna och ritualerna så den unga flickan vet vad som förväntas av henne. Kunskapen om ritualer kan ge flickorna en djupare förståelse hur man egentligen ser på oskulden i släkten och hjälper henne att välja strategi inför bröllopet.

Det händer att flickor kommer för att de vill ha hjälp med att få göra en rekonstruktion av sitt underliv, så att det inte ska märkas att hon inte är oskuld. Om en ung flicka får en återupprättad självkänsla genom att få medicinsk hjälp till rekonstruktion, så är det kanske rätt väg att gå även om vi kan tycka att det är fel och sorgligt? Vår roll är att stärka flickan så att hon kan göra ett eget välgrundat ställningstagande eller komma en bit på väg i sina funderingar, och komma fram till egna strategier.

Det är viktigt att göra en riskbedömning och föra samtal kring den egna och blivande familjens traditioner och ritualer kring bröllop, oskuld, synen på den privata och offentliga sexualiteten samt om livet i Sverige har förändrat dessa ritualer. Förutom dessa samtal behöver flickorna träffa en gynekolog som utifrån medicinskt perspektiv samtalar om könsorganen, oskulden och mödomshinnan.

NN: ”Jag kan inte låtsas att det inte har hänt någonting. Mitt liv har varit en skam för mig. Jag vill börja ett liv med en man som jag älskar. Jag vill bli en flicka med oskuld, annars känner jag att jag inte kan visa vem jag är för min man. Jag älskar honom och det är inte rättvist mot honom att han ska ha en fru som har gjort en massa saker”.

22.1 Oskuld vid övergrepp

Sexuella övergrepp är tabubelagda i alla samhällen. Men flickor i hederskulturer måste inte bara hantera skammen utan har också en ibland välgrundad rädsla för att bli bortgift på grund av övergreppet. Ingången till samtalen om sexuellt övergrepp, våldtäkt och incest är oftast att flickor känner sig orena och vill göra sig ”hela och rena” igen genom medicinsk rekonstruktion.

Man bör tydliggöra anmälningskyldigheten och tystnadsplikten från

början. Flickorna brukar oftast fråga om en anmälan kan leda till fängelsestraff. Socialsekreteraren bör nämna vilka brott som kan leda till fängelsestraff och då även nämna övergrepp och incest som brott. Det är viktigt att informera flickan om varför det kan vara lämpligt att göra polisanmälan även om förövaren är en nära anhörig. (se 18, polisanmälan)

Om en flicka som söker hjälp visar sig vara orolig för att bli bortlovad kan socialsekreteraren fråga varför denna oro kommit just nu. Fortsätt sedan med att fråga henne om hon tror att familjen misstänker eller vet att hon har varit intim med någon. Nästa tråd kan bli att prata om vem det är som har velat ha sex och vem personen i fråga är. Förhoppningsvis öppnar dessa frågor för djupare samtal så att flickan så småningom kan berätta om det finns övergrepp eller incest.

Viktigt att tänka på:

- Många har svårt att prata om sexualitet eftersom det är ett tabubelagt område.
- Viktiga medicinska resonemang bör föras av en yrkesperson, det vill säga en gynekolog eller en barnmorska.
- Vissa ungdomar har varit med om traumatiska upplevelser och behöver bearbetning av själva övergreppet samtidigt som de också har andra stressfaktorer att hantera utifrån det övriga förtrycket.

23. Könstympning

Kvinnlig könstympning är en ritual som tillämpas i många länder. I vissa länder är det en ritual för att ta in de unga kvinnorna i den kvinnliga gemenskapen, i andra länder är det en ritual som den unga flickan får genomgå innan äktenskapet. Könstympning av den allvarligaste sorten är särskilt vanlig i afrikanska länder, men könstympning överhuvudtaget är spridd över stora delar av Afrika och hela Mellanösternområdet. Det betyder dock inte att flickor från Mellanöstern generellt är eller blir könstympade (se Socialstyrelsens utbildningsmaterial).

Signalerna på att en flicka har blivit utsatt för könsstympling är olika från individ till individ. En varningssignal är om hon börjar gå annorlunda, om toalettbesöken blir längre eller tätare än förut, om hon börjar stanna hemma ett par dagar kring menstruationen på grund av smärta, om hon vägrar delta i olika skolaktiviteter hon tidigare har deltagit i eller om hon blir tillbakadragen, stillsam och tyst.

23.1 Riskbedömning

Om flickan inte är könsstympad, men är orolig för framtiden är det viktigt att göra en kartläggning av riskerna. I de fall där det finns klara risker ska socialtjänstens myndighetsutövande enhet kontaktas. Om föräldrar har en positiv inställning till kvinnlig könsstympling finns det risk att den unga flickan kan bli könsstympad. Om en syster eller annan kvinnlig släkting blivit könsstympad under semestern i hemlandet är det en hög riskfaktor. Om det inte var en syster, utan en flicka i en annan familj; hur kommenterade föräldrarna den könsstymplingen? Det är också viktigt att veta om det finns flickor som inte är stympade i släkten och vad familjen anser om dem och deras familjer.

Oftast är det äldre kvinnor som driver dessa frågor. Vad säger männen i familjen om det och vilken möjlighet har de att påverka frågan? Finns det någon i släkten som tycker att flickor inte ska könsstympas? Kan denna person vara till hjälp? I så fall vad har hon eller han för status i familjen och släkten?

De juridiska förutsättningarna utgår från lag (1982:316) med förbud mot könsstympling av kvinnor. Lagen ifråga skärptes 1998 (1998:407). Det bör påpekas att även förberedande åtgärder och stämpling till brott enligt denna lag är straffbara, likaså underlåtenhet att avslöja att könsstympling planeras.

LVU bör övervägas om det finns vetskap om eller starka misstankar att en flicka kommer att bli könsstympad. Om en könsstympling har skett bör socialtjänsten överväga polisanmälan. LVU är inte nödvändigt för att läkarundersöka flickan. Eftersom det rör sig om ett brott kan en undersökning göras utifrån lagföringskäl (ingår i polisens utredning).

23.2 Samtal med flickan

Självklart är det viktigt att flickan får hjälp att komma till tals med en medicinskt kunnig person inom området, om hon önskar det. Ofta kan landets ungdomsmottagningar hantera dessa frågor eller hänvisa henne vidare. Om könsstypningen har skett kan flickan behöva hjälp med hur hon ska förhålla sig till den sorg, ilska, oro hon kan känna med anledning av övergreppet.

Flickan kan ha dubbla känslor till sin familj – förstå dem men samtidigt vara väldigt besviken på dem. Ibland hjälper det att samtala med föräldrar tillsammans med flickan där föräldrar får höra hennes egna tankar. Om flickan önskar det kan man börja förbereda både henne och föräldrarna för ett sådant möte, enligt modellen med enskilda samtal och konfrontationsmöten.

23.3 Samtal med föräldrarna

Samtalen med föräldrarna ska handla om deras inställning till könsstypning och en diskussion om varför de ska avstå från ingreppet. Det är självklart att socialtjänsten ska informera föräldrarna om förbudet och att det gäller även ingrepp som har skett i tredje land. Det är också viktigt att ta reda på hur föräldrarna försvarar ingreppet, till exempel utifrån religion eller kultur. Detta blir en hjälp att hitta argument som föräldrarna kan lyssna på varför de inte ska könsstympa sin dotter, till exempel att sedvänjan inte finns nämnd i Koranen eller att problemet diskuteras även i ursprungslandet. Vid behov kan samtal föras med någon religiös ledare som utifrån religionen kan argumentera med familjen om varför de ska avstå från ingreppet. Förutom det behöver föräldrar få vetskap om könsstypningens hälsorisker och kanske träffa en läkare eller barnmorska för att diskutera denna fråga.

Det finns också flera rikstäckande etniska organisationer som arbetar med opinionsbildning i sina egna grupper. En informatör från någon av dessa organisationer kan också träffa föräldrarna.

Viktigt att tänka på:

- Ämnet är mycket känsligt, försök skapa förtroende först.
- Var inte moraliserande eller fördömande. Offerförklara inte vare sig flickan eller familjen.
- LVU bör övervägas om det finns vetskap om eller starka misstankar att en flicka kommer att bli könsstympad.
- Om en könsstympning har skett bör socialtjänsten göra en polisanmälan. En läkarundersökning ingår i polisens utredning.
- Samtala med föräldrarna var för sig då de kan ha svårt att tala om sexualitet när den andre är närvarande.
- Det kan finnas andra flickor i familjen som riskerar könsstympning eller redan har råkat ut för det.
- Mammor kan må dåligt när de påminns om sina egna upplevelser.

24. Korrigeringsresor

Med korrigeringsresor menas att föräldrar eller släkten tar barn till sina tidigare hemländer för att uppfostra dem där, när de tycker att uppfostringsmetoderna i Sverige är för slappa eller när deras barn, framförallt pojkar, blivit inblandat i kriminalitet eller missbruk.

Resan planeras oftast som en semesterresa och den unge fråntas sitt pass när han eller hon kommer till ursprungslandet. Ibland lämnar föräldrar den unge i landet för att andra släktingar ska uppfostra denne. Att lämna barn i ursprungslandet betyder i allmänhet inte att föräldrar struntar i sina barn, utan att föräldrar överlåter sitt ansvar till någon annan mer viktig person i släkten. I de flesta fall försörjer de sina barn från Sverige.

Det händer att korrigeringsresor sker genom att den unge gifts bort via arrangerat äktenskap med syfte att tvinga den unge att ta ansvar för sitt och andras liv.

Metoderna för korrigeringsresor ser olika ut beroende på kontexten den unge befinner sig i. Vissa ungdomar trivs bra där de befinner sig och har

god kontakt med sin familj här i Sverige, medan andra känner sig totalt utlämnade till främmande människor. De kan kanske inte språket och de sociala koderna och gör allt för att komma tillbaka till Sverige.

Viktigt att tänka på:

- Ta den unges oro på allvar, framförallt om det finns en bakgrund som kan vara ett skäl till att föräldrar vill ta den unge till ursprungslandet för att uppfostra, till exempel vid missbruk.
- LVU bör övervägas om det finns påtagliga risker att den unge förs bort mot sin vilja.
- Är den unge inblandad i kriminalitet eller missbruk är han eventuellt aktuell som ett ärende vid socialtjänsten, vilket kan underlätta ingången till samtal med föräldrar före resan och då det är möjligt att förklara följderna om den unge inte kommer tillbaka efter semesterresan.
- Om en ung pojke är misstänkt för eller har begått ett grovt brott, till exempel våldtäkt, finns det stor risk att han blir fysiskt bestraffad i hemlandet.
- En resa till ursprungslandet kan ingå i socialtjänstens vårdplan för att få den unge att bryta med sin kriminalitet eller missbruk. Då är det viktigt att göra en riskbedömning och en kartläggning av familjens struktur innan man föreslår åtgärden.
- Om den unge är minderårig krävs det båda föräldrarnas tillstånd för att utfärda pass om de är svenska medborgare. Men om den unge inte är svensk medborgare är det andra lagar och regler som gäller för utfärdandet av pass och i vissa fall krävs det också utresetillstånd från det andra landet.

25. Homo- och bisexuella samt transpersoner

Att vara ung och hamna i funderingar kring sin sexuella identitet kan vara extra tungt för ungdomar från hederskulturer. I många länder är homosexualitet tabu och till och med straffbelagt. Här har socialtjänsten en viktig uppgift att stötta de ungdomar vi kommer i kontakt med och göra riskbedömningar för dessa ungdomar.

När det gäller socialtjänstens förmåga att hantera dessa frågor skriver Socialstyrelsen i ett meddelandeblad från december 2005 att bristande observans är den vanligaste orsaken till brister i bemötandet inom socialtjänsten. Kommunerna bör därför uppmärksamma frågan och vidta åtgärder så att ingen särbehandlas eller kränks på grund av sin sexuella läggning i kontakterna med socialtjänsten. Personalen inom socialtjänsten behöver bli medveten om att det för vissa klientkategorier har särskilt stor betydelse att känna till klientens sexuella läggning.

Många ungdomar har aldrig förut pratat om sin sexuella läggning med någon. De kan känna sig obekväma och har svårt att formulera sig. Det går att ställa direkta frågor om det görs på rätt sätt. Man kan ställa frågan ”har ditt bekymmer med sexuell läggning att göra” i stället för ”är du homosexuell”. Tänk också på att miljön i rummet ska ge den unge förutsättningar att känna sig trygg.

Trots det kan det bli svårt för den unge att prata om sin sexuella läggning. Det är bättre att använda könsneutrala ord som inbjuder till dialog t.ex. ”har du en partner” eller ”är du förtjust i någon” i stället för ”har du en pojkvän eller flickan”. Om man gör det ökar förutsättningen att få den unge att våga öppna sig.

”Han är en mycket ensam ung man, modern säger att han alltid har varit annorlunda. Det håller NN med om och säger att han alltid har känt sig annorlunda än hans syskon. Den känslan har varit starkare sedan ett par år tillbaka. (...) På frågan om han har flickvän säger han att han har haft en flickvän, men det tog slut ganska snart. Han vill inte berätta varför, men

säger att det inte var fel på flickan eller på hennes familj. Det är mig det är fel på, säger han. Vi fortsätter diskutera hur det är att vara en ung man. Vi diskuterar också kraven och föreställningarna hur en ung man ska vara och att de kanske kan krocka med hur man egentligen känner sig. Den känslan kan också krocka med föräldrarnas egen föreställning om hur en ung man ska vara. Han säger att det är så han känner, att han är i en fas i livet då han tänker mycket på kön och könsroller, konflikten mellan generationer och kulturkrockar. Han säger också att han känner ett behov av att prata med någon som kan hjälpa honom att bena ut tankarna kring dessa tunga frågor. Han får höra av mig att det är OK att känna sig annorlunda ...”.

Lyhördhet i kroppsspråket både hos sig själv och hos den unge är viktigt, t.ex. om en pojke säger att han har en pojkvän kan man omedvetet genom kroppsspråket förmedla att det här inte är normalt. Den unge kan också genom sitt kroppsspråk visa att han eller hon känner skam, skuld-känslor eller förvirring. Undvik kommentarer som kan kännas kränkande eller stärka ambivalensen hos den unge, såsom ”dina föräldrar är säkert oroliga för dig”, ”du måste förstå dem”.

Oavsett om den unge vill komma ut med sin sexuella läggning eller inte behöver han eller hon en vuxen person att samtala med. Om det inte finns förutsättningar att formalisera stöd kan socialtjänsten hänvisa den unge till ideella organisationer där han eller hon även kan vara anonym, t.ex. RFSL (se Hedersrelaterade våld mot ungdomar på grund av sexuell läggning, Hedersrelaterad våld och förtryck – ett kunskapsunderlag för Hälso- och sjukvården).

Det finns ungdomar som tvingas bryta med sin familj då familjen inte accepterar den unges sexuella läggning. Känslan av stolthet och rätten att själv välja kan gå hand i hand med självförakt. Ungdomarna går igenom olika faser i denna process, som pendlar mellan en tro på ett gott liv och en känsla av hopplöshet och ensamhet. De behöver ha tillgång till stödjande personer under en lång tid, från och till.

Viktigt att tänka på:

- Homosexuella pojkar eller pojkar som upplevs av familjen eller släkten ha feminina drag kan ibland få i uppgift att städa, laga mat och passa upp i syfte att kränkas och straffas.
- Ungdomarna kan få självmordstankar om rykte sprids och familjen skuldbeläggs och hotas.
- Var restriktiv med att ordna möten med personer från den egna familjens nätverk.
- Använd en tolk som garanterat inte har någon privat kontakt med den unge eller familjen, helst telefontolk från en annan ort.
- Homofobiska brott rubriceras som hatbrott vilket ökar graden av allvar.
- RFSL kan vara en bra samarbetspartner i kontakten med homo- och bisexuella samt transpersoner.

26. Tolkar

Det händer att man behöver använda tolk vid svåra konflikter då föräldrar ibland inte kan prata svenska. Att använda tolk i situationer där ungdomar kommer i konflikt med sin familj om seder och bruk är extra känsligt då familjerna känner att de blir ännu mer utlämnade till utomstående. Det är inte ovanligt att föräldrarna inte vill använda tolk eller vägrar använda vissa tolkar.

Tolkarnas egna släkterelationer kan också bidra till att vissa tolkar kan hamna i en lojalitetskonflikt med sin egen släkt. Är inte tolken klar med sitt eget ställningstagande i yrkesrollen kan lojalitetskonflikten få allvarliga konsekvenser för alla inblandade inklusive för tolken själv.

Tolkarnas eget ställningstagande i ungdomars frigörelse och frågor som rör hedersrelaterat förtryck kan vara avgörande även om tolken inte är släkt med familjen och inte heller är bekant med familjen. Utan att vara medvetna om det, kan de med ordval etc. förmedla subjektiva budskap.

Det behövs tolkar som kan tolka koder och det som sägs mellan ra-

derna och det är viktigt att tolken kan omformulera sedvanliga uttryck så att inte missförstånd uppstår. Direkt översättning av orden kan bli mycket missvisande. Det vore önskvärt om man kunde utbilda ett antal tolkar, kanske på nationell nivå, som kan användas i frågor då familjer och ungdomar bråkar om makten, anser vi.

Viktigt att tänka på:

- Använd enbart av kommerskollegiet auktoriserad tolk.
- Om det är möjligt, använd telefontolkning från en annan ort för anonymitetens skull.
- Vid telefontolkning: var noga med att inte nämna några namn på den unge eller andra personer.
- Försök få kännedom om tolkens egen inställning till frågan.
- Använd helst samma tolk under hela processen.

27. Nätverk av nyckelpersoner

Representanter från majoritetskulturen kan ha svårt att hitta ingångar till en dialog med personer från minoriteter om känsliga ämnen. De olika kulturerna har olika oskrivna koder för vad som får sägas. Samtidigt finns det risk att personerna från majoritetskulturen omedvetet stigmatiserar minoriteten genom att betona frågornas kulturella aspekt. Då kan en hjälp vara nyckelpersoner från den etniska eller religiösa gruppen som kan de oskrivna koderna. Samtalen kan landa rätt då språkbruket och koderna är rätta.

Det är bra att bygga upp en ”bank” av personer från olika etniska och religiösa minoritetsgrupper som kan få uppdrag av olika karaktär. Det saknas naturliga länkar mellan civilsamhället och myndigheter, i synnerhet socialtjänst. Många socialsekreterare uttrycker ett behov av kunskap om hur man kan föra en dialog med föräldrar om svåra och känsliga frågor. Flertalet har också uttryckt ett behov av medling eller hjälp vid medling.

Kriterierna för vilka personer som kan bli dessa länkar, medlare eller

stödpersoner, varierar mycket beroende på uppdraget och på vad den unge känner inför personen i fråga. Det allra viktigaste är att personerna har rätt inställning till frågan. Det är också viktigt att de är handplockade, har gott anseende i sin etniska grupp och en position i det svenska samhället. En person som passar för uppdraget att medla mellan skolan och föräldrarna behöver inte nödvändigtvis vara rätt person att vara medlare mellan ungdomen och föräldrar när ungdomen anmäler sin familj, eller vill upphäva en bortlovning.

När det gäller sakfrågor, kunskap och information finns det experter som man kan hänvisa ungdomar till, t.ex. ungdomsmottagningar när det gäller frågor kring sexualitet. Men, för att kunna hitta balansen mellan två normsystem, behöver ungdomar ibland bolla med någon utanför familjen som kan ungdomarnas normsystem. Om de kan prata med någon från den egna gruppen som tänker annorlunda än föräldragenerationen, kan de se att även den egna kulturen kan tolkas olika och förändras. Påståenden som ”vi gör så i vår kultur” får inte samma legitimitet längre.

Dessa nyckelpersoner kan också användas som stödpersoner i situationer då det inte är nödvändigt att fatta biståndsbeslut om kontaktmannaskap. Det kan handla om tillfälliga stödbehov eller akuta situationer då inte beslut är nödvändigt ifrån myndighetsutövarna.

”NN hade blivit rekommenderad av polisen på sin hemort att lämna orten efter att vid upprepade tillfällen ha blivit ganska svårt misshandlad av sin flickväns familj. Polisen här i Uppsala tipsade honom om FAMNEN och han ringde oss på en gång. Han hade ingen här förutom en släkting som vistades här mycket tillfälligt, som han kunde bo hos ett par dagar. Ingenting var ordnat men vi märkte snabbt att han hade stor förmåga att lösa saker på egen hand om han bara fick det stöd han behövde. Han hade aldrig varit i Uppsala vilket naturligtvis inte gjorde det lättare. Han hade inte bara behov av hjälp med det praktiska utan också ett stort behov av att få prata om allt som hänt och hur han mådde. Vi ägnade åtskilliga timmar första veckan åt att hjälpa honom, men tyckte ändå att han behövde ännu mera stöd. Så vi kopplade in en av stödpersonerna som hade tid och lust att hjälpa honom.

Bland det första de gjorde tillsammans var att uppsöka gymnasieskolan så att han nästan på en gång kunde fortsätta sina studier, vilket var viktigt för honom. Vidare gick de och ordnade ett träningskort så han fick något vettigt att göra på en gång. Det var skönt för oss att veta att han hade någon att vända sig till när som helst, en vanlig medmänniska som fanns där för honom”.

En grundläggande utbildning kring våldets mekanismer är nödvändig för alla oavsett vilka uppdrag som de kommer att få. De behöver också utbildning i konflikthantering. Stödpersonerna kan behöva handledning i grupp eller enskilt i enskilda ärenden. Grupphandledning är bra då det också utvecklar gruppdynamiken, bara man är noga med sekretessen. Det är viktigt att vi uppmuntrar och stödjer de personer som väljer att hjälpa oss i olika frågor. Några metoder för att göra det är att ha en aktivitet en gång i månaden, bjuda in dem på olika föreläsningar eller ordna studiebesök.

En dialog med föreningar är på sikt förebyggande. Det finns etniska och religiösa föreningar som vill föra diskussioner om attityder, värderingar och livet i exil. De är ideella organisationer som kan koderna och den sociala rangordningen i gruppen och därför har flera ingångar till hur ett samtal kring dessa känsliga ämnen kan gå till. I många föreningar finns det konservativa krafter, men också en stark potentiell påverkansmöjlighet. Man bör skaffa sig kunskap om föreningarna så att de inte motverkar våra syften genom att ha en konserverande/förtryckande inställning och attityd, om vi har tänkt inleda samarbete med dem eller hänvisa till dem.

Viktigt att tänka på:

- Alla som ska ha uppdrag behöver ha en grundläggande utbildning i våldets mekanismer och konsekvenser, oavsett om uppdraget är föräldrautbildning i en förening eller medling i en konfliktsituation.
- Använd inte begreppet hedersrelaterat hot och våld vare sig i kontakten med föräldrar eller med enskilda medlemmar i nätverket oavsett vilket uppdrag de får, utan tala om konflikter om traditioner, seder och bruk.

28. Samverkan inom och utom organisationen

Det är viktigt att ha en samverkansgrupp där många aktörer kan ingå, socialtjänst, skola, ungdomsmottagning, polis och åklagarmyndighet. Vid akuta ärenden är det viktigt att gruppen kan samlas så fort som möjligt för att diskutera vem som gör vad i det akuta skedet.

I många kommuner finns det informella tvärgrupper bestående av olika samhällsaktörer för att diskutera samverkan när ett barn blir utsatt för ett allvarligt brott, t.ex. paraplygrupper, eller resursgrupper. Bästa modellen enligt vår åsikt är Barnahus, där det redan finns personer som snabbt kan samla berörda myndigheter, t.ex. åklagarmyndighet, polis, socialtjänst.

Brottsoffermyndigheter kan vara bra samarbetspartners när ungdomar är över 18 år, då de kan göra riskbedömningar.

Samverkan mellan socialtjänst och skola är mycket viktigt i ärenden där ungdomar kommer i konflikt med familjen kring seder, bruk och tradition. Det är viktigt att formalisera denna typ av samverkan, genom t.ex. möten med skolkuratorer eller skolsköterskor.

Ungdomsmottagningar är en annan samverkanspartner. De kan ringa socialtjänsten för att anonymt rådgöra i ett ärende och socialtjänsten kan remittera ungdomar dit av olika anledningar.

I många fall då det inte går att inleda en utredning är det viktigt att hänvisa den unge till någon som fortsätter att ha kontakt med henne eller honom. Skolans elevvårdsteam är ofta mycket viktigt i dessa sammanhang. Förutom det, finns det väletablerade ideella organisationer som kan ge den unge råd och stöd. Organisationerna kan ta kontakt med socialtjänsten när de märker att läget börjar bli allvarligt.

Ibland behöver ungdomar som är över 18 år inte skydd, men behöver flytta hemifrån då konflikterna med familjen är psykiskt påfrestande och familjen också vill att den unge flyttar. Det kan gälla unga gifta som tvingas bo kvar hos respektive föräldrar och blir utfrysta eftersom familjens normer förbjuder en gift dotter att bo i faderns hus. Går den unge i gymnasiet kan det vara ett problem att föräldrar då har försörjningsskyl-

dighet. Samarbete mellan olika enheter i kommunens socialtjänst kan göra att bedömningar bygger på hänsyn till den unges specifika behov. Om en gymnasieungdom får försörjningsstöd beviljat kan det vara avgörande för den unges möjlighet att bo på egen hand och få möjlighet till ett bra liv.

Det finns många informella nätverk av mans- och kvinnoorganisationer utifrån etnisk bakgrund. Förutom att de kan vara bra stödpersoner för enskilda ungdomar eller föräldrar kan de också vara bra samverkanspartners för att t.ex. starta diskussionsgrupper på SFI-skolor, eller kill- och tjejgrupper på fritidsgårdar eller skolor.

Det är viktigt att kommuner emellan förstår vikten av att hjälpas åt. Ett exempel är när någon flyr och får skyddat boende. Då måste praktiska saker såsom utbetalning av matpengar, ordnande av bostad lösas omgående utan ”tjafs” om vilken kommun som har ansvar. Det gäller naturligtvis också beslut på lite längre sikt.

” När NN flydde akut till Uppsala och kontaktade oss, gällde det att fort ordna det praktiska och det var angeläget att någon med mandat att fatta myndighetsbeslut kopplades in. NN berättade att socialtjänsten i hans hemkommun var inblandad, så vi sökte dem omedelbart. Först fick vi inte tag i dem vilket var frustrerande. Men när vi efter två dagar äntligen fick fatt på en handläggare fick vi veta att de tänkte fortsätta att ta ekonomiskt ansvar för honom tills vidare. Detta tyckte vi var ett mycket positivt besked och vi överenskom med dem att vi skulle fortsätta stötta NN praktiskt och psykiskt och att hemkommunen skulle stå för de kostnader som uppstod, t.ex. hans boende. Både de och vi var nöjda med att kunna samarbeta på detta sätt och det lugnade även NN”.

29. Vid akuta lägen

I de flesta fall behöver inte socialtjänsten vidta omedelbara åtgärder. Om en flicka visar sig vara gravid behöver man inte använda tvångsvård samma dag som hon kommer till kontoret, utan socialtjänsten hinner ha ett par klargörande samtal innan beslut om utredning fattas. Men det händer också att socialtjänsten måste agera omedelbart, t.ex. om en skolkurator ringer och berättar att en ung flicka inte vågar gå hem och är rädd att pappan ska slå henne, på grund av att han har sett henne med en pojke.

Första dagen:

- Ärendet får högsta prioritet.
- Handläggaren/arna träffar den unge.
- Ge tydlig information om tystnadsplikten, vår praxis att anmäla brott och socialtjänstens utredningsförfarande.
- Gör en snabb riskbedömning om det kan finnas underlag för LVU. Har hon blivit slagen förut, varför blir hon slagen, på vilket sätt har familjen förbjudit henne att umgås med pojkar, med mera? Hotbilden, den unges ålder, mognad och känsla av utsatthet får styra riskbedömningen.
- Ofta är den unge så förvirrad och rädd så att hon eller han inte kan fatta beslut själv. Då är det viktigt att någon annan hjälper henne eller honom i den processen.
- Föräldrar kan gå med på att barnet blir placerat enligt Sol. Men riskbedömningen och föräldrars trovärdighet får avgöra vilken lag som är mest lämplig att använda sig av; LVU eller Sol? Om det finns risk att en stor släkt kan ge sig ut för att leta rätt på den unge, är LVU bästa skyddet.
- Efter att ha gjort riskbedömningen och kommit fram till vilket lagrum som ska användas är det dags att underrätta föräldrarna om beslutet.
- Det är viktigt att informera familjen om tystnadsplikten.
- Var tydlig med om det blir en brottsanmälan till polisen eller inte.

- Det är bra om underrättelsen om utredning kan ske av någon med auktoritet, t.ex. att en chef underrättar familjen.
- Det är viktigt att inte konfrontera ungdomen med familjen redan första kvällen, inte ens genom telefonsamtal.
- Gå inte i polemik med familjen om olika uppfostringsmetoder, bjud in dem på en träff så fort så möjligt.
- Om föräldrarna behöver hjälp med förklaringar att använda gentemot släkten eller andra i den etniska gruppen, så kan ni enas om en förklaring som de kan använda, t.ex. att deras dotter är på klassresa, ”vi ville inte men läraren övertygade oss, hon hälsar på en släkting i Danmark som behöver hjälp med barnpassningen” etc. Det kan vara en trygghet för dem att veta att ni inte tänker röja för deras anhöriga med flera att flickan är placerad.
- Föräldrar behöver veta att barnet mår bra, och att hon eller han bor på ett ställe som inte är farligt eller olämpligt för henne eller honom. Att hon bara bor tillsammans med flickor eller i en familj där det inte finns pojkar, kan vara lugnande.
- Föräldrar behöver veta vilka restriktioner som socialtjänsten sätter för den unge, att barnet inte får ringa hem med mera.

Andra dagen:

- Nämnden gör polisanmälan i förekommande fall.
- Föräldrarna får information om det juridiska läget, sina rättigheter och den unges rättigheter.
- Föräldrarna får uttala sig om sin inställning till påståendena.
- Den unge får information om föräldrarnas inställning.

Tredje dagen och senare:

- Ungdomarna lämnar ofta sitt hem utan pengar eller kläder. Det är viktigt att ordna det praktiska redan de första dagarna.
- Den unge behöver känna sig delaktig i hela processen och behöver kunna kommunicera på ett bra sätt med sina handläggare och sitt juridiska biträde.
- Den unge behöver ha tillgång till moraliskt stöd när hon eller han börjar ha tankar kring om hon eller han har gjort rätt eller fel.
- Oftast vill familjen träffa eller ha kontakt med sitt barn så fort som möjligt. Ett sådant möte är viktigt men det måste ske först om och när den unge känner sig redo för en konfrontation med sin familj.

Referenser

Abdoo, Nahla. (2004). "Honour Killing Patriarchy, and the State: Women in Israel." I *Violence in the Name of Honour*. Red. Abdoo, N & Mojab, S. Istanbul: Istanbul Bilgi University Press

Berg, Lena. (2002). *Äkta kärlek. Heterosexuell samvaro speglad i diskurser om kärlek, heterosexualitet och kropp*. Sociologiska institutionen. Uppsala universitet.

(1999). *Lagom är bäst. Unga kvinnors berättelser om heterosexuell samvaro och pornografi*. Stockholm: Bilda förlag

Björck, A & Heimer, G. (2003; ny upplaga 2008) "Hälso- och sjukvårdens ansvar." I Heimer & Posse (red), *Våldsutsatta kvinnor – samhällets ansvar*.

Björktomta, Siv-Britt. (2006). *Personalens möten med utsatt flickor – arbete mot hedersrelaterat våld*. Länsstyresen i Stockholms län.

Bremer, Sevil. Brendler-Lindqvist, Monica. Wrangsjö, Björn. (2006). *Ungdomar och hedersrelaterat våld. Om transkulturellt behandlingsarbete*. Rädda barnen.

Cinthio, Hanna. (2007). "Hedersrelaterat våld och förtryck. En bakgrund." i *Hedersrelaterat våld och förtryck. Ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården*. Länsstyrelsen i Skåne län.

Darvishpour, Mehrdad. (2004 a). "Makt eller uppfostran". I *Invandrare och Minoriteter* nr 2. (2004b). *Invandrarkvinnor som bryter mönstret. – Hur maktförskjutningen inom iranska familjer i Sverige påverkar relationen*.

Malmö: Liber

de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana. (2005). "Kalla mörkret natt! Kön, klass och ras/etnicitet i det postkoloniala Sverige". I *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.

de los Reyes, Paulina. (2003). *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Integrationsverkets skriftserie IV.

Eldén, Åsa & Westerstrand, Jenny. (2004). ”Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord”. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3.

Eliasson, Mona. (2006). *Mäns våld mot kvinnor i nära relationer. En kunskapsöversikt*. Sveriges kommuner och landsting.

Essén, B. (2006). Slutrapport för projektet ”*Alternativa strategier för flickor som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld*”. Dept. Of Obstetrics and Gynaecology, University Hospital MAS, University of Lund.

www.yss.nu/Kirurgihedersrelaterat.htm (2006-07-29)

Ett eget liv? (2002). Länsstyrelsen Västra Götaland

Ghadimi, Mariet. (2001). *Att själv få välja*. C-uppsats. Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Friberg, Tora. (1990). *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum*. Lunds universitet.

Hjertén, L. (2005). ”Det var jag som dödade pojkvännen.” Åklagaren: 17-åriga brodern tar på sig mordet. *Aftonbladet* 2005-11-22. Nätupplaga.

Knutagård, H. & Nidsjö, E. (2004). *Hedersrelaterat våld mot ungdomar p.g.a. sexuell läggning*. Länsstyrelsen i Skåne, Jämställdhet, Skåne i utveckling.

Lindstedt Cronberg, Marie. (2005). ”Dagens hedersmord kontra nordiska kvinnors historia”. I *Hedersmord. Tusen år av hederskulturer*. Red. Kenneth Johansson. Lagerbringbiblioteket.

Kamali, Masoud. (1999). *Varken familjen eller samhället*. Stockholm: Carlsson.

Johnsson-Latham Gerd. (2005). *Patriarkalt våld som hot mot mänsklig säkerhet – en kartläggning av åtgärder mot patriarkalt våld och förtryck*,

särskilt i hederns namn, mot kvinnor och homo- och bisexuella och transpersoner. Regeringskansliet.

Länsstyrelsen i Skåne län. (2007). *Hedersrelaterat våld och förtryck. Ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården.*

Länsstyrelsen i Skåne län. (2005). Knutagård, H. & Nidsjö, E. *Hedersrelaterat våld mot ungdomar p.g.a. sexuell läggning.*

Länsstyrelsen i Stockholms län. Rapport 2002:13. *Rätten till sitt eget liv.*

Länsstyrelsen i Stockholms län. (2005). *18 projekt till stöd för flickor och unga kvinnor – som riskerar att utsättas för så kallat hedersrelaterat våld 2003–2004.*

Länsstyrelsen i Stockholms län. Rapport 2006:28. *Ungdomsmottagningarnas arbete mot hedersrelaterat våld. Ett kompetens och metodutvecklingsprojekt i Stockholms län.*

Länsstyrelsen i Stockholms län. Rapport 2006:25. *Personalens möten med utsatta flickor – arbete mot hedersrelaterat våld.* Siv-Britt Björktomt

Länsstyrelsen i Västra Götaland.(2002). *Ett eget liv?*

Länsstyrelsen i Västra Götaland. Rapport 2007:16. *Socialtjänsten och skolans arbete mot hedersrelaterat våld.*

Mojab, Shahrzad. (2004). "The particularity of "honour" and the universality of "killing" i *Violence in the name of honour. Theoretical and political challenges.* Red. Mojab, S. & Abdoo, Nahla. Istanbul: Istanbul Bilgi University Press.

Regeringskansliet. (2005). *Patriarkalt våld som hot mot mänsklig säkerhet – en kartläggning av åtgärder mot patriarkalt våld och förtryck, särskilt i hederns namn, mot kvinnor och homo- och bisexuella och transpersoner.* Gerd Johnsson-Latham.

SOU 2005:41 "Bortom vi och dom: teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering."

Shalhoub-Kevorkian, Nadera. (2006). "Researching women's victimisation in Palestine: a socio-legal analysis". I "Honour". *Crimes, paradigmes, and violence against women*. Red. Lynn Welchman & Sara Hossain. London: Zed Books Ltd.

Sirman, N. (2004). "Kinship, Politics, and Love: honour in post-colonial contexts – the case of Turkey." I *Violence in the name of honour. Theoretical and political challenges*. Red. Shahrzad Mojab & Nahla Abdo. Istanbul: Istanbul Bilgi University Press.

Socialstyrelsens rapport. (2007). *Frihet och ansvar. En undersökning om gymnasiungdomars upplevda frihet att själv bestämma över sina liv*.

Socialstyrelsen. (2006). *Barn och unga i socialtjänsten. Utreda, planera och följa upp beslutade insatser*.

Socialstyrelsen.(2005). *Kvinnlig könsstämpning, Ett utbildningsmaterial för skola. Socialtjänst och hälso- och sjukvård*.

Socialstyrelsen (2005). Johansson, A. *Nationellt konsultativt stöd för socialtjänst och andra verksamheter i arbetet mot hedersrelaterat våld*.

Svalastog, Anna-Lydia. (1998). *Det var ikke meningen...* Teologiska fakulteten, Uppsala universitet.

Ungdomsmottagningarnas arbete mot hedersrelaterat våld. Ett kompetens och metodutvecklingsprojekt i Stockholms län.(2006) Länsstyrelsen i Stockholms län. Rapport 2006:28.

Welchman, Lynn & Hossain Sara. (2006). "Introduction:"Honour", rights and wrongs." I "Honour". *Crimes, Paradigms, and violence against women*. Red. Lynn Welchman & Sara Hossain. London: Zed Books Ltd.

Wennstam, Katarina. (2002). *Flickan och skulden. En bok om samhällets syn på våldtäkt*. Stockholm: Bonniers

Wikan, Unni. (2003). *En fråga om heder*. Stockholm: Ordfront förlag.

Österberg, Eva. (2005). "Heder, hat och förtvivlan." I *Hedersmord. Tusen år av hederskulturer*. Red. Kenneth Johansson. Lagerbringbiblioteket.

Relevanta dokument och lagrum

2002/03:SoU15

JO 1999/2000 s.243

JO 1998/99

SOSFS 2006:12

SoS B 50385 anmälningsblankett

Socialstyrelsen, Handbok för handläggning och dokumentation inom socialtjänsten

Prop 2004/05:39

Prop 1979/80:1 Del A s.562

SOSFS 2006:5 kap.3

Socialtjänstlagen (2001:453)

Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga

Förvaltningslag (1986:223)

Sekretesslag (1980:100)

14 kap. Bestämmelser om vissa begränsningar i sekretessen och om förbehåll

Brottsbalk (1962:700)

4 kap. Om brott mot frihet och frid

Lag (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor

Föräldrabalk (1949:381)

Äktenskapsbalk (1987:230)

Litteraturtips och information

Länsstyrelserna har bra information om hedersrelaterat våld på sina hemsidor. Till exempel:

Länsstyrelsen i Skåne län; www.m.lst.se

Länsstyrelsen i Stockholms län; www.ab.lst.se

Länsstyrelsen i Uppsala län: www.c.lst.se

Länsstyrelsen i Västra Götaland; www.o.lst.se

Länsstyrelsen Östergötland; www.e.lst.se

Blandat om hedersrelaterat våld

Allmänna Barnhuset: *Att möta flickor och pojkar i starkt patriarkala familjer – teori och praktik*, Skriftserie 2005:3.

Amara, Fadela, (2005). ”*Ni putes ni soumis*” (*Varken horor eller kuvade*), Pocky AB.

Björktomta, S. *Personalens möten med utsatta flickor – arbete mot hedersrelaterat våld*. Länsstyrelsen i Stockholms län, Rapport 2006:25.

de los Reyes, Paulina. (2003). *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Integrationsverkets skriftserie IV.

Höjeberg, P. *Ungdomsmottagningarnas arbete mot hedersrelaterat våld. Ett kompetens- och metodutvecklingsprojekt i Stockholms län*. Länsstyrelsen i Stockholms län, Rapport 2006:28.

Mojab, Shahrzad. & Abdoo, Nahla. (red). (2004). *Violence in the name of*

honour. Theoretical and political challenges. Istanbul: Istanbul Bilgi University Press.

Regeringskansliet. (2005). *Patriarkalt våld som hot mot mänsklig säkerhet – en kartläggning av åtgärder mot patriarkalt våld och förtryck, särskilt i hederns namn, mot kvinnor och homo- och bisexuella samt transpersoner.*

Schlytter, A. (2004). *Rätten att själv få välja*, Studentlitteratur.

Socialstyrelsen. (2005). *Nationellt konsultativt stöd för socialtjänst och andra verksamheter i arbetet mot hedersrelaterat våld.*

Socialstyrelsen. (2002). *Flickor som lever under hot och tvång i familjer med starkt patriarkala värderingar*, Socialstyrelsen Meddelandeblad nr 6/02, 2002.

Socialstyrelsen. (1984). *Heder och skam – om sociala relationer i Medelhavsområdet*, Socialstyrelsen redovisar, 1984:2.

Stiftelsen kvinnoforum: *Honour related violence: European resource book and good practice*, Kvinnoforum, 2005.

Swanberg, L. (2004) *Hedersmordet på Pela*. MånPocket, Bokförlaget Forum.

Wikan, U.(2004). *En fråga om heder*, Ordfront Förlag 2004.

Arbete med familjer och ungdomar

Bremer, Sevil. Brendler-Lindqvist, Monica. Wrangsjö, Björn. (2006). *Ungdomar och hedersrelaterat våld. Om transkulturellt behandlingsarbete. Rädta barnen.*

Darvishpour, Mehrdad. (2004a). ”Makt eller uppfostran”. I *Invandrare och Minoriteter* nr 2.

(2004b). *Invandrarkvinnor som bryter mönstret. – Hur maktförskjutningen inom iranska familjer i Sverige påverkar relationen.* Malmö: Liber

Ekerwald. H. (2004). *Leva sitt liv med familjen i behåll*, Rädta barnen.

Kamali, Masoud. (1999). *Varken familjen eller samhället*. Stockholm: Carlsson

Länsstyrelsen i Skånes län. (2007). *Hedersrelaterat våld och förtryck. Ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården*.

Sherefay, S. *Barnen i våra hjärtan. Studiematerial för att stärka föräldrars roll i det mångkulturella Sverige*, Rädda barnen 2002.

Socialstyrelsen. (2006). *Barn och unga i socialtjänsten. Utreda, planera och följa upp beslutade insatser*.

Terrafem. (2004). *Invandrad, invaderad. Nu höjer vi våra röster – om att vara tjej och minoritet*.

Terrafem. (2004). *Låt flickorna tala. En bok från projektet. Vägra kallas offer*.

Arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap

Bredal, A. & Skjerven L.S. (2007) *Tvangsekteskapsaker i hjelpeapparatet. Omfang og utfordringer*. Senter for kvinne- og kjønnsforskning, Universitetet i Oslo.

Schlytter, A. (2004). *Rätten att själv få välja*, Studentlitteratur, 2004.

Mödom och hymensrekonstruktion

Christianson, M. & Eriksson, C. (2004) ”Myter om mödomshinnan – en genusteoretisk betraktelse av mödomshinnans natur och kultur”. I Hov-erlius, Birgitta, och Johansson, Eva E, red, *Kropp och genus i medicinen*, Studentlitteratur samt ”Mödomshinnan – finns den? I *Jordemodern* 2006; 119(3)

Ghadimi, Mariet. ”Om kravet på oskuld”. I *Socialvetenskaplig tidskrift*. 2007:1

Länsstyrelsen i Skåne län. (2007). *Hedersrelaterat våld och förtryck. Ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården*.

HBT

Hansbaek, T. ... *som en kamel med två pucklar*. Om homosexuella invandrare i Sverige. Statens Folkhälsoinstitut. 2004:4.

Länsstyrelsen i Skåne län. (2004). Knutagård, H. & Nidsjö, E. *Hedersrelaterat våld mot ungdomar pga sexuell läggning, Jämställdhet, Skåne i utveckling* 2004:24.

Länsstyrelsen i Skåne län. (2007). *Hedersrelaterat våld och förtryck. Ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården*.

Könsstympning

Socialstyrelsen. (2005). *Kvinnlig könsstympning, Ett utbildningsmaterial för skola. Socialtjänst och hälso- och sjukvård*.

Skönlitteratur

Aslam, N. (2006). *Kartor för vilsna älskande*, Bokförlaget Forum, 2006.

Demirbag-Sten, D. (2005). *Stamtavlor*. Norstedts förlag.

Ungdomsböcker

Höjeberg, P. (2004). *Aylas saga*, Apec förlag.

Rädda barnen. (2003). Arbabi, F. & Fristorp, L. *Överlevnadshandbok för flickor om frihet och heder*, Rädda barnen.

Wahldén, C. (2003). *Heder*, Tiden.

Mäns våld mot kvinnor

Eliasson, M. (2006). *Mäns våld mot kvinnor i nära relationer. En kunskapsöversikt*. Sveriges kommuner och landsting.

Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning. (2001). Heimer, G., Kalliokoski, A-M., Lundgren, E. & Westerstrand, J. Brottsoffermyndigheten & Uppsala universitet.

Att möta våldsutsatta individer

Heimer, G. Posse, B. (2003; ny upplaga 2008) *Våldsutsatta kvinnor – samhällets ansvar.* Studentlitteratur.

Hindberg, B. (2006) *Sårbara barn – att vara liten, misshandlad och försummad.* Gothia.

Övrigt material

Arrhenius, Sara: (1999) *En riktig kvinna: om biologism och könsskillnad.* Atlas.

”Att begå kärlek. Om kroppen, kärleken och sexualiteten i olika kulturer”. (1991). I *Sesam/Boktidningen Ottar.*

Backberger, Barbro. (2003). *Det förkrympta kvinnoidealet.* Pocky.

Carlsson Wetterberg & Jansdotter, Christina. (red). (2004). *Genushistoria: en historiografisk exposé.* Studentlitteratur.

Frykman, Jonas. (1993). *Horan i bondesamhället.* Carlsson.

Sjögren, A. (1993). *Här går gränsen. Om integritet och kulturella mönster i Sverige och Medelhavsområdet.* Arena.

de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud. (2005). ”Bortom vi och dom: teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering” *SOU* 2005:41.

Lappalainen, P. ”Det blågula glashuset: strukturell diskriminering i Sverige” *SOU* 2005:56.

När man krocker riktar sig i första hand till socialtjänstens handläggare. Boken ska ses som ett praktiskt stöd i arbetet med unga och deras familjer vid generationskonflikter, seder och bruk. I detta område ingår hedersrelaterat våld. Boken ger också en teoretisk grund att stå på kring dessa frågor.

Författare till boken är Frida Nilsson, fil.dr. i sociologi, anställd vid Länsstyrelsen i Uppsala då boken skrevs, och Sureya Calli, fil.mag. och socionom Inger Olsson medarbetare vid resursteamet FAMNEN, Uppsala kommun.

LÄNSSTYRELSEN
UPPSALA LÄN

Uppsala
KOMMUN